

**ЖУРНАЛ 2004-ЖЫЛЫ
НЕГИЗДЕЛГЕН**

**ЖУРНАЛ ОСНОВАН
В 2004 ГОДУ**

ISSN 1694-8106

Индекс 77366

EDN: QTAUKV

**КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫНЫН
КАБАРЛАРЫ**

**ИЗВЕСТИЯ
КЫРГЫЗСКОЙ АКАДЕМИИ ОБРАЗОВАНИЯ**

№ 3 (64)

Бишкек – 2024

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ

КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫ

Жылына 3 саны басылып чыгарылат

Негиздөөчүсү: Кыргыз билим берүү академиясы

Башкы редактору

Мамытов А.М. – педагогика илимдеринин доктору, профессор, КББАнын академиги

Башкы редактордун орун басары

Дюшеева Н.К. – педагогика илимдеринин доктору, профессор

Жооптуу катчы

Дербишова Н.А.

Редакторлор: Карамолдоева С.К., Дуйшо кызы М.

Редколлегия мүчөлөрү:

Байгазиев С.О.	филология илимдеринин доктору, профессор, КББАнын академиги
Добаев К.Д.	КББАнын мүчө-корреспонденти
Рысбаев С.К.	педагогика илимдеринин доктору, профессор КББАнын мүчө-корреспонденти
Син Е.Е.	педагогика илимдеринин доктору, профессор
Асипова Н.А.	педагогика илимдеринин доктору, профессор
Калдыбаев С.К.	педагогика илимдеринин доктору, профессор
Муратов А.Ж.	педагогика илимдеринин доктору, профессор
Мааткеримов Н.О.	педагогика илимдеринин доктору, профессор
Мамбетакунов У.Э.	педагогика илимдеринин доктору, профессор
Токтомамбетов А.Д.	педагогика илимдеринин кандидаты
Иманкулов М.К.	педагогика илимдеринин кандидаты, доцент
Ниязова А.М.	педагогика илимдеринин кандидаты
Коңурбаев Т.А.	психология илимдеринин кандидаты

Редакциянын дарегі: Бишкек ш., Эркиндик гүлбагы, 25

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ

КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

КЫРГЫЗСКАЯ АКАДЕМИЯ ОБРАЗОВАНИЯ

Периодичность: 3 выпуска в год

Учредитель: Кыргызская академия образования

Главный редактор

Мамытов А.М. – доктор педагогических наук, профессор, академик КАО

Заместитель главного редактора

Дюшеева Н.К. – доктор педагогических наук, профессор

Ответственный секретарь

Дербишова Н.А.

Редакторы: Карамолдоева С.К., Дуйшо кызы М.

Редколлегия:

Байгазиев С.О.	доктор филологических наук, профессор, академик КАО
Добаев К.Д.	член-корреспондент КАО
Рысбаев С.К.	доктор педагогических наук, профессор член-корреспондент КАО
Син Е.Е.	доктор педагогических наук, профессор
Асипова Н.А.	доктор педагогических наук, профессор
Калдыбаев С.К.	доктор педагогических наук, профессор
Муратов А.Ж.	доктор педагогических наук, профессор
Мааткеримов Н.О.	доктор педагогических наук, профессор
Мамбетакунов У.Э.	доктор педагогических наук, профессор
Токтомаматов А.Д.	кандидат педагогических наук
Иманкулов М.К.	кандидат педагогических наук, доцент
Ниязова А.М.	кандидат педагогических наук
Коңурбаев Т.А.	кандидат психологических наук

Адрес редакции: г. Бишкек, бульвар Эркиндик, 25

БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИННОВАЦИЯ

ОБРАЗОВАНИЕ И ИННОВАЦИИ

EDUCATION AND INNOVATION

EDN: WTSTTS

*Дуйшенбиева Дамира Аскербековна,
педагогика илимдеринин кандидаты,
Кыргыз Республикасынын Эл аралык университети,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

*Шапетова Назгул Темирбековна,
Кыргыз Республикасынын Эл аралык университети,
окутуучу,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

**ЖУСУП БАЛАСАГЫНДЫН «КУТ АЛЧУ БИЛИМ» ЧЫГАРМАСЫН
ОКУТУУДА ИНТЕРАКТИВДҮҮ КАРАЖАТТАР**

*Дуйшенбиева Дамира Аскербековна,
кандидат педагогических наук,
Международный университет Кыргызской Республики,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

*Шапетова Назгуль Темирбековна,
преподаватель,
Международный университет Кыргызской Республики,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

**ИНТЕРАКТИВНЫЕ СРЕДСТВА ОБУЧЕНИЯ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ
«БЛАГОДАТНОЕ ЗНАНИЕ» ЖУСУПА БАЛАСАГЫНА**

*Duishenbieva Damira Askerbekovna,
Candidate of Pedagogical Sciences,
International University of the Kyrgyz Republic,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

*Shapetova Nazgul Temirbekovna,
Teacher,
International University of the Kyrgyz Republic,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

**INTERACTIVE LEARNING TOOLS «BLESSED KNOWLEDGE»
BY JUSUP BALASAGYN**

Аннотация: Бул макалада Жусуп Баласагындын «Кут алчу билим» чыгармасын интерактивдүү каражаттардын жардамы менен окутуунун ыкмалары каралат. Чыгарманын философиялык жана этикалык аспектилерин тереңирээк түшүнүү жана талдоо үчүн заманбап технологиялар, дискуссиялар, оюндар, санарип куралдар жана топтук талкуулар сыяктуу интерактивдүү методдордун мааниси баса белгиленет. Бул макалада интерактивдүү окутуу методдору окуучулардын чыгармачылык жөндөмүн жана критикалык ой жүгүртүүсүн өстүрүүдө натыйжалуу курал катары сунушталат.

Аннотация: В этой статье рассматриваются методы обучения с помощью интерактивных средств произведение Жусупа Баласагына «Благодатное знание». Подчеркивается важность интерактивных методов, таких как современные технологии, дискуссии, игры, цифровые инструменты и групповые обсуждения, для более глубокого понимания и анализа философских и этических аспектов работы. В этой статье интерактивные методы обучения предлагаются как эффективные инструменты для развития творческих способностей и критического мышления учащихся.

Annotation: This article discusses the methods of teaching using interactive tools «Blessed knowledge» by Zhusup Balasagyn. The importance of interactive methods such as modern technologies, discussions, games, digital tools and group discussions is emphasized for a deeper understanding and analysis of the philosophical and ethical aspects of work. In this article, interactive teaching methods are proposed as effective tools for developing students' creative abilities and critical thinking.

Түйүндүү сөздөр: интерактивдүү каражаттар, визуализация, мультимедиялык технологиялар, дискуссия, ролдук оюндар, чыгармачылык, видео сабактар.

Ключевые слова: интерактивные инструменты, визуализация, мультимедийные технологии, дискуссии, ролевые игры, творчество, видеоуроки.

Key words: interactive tools, visualization, multimedia technologies, discussions, role-playing games, creativity, video tutorials.

Киришүү. Республиканын жалпы билим берүүчү кыргыз орто мектептеринде адабиятты окутуунун мамлекеттик программасынын талаптарына ылайык VIII класста «Түрк элдеринин орток мурастары» деген ири бөлүмдүн астында орто кылымдардагы жазма адабий мурастардын мыкты үлгүлөрү катары Жусуп Баласагындын «Кут алчу билим» поэмасына жана ошол эле доордун мыкты адабий-энциклопедиялык трактаты катары таанылган Махмуд Кашкари-Барсканинин «Түрк сөздөрүнүн жыйнагы» чыгармасы окутулат [1, 265-б.].

Жусуп Баласагындын «Кут алчу билим» дастанын окуп жана талдап өздөштүрүүгө, программанын акыркы иштелмесинде, жогоруда белгиленгендей, 6 саат чегерилген. Аннотациялык багыттамадары төмөндөгүдөй: «Жусуп Баласагын жана ал жашаган мезгил. Өмүрү, чыгармачылыгы жөнүндө жалпы маалымат. «Кут алчу билим» дастанынын жазылуу тарыхы жана анын бизге жетүү жолу. Чыгарманын түрк маданиятындагы мааниси. «Кут алчу билимдин» идеясы, темасы. Дастанда адеп-ахлак ойдун берилиши, философиялык көз караштар. «Кут алчу билимдин» көркөмдүк касиети. Ыр түзүлүшүндөгү өзгөчөлүктөр. Адабият теориясынан. Дидактикалык чыгарма. Бейт» [2, 26-б.]. Программалык сунуш-багыттамада Жусуп Баласагын жана анын «Куттуу билим» дастанына байланыштуу маселелер, негизинен толук камтылган [3, 4-б.].

Орто кылымдардагы орток түрк адабиятын окутуу мектеп программасында 8-класста берилген. Орто кылымдардагы орток түрк адабиятынын көрүнүктүү өкүлдөрү болгон Махмуд Кашгаринин «Түрк сөздөрүнүн жыйнагындагы», Жусуп Баласагындын «Кут алчу билим» дастанында берилген көркөм дөөлөттөрдүн таалим-тарбиялык, адамдын инсандыгын өнүктүрүү, элге-жерге ак кызмат кылуунун үлгүлөрүн окуучуларга жеткирүүдө мааниси терең экендиги талашсыз [4, 45-б.].

Жусуп Баласагындын «Кут алчу билим» дастаны адамдын инсан болуп калыптанышындагы узак процессти дидактикалык ар кандай каражаттардын жардамы менен таспиееттеп отурган уникалдуу адабий мурас болуп калды. Сөз болуп жаткан поэма түрк урууларынын адабий мурасы болгондугуна карабай анын мазмуну жалпы адамзаттык идеяларга нарк ойлорду камтыганы менен өзгөчөлөнүп турат.

Жусуп Баласагындын «Кут алчу билим» поэмасы адам жашоосунун дээрлик бардык тармактарын камтыган энциклопедиялык эмгек экендигин айттык эле. Анын бөлүмдөрүнө назар салган киши адам жашоо-турмушунун, андагы кесип ээлеринин көбүнө насаат кеп иретинде нускасын, акыл-кеңешин айтканын баамдабай койбойт. Айталы, «Сөздүн касиеттери жөнүндө», «Илимпоздорго карата мамиле», «Акындар жөнүндө», «Дыйкандар жөнүндө», «Бечараларга кандай мамиле жасоо тууралуу», «Кол өнөрчүлөргө кандай мамиле жасоо жөнүндө», «Үйлөнүү жөнүндө», «Конок чакыруу жана конокко баруу жөнүндө» сыяктуу бөлүмдөрдө дидактикалык уникалдуу ойлор, же болбосо ар бир кесиптин ээлерине карата акын пикирин билдирет [5, 99].

Чыгарманын философиялык жана этикалык аспектилерин каралып, заманбап окутуу ыкмалары сунушталат. Окутууну жакшыртуу үчүн интерактивдүү каражаттарды, мультимедиялык технологияларды, көркөм талдоону, практикалык тапшырмаларды жана чыгармачылык ыкмаларды колдонуу жөнүндө пикирлер айтылат.

Бул макаланын максаты Жусуп Баласагындын «Кут алчу билим» чыгармасын Кыргызстандын орто мектептеринде окутуу процессин жакшыртуунун жолдорун сунуштоо жана чыгарманы окутууда туш болгон көйгөйлөрдү талдоо болуп саналат. Аталган макалада мектеп программасындагы бул чыгарманы окуучуларга түшүндүрүүнүн натыйжалуу жолдорун жана ыкмаларын иштеп чыгуу максаты коюлган.

Изилдөө методу. Макалада адабий жана дидактикалык талдоо ыкмалары колдонулган. Ошондой эле макалада көркөм текстти

окутууда интерактивдүү каражаттарды жана мультимедиялык технологияларды колдонуу аркылуу окуучуларды чыгарманын мазмуну менен жигердүү иш алып барууга багытталган актуалдуу ыкмаларын аныктоо.

Негизги мазмуну. Жусуп Баласагындын «Кут алчу билим» чыгармасы түрк элдеринин маданий жана руханий мурастарынын эң көрүнүктүү мисалдарынын бири болуп саналат. Бул орто кылымдарда жазылган эмгек акылмандыкка, адеп-ахлакка жана илимдин маанисине басым жасайт. Мазмуну коомдук турмуштагы адилеттүүлүктү жана инсандык сапаттарды даңазалап, азыркы учурдагы жаштардын тарбиясында баа жеткис мааниге ээ болушу мүмкүн. Бирок бул чыгарманы мектеп программасына окутууда бир катар көйгөйлөргө туш болот.

Ошентип, Жусуп Баласагындын «Кут алчу билимдин» кириш бөлүмүнүн текстин өтүүдө сөзсүз тексттин өзүн окуу, талдоо өзгөчө мааниге ээ. Бирок мектептердеги адабият мугалимдеринин көпчүлүгүнүн өткөөл этапта (VIII–IX класстарда) өтүлчү чыгарманын текстин окуп, талдоо иштерин жүргүзүү боюнча түшүнүктөрү эң эле төмөн экендиги байкалат. Алар көркөм чыгарманын текстин окуп өздөштүрүүнү текстти кезек менен окутуу, түшүнгөнүн кайрадан айттыруу, жаттатуу деп гана билишет. Чынында ал түшүнгөнүн кайра айтып берүү, жаттоо эле эмес, текстти окуунун, көркөм окууга үйрөтүүнүн ийкемдүү жолдору, өтүлчү чыгарманы ар тараптуу өздөштүрүүгө байланыштуу тапшырмалардын бүтүндөй бир комплекси эмеспи. Мындагы биздин максат – көркөм окуу ишин туура алып барып, окулган тексттеги автордук ойду, камтылган маани-маңызды окуучулардын аң-сезимине толук жеткирүү [6, 125].

«Кут алчу билим» чыгармасы орто кылымдагы түрк тилинде жазылгандыгы белгилүү. Ал учурдагы кыргыз тилинен кыйла айырмаланып, окуучулар үчүн түшүнүү кыйынчылык жаратышы мүмкүн. Эгерде текстти ошол оригинал түрүндө окутуу пландалса, тилдик тоскоолдуктар сөзсүз жаралат. Ошондуктан, чыгарманы мектепте окутуу үчүн анын азыркы кыргыз тилине, же

болбосо окуучуларга ылайыкташкан жөнө-көйлөтүлгөн версиясын колдонуу абзел. Бул тек гана текстти которуу эмес, ошондой эле анын терең маңызын сактап калууга жардам берет.

Чыгарма философиялык жана акыл-ойдун татаал ойлорун камтыгандыктан, ар бир класстын интеллектуалдык деңгээлине ылайык келиши шарт.

«Кут алчу билим» чыгармасы көптөгөн социалдык, этикалык жана философиялык маселелерди камтыйт. Аларды мугалимдердин туура түшүндүрүүсү маанилүү. Ар бир теманы азыркы учурга ылайыктап, жашоодогу көйгөйлөр жана турмуштук кырдаалдар менен байланыштыруу зарыл. Болбосо, окуучулар чыгарманын практикалык маанисин толук түшүнө албай калышы ыктымал жана аны жөн гана эски тарыхый текст катары кабыл алышы мүмкүн.

Чыгарма боюнча жетиштүү дидактикалык материалдардын жоктугу да олуттуу көйгөй болуп саналат. Жусуп Баласагындын эмгегин толук кандуу түшүнүүгө жардам бере турган кошумча окуу китептери, аудиовизуалдык материалдар жана башка методикалык көрсөтмөлөр зарыл. Мындай материалдар мектеп мугалимдерине чыгарманы кызыктуу жана жеткиликтүү окутууга жардам берет.

Профессор А. Муратов «Кыргыз адабияты сабагында көркөм тексттин маңызын ачуу» деген эмгегинде: «...текстти интерпретациялоо иштери мектепте адабиятты окутууда эффективдүү жүргүзүлсө, анда окуучу төмөнкүдөй ык-машыгууларга жетишет:

- теманы, анын чегин өзү ойлоп табат;
- негизги ойду аныктай алат;
- тексттин аталышын өзү атай алат;
- тил каражаттарына талдоо жүргүзө алат;
- тексттин эмоционалдык-экспрессивдик кудурет-күчүн сезет;
- окугандарынан же уккандарынан таасирленүүгө жетишет;
- көркөм чыгармадан эстетикалык ырахат алат;

• тексттен тарбиялык-таалим берүүчүлүк маанисин бөлүп алууга жетишет», – деп белгилеген [7, 39].

Жусуп Баласагындын «Кут алчу билим» чыгармасы XI кылымда жазылган түрк дүйнөсүнүн маданий жана руханий мурасынын көрөңгөлүү үлгүсү болуп саналып, чыгарма түрк цивилизациясынын философиялык ойлорун, коомдук жана адамдык баалуулуктарды чагылдыргандыгы менен чоң мааниге ээ экендиги маалым. Демек, «Кут алчу билим» чыгармасын окутуу учурунда заманбап интерактивдүү каражаттарды колдонуу окуучуларга чыгарманы тереңирээк жана жандуу кабыл алууга мүмкүнчүлүк түзөт.

«Кут алчу билим» – бул бийлик, акылмандык, адилеттүүлүк, ыйман жана элге кызмат кылууну даңазалаган чыгармалардын бири. Анын негизги идеялары – адамдын билими жана акыл-эстүүлүгү менен адилеттикке, туура жашоого жетүүсү. Муну окутууда мугалимдер чыгарманын философиялык маанисин түшүндүрүп, окуучуларды бул баалуулуктарга тарбиялоо үчүн ар кандай ыкмаларды колдонушу зарыл.

Жусуп Баласагындын «Кут алчу билим» чыгармасын окутууда интерактивдүү каражаттарды колдонуу азыркы билим берүү процессинин заманбап жана инновациялык аспектеринин бири болуп саналат. Бул чыгарманы окутуу процесси окуучулардын адабиятка болгон кызыгуусун арттырып, чыгарманы тереңирээк түшүнүүгө көмөктөшүп жана билим алуу процесстерин кызыктуу, динамикалуу кылуу максатында интерактивдүү ыкмаларды колдонуу өтө маанилүү.

Мультимедиялык каражаттар:

Мультимедиялык технологиялар (Power Point презентациялар, анимациялар, сүрөттөр) «Кут алчу билимдин» негизги мазмунун чагылдыруу үчүн колдонулса, окуучулар чыгарманын окуяларын визуалдаштырууга мүмкүндүк алат. Чыгармадагы каармандарды талкуулоо үчүн интерактивдүү карталарды түзүп, ар бир каарман менен болгон окуялардын анализин жүргүзүү кызыктуу болот. Окуучулар чыгарманы окуп эле тим

болбостон, анын мазмунун тереңирээк изилдеп, өз ойлорун айтып бере алышат.

Видео жана аудио материалдар аркылуу чыгарманы жандуу сүрөттөп берүү, анын маанилүү жерлерин окуучуларга визуалдык жана аудио түрдө жеткирүү мүмкүнчүлүгү бар. Мисалы, «Кут алчу билимдин» негизги окуяларын анимациялап берүү, же болбосо чыгарманы драматизациялап, мектеп ичинде сахналаштыруу окуучулардын көркөм чыгармага болгон кызыгуусун арттырат.

Коомдук тармактар жана онлайн талкуулар: Окуучулар чыгарманы окуп бүткөндөн кийин социалдык тармактар аркылуу онлайн форумдарда, блогдордо өз ой-пикирлерин бөлүшүп, чыгарманы талкуулай алышат. Бул алардын коммуникативдик көндүмдөрүн өнүктүрүп, адабий сынчыл ой жүгүртүүсүнө түрткү берет.

Виртуалдык экскурсиялар жана симуляциялар: Чыгармадагы белгилүү жерлерди, доорду жана маданий өзгөчөлүктөрдү интерактивдүү түрдө изилдөө максатында виртуалдык экскурсияларды уюштуруу абдан кызыктуу болот. Мисалы, чыгарманы жазуу учурундагы тарыхый доорго виртуалдык саякат жасоо менен окуучулар ошол убакыттагы жашоо-турмуш, адат-салттар менен таанышып чыгарманы тереңирээк түшүнүшөт.

Санариптик платформалар: Окуучуларга чыгарманы окутууда санариптик китептерди, электрондук энциклопедияларды жана ачык булактардагы маалыматтарды колдонууга шарт түзүү чыгарманы кеңири масштабда изилдөөгө мүмкүнчүлүк берет. Мисалы, интерактивдүү презентациялар, видео материалдар аркылуу автордун өмүрү, анын эмгегинин тарыхы жана маңызы жөнүндө түшүндүрсө болот.

Практикалык ыкмалар жана чыгармачылык тапшырмалар:

- **Көркөм сүрөттөр аркылуу баяндоо:** Окуучулар чыгарманын негизги эпизоддорун сүрөт аркылуу чагылдырып, булар менен активдүү талкуулоо. Сүрөттөр аркылуу чыгарманын идеяларын жана темасын талдоо чыгармачылык жөндөмдү да өнүктүрөт.

- **Видео сабактар жана даректүү тасмалар:** Жусуп Баласагындын жашоосу, чыгармачылыгы жана анын доору жөнүндө кыска даректүү тасмаларды колдонуу окуучуларга тарыхый контекстти түшүнүүгө жардам берет.

- **Саналуу мүнөттүк эссе:** Окуучуларга темага байланыштуу кыска эссе жазуу менен чыгарманын негизги ой-пикирлерин чагылдырганды үйрөнүшөт.

- **Интерактивдүү оюндар:** Оюндар аркылуу окуучулардын чыгармага болгон кызыгуусун арттыруу жана чыгарманын маанилүү темаларын тереңирээк түшүнүүгө шарт түзүүгө болот. Төмөндө кошумча интерактивдүү оюндардын варианттарын келтирели:

- *«Чындык же Жалган».* Бул оюнда мугалим чыгармадагы окуялар боюнча бир нече чындык жана жалган фактыларды даярдайт. Окуучулардан алардын кайсынысы чындык, кайсынысы жалган экенин аныктоо талап кылынат. Бул чыгарманын мазмунун бекемдеп, окуучулардын көңүлүн топтоо үчүн пайдалуу.

Мисалы:

- Жусуп Баласагын «Кут алчу билимди» XI кылымда жазган. (Чындык).

- Бул чыгарма түрк тилдүү элдердин орток маданий мурасы эмес. (Жалган).

- *«Ким?».* Бул оюнда мугалим ар бир окуучуга чыгармадагы каармандардын атын жазылган кагаздарды маңдайына же артына илип коёт. Окуучулар бири-бирине суроолорду берүү аркылуу өздөрүнүн ким экенин табышы керек. Бул чыгарманын каармандары менен окуучуларды тааныштырып, алардын өз ара мамилесин тереңирээк түшүнүүгө жардам берет.

- *«Тизмектерди түз».* Окуучуларды топко бөлүп, чыгарманын негизги окуяларын кайра айтып берүүгө багытталган оюн. Биринчи окуучу чыгарманын башталышын айтып баштайт, андан соң кийинки окуучу окуяны улантат. Мунун натыйжасында окуучулар чыгарманын структурасын жакшыраак түшүнүшөт жана мазмунду эске ришет.

• *«Картадагы саякат»*. Жусуп Баласагындын доорун жана чыгармасынын географиялык жайгашуусун түшүндүрүү максатында бул оюнду колдонсо болот. Мугалим чыгармадагы окуялар орун алган жерлердин картасын даярдайт жана ар бир окуяны ошол жерге байлап түшүндүрөт. Окуучулар картаны колдонуп, чыгарманын каармандары жүргөн жолдорду көрсөткөн интерактивдүү саякат уюштурушат.

• *«Каармандардын соту»*. Окуучуларды эки топко бөлүп, бир топ соттун ролун аткарат, ал эми экинчи топ каармандардын адвокаттары болот. Алар каармандардын аракеттери боюнча талашып-тартышат, өз пикирлерин коргоп чыгышат. Бул оюн окуучуларды каармандардын иш-аракеттерин сынчыл көз караш менен кароого жана ойлонууга түртөт.

• *«Пазл кура»*. Бул оюнда чыгармадан кыска цитаталарды бөлүп, пазл сыяктуу аралаштырып койсо болот. Окуучулар аларды туура тизип, цитаталардын маанисин талдап, аны кайсы каарман айтканын аныктай алышы керек. Бул ойноо формасында чыгарманын тилдик өзгөчөлүктөрүн жакшыраак түшүнүүгө жардам берет.

• *«Темага ылайык эссе жазуу»*. Окуучулар топторго бөлүнүп, чыгармадагы негизги темаларды аныкташат, андан кийин ар бир топ тема боюнча өз ойлорун кыскача баяндап берет. Башка топтор болсо жазылган текстти же сунушту талдап, кайсы тема туура келгенин аныктайт. Бул чыгармадагы темаларды тереңирээк талкуулоого мүмкүнчүлүк түзөт.

• *«Жашыруун сыр»*. Ар бир окуучуга чыгармада кездешкен маанилүү сөздөр же түшүнүктөр берилет (мисалы, «адилеттик», «билим», «жөндөмдүүлүк»). Окуучу башкаларга муну сүрөттөп берип, башка окуучулар ошол сөздү табышы керек. Бул чыгарманын маанилүү түшүнүктөрүн эскерүүгө жардам берет.

• *«Кыялый интервью»*. Окуучулар каармандар менен «жасалма» интервью өткөрүшөт, анда алар каармандардын ордунда болуп, алардын кылган иш-аракеттерин жана

максаттарын түшүндүрүп беришет. Мындай оюн чыгарманын терең мазмунун жана каармандардын психологиясын изилдөөгө көмөктөшөт.

Корутунду. Ошентип, Жусуп Баласагындын «Кут алчу билим» чыгармасын окутууда интерактивдүү каражаттарды колдонуу окуучулардын чыгармага болгон кызыгуусун арттырып, алардын чыгармадагы негизги идеяларды түшүнүүсүнө жардам берет. Заманбап окутуу ыкмалары мугалимдерге чыгарманы жандуу жана кызыктуу жолдор менен түшүндүрүүгө шарт түзөт.

Жусуп Баласагындын «Кут алчу билим» чыгармасын окутууда интерактивдүү каражаттарды колдонуу билим берүүнүн натыйжалуулугун жана кызыктуулугун жогорулатат. Мектептерде, билим берүү мекемелеринде мындай инновациялык окутуу ыкмалары адабий чыгармаларды заманбап, көп кырдуу жана оңой түшүндүрүп окутууга мүмкүнчүлүк берип, чыгармалардын маңызын тереңирээк жеткирүү менен окуучулардын адабий билимин жана турмушка болгон көз карашын кеңейтүүгө чоң салым кошот.

Адабияттар:

1. Дуйшенбиева Д.А. Адабияттын мектеп курсунда Кашгаринин «Түрк сөздөрүнүн жыйнагын» окутуунун айрым маселелери [Текст] // Эл аралык Ататүрк-Алатоо университетини Жарчысы. – Бишкек, 2015. – №3. – 265-268-бб.
2. Кыргыз адабиятынын программасы. Жалпы билим берүүчү кыргыз мектептеринин V–XI класстары үчүн. [Текст] / Түз.: С. Байгазиев, А. Муратов. – Бишкек, 2011. – 66 б.
3. Дуйшенбиева Д.А. Орто кылымдардагы түрк адабий мурастарын мектеп курсунда окутуунун тарыхынан (Биринчи макала) [Текст] // Эл агартуу. – Бишкек, 2014. – № 5-6. – 2-5-бб.
4. Жумабаева Д.С. Жусуп Баласагындын «Кут алчу билим» дастанын окутууда жаңы технологияларды колдонуу [Текст] //

- Известия вузов Кыргызстана / – Бишкек, 2016. – № 10.
5. Дуйшенбиева Д.А., Жусуп Баласагындын насаатарынын дидактикалык мааниси [Текст] // И.Арабаев ат. КМУнун Жарчысы. – Бишкек, 2015. Атайын чыгарылыш. – 99-101-бб.
6. Дуйшенбиева Д.А. Жусуп Баласагындын «Кут алчу билим» дастанын мектепте окутуу жолдору [Текст] // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2019. – № 2 (48). – С. 123-127. – EDN: SOZOJB
7. Муратов А.Ж. Кыргыз адабияты сабагында көркөм тексттин маңызын ачуу [Текст] // – Б., 2008. – 114 б.

Рецензиялаган:
Муратов А.Ж.,
педагогика илимдеринин доктору, профессор

EDN: PUMFYL

*Белгибаев Алтынбек Куланбекович,
преподаватель,
Кыргызский авиационный институт имени И. Абдраимова,
Кыргызская Республика, город Бишкек,
e-mail: Goldaltyn@gmail.com*

**ИНТЕГРАЦИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ ИКАО В ОБУЧЕНИЕ
КЫРГЫЗСКОМУ ЯЗЫКУ ДЛЯ АВИАЦИИ: ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ И
ОБЕСПЕЧЕНИЕ БЕЗОПАСНОСТИ В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ**

*Белгибаев Алтынбек Куланбекович,
И. Абдраимов атындагы Кыргыз авиация институту,
окутуучу,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары,
e-mail: Goldaltyn@gmail.com*

**ИКАО ЭЛ АРАЛЫК СТАНДАРТТАРЫН АВИАЦИЯ ҮЧҮН КЫРГЫЗ ТИЛИН
ҮЙРӨТҮҮГӨ ИНТЕГРАЦИЯЛОО: ПРАКТИКАЛЫК АСПЕКТИЛЕР ЖАНА
КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА КООПСУЗДУКТУ КАМСЫЗ КЫЛУУ**

*Belgibaev Altynbek Kulanbekovich,
Instructor,
Kyrgyz Aviation Institute named after I. Abdraimov,
Kyrgyz Republic, Bishkek city,
E-mail: Goldaltyn@gmail.com*

**INTEGRATION OF ICAO INTERNATIONAL STANDARDS INTO KYRGYZ
LANGUAGE TRAINING FOR AVIATION: PRACTICAL ASPECTS
AND SAFETY ENSURANCE IN THE KYRGYZ REPUBLIC**

***Аннотация:** Данная статья представляет исследование методики преподавания кыргызского языка в соответствии с международными стандартами Международной организации гражданской авиации (ИКАО) с акцентом на обеспечение авиационной безопасности в объектах гражданской авиации Кыргызской Республики. Статья охватывает основные аспекты языковой подготовки авиационного персонала, структурированные согласно рекомендациям ИКАО, а также применение этих*

методик в условиях авиационных учебных заведений Кыргызстана.

***Аннотация:** Бул макала Кыргыз Республикасынын жарандык авиация объектеринде авиациялык коопсуздукту камсыз кылууга басым жасоо менен Кыргыз тилин Эл аралык жарандык авиация уюмунун (ИКАО) эл аралык стандарттарына ылайык окутуу методикасын изилдөөнү сунуштайт. Макала авиация кызматкерлеринин тил даярдыгынын негизги аспектилерин камтыйт, алар ИКАОнун сунуштарына ылайык*

түзүлгөн жана бул методикалардын Кыргызстандагы авиациялык окуу жайларында колдонулушу талданат.

Annotation: This article presents a study on the methodology of teaching the Kyrgyz language in accordance with the international standards of the International Civil Aviation Organization (ICAO), with an emphasis on ensuring aviation safety in civil aviation facilities of the Kyrgyz Republic. The article covers the key aspects of language training for aviation personnel, structured according to ICAO recommendations, as well as the application of these methodologies in the context of aviation educational institutions in Kyrgyzstan.

Ключевые слова: ИКАО, языковая подготовка, кыргызский язык, авиационная безопасность, Кыргызстан, стандарты ИКАО, авиация.

Түйүндүү сөздөр: ИКАО, тил даярдыгы, кыргыз тили, авиациялык коопсуздук, Кыргызстан, ИКАО стандарттары, авиация.

Key words: ICAO, language training, Kyrgyz language, aviation safety, Kyrgyzstan, ICAO standards, aviation.

Введение. В современном контексте гражданской авиации обеспечение безопасности полетов является первостепенной задачей. По мере роста количества международных рейсов и усложнения воздушного движения, риск инцидентов и аварий увеличивается, что требует новых и более надежных решений для обеспечения безопасности. Одним из ключевых факторов достижения этой безопасности является эффективная языковая подготовка авиационного персонала. Особенно это актуально для стран, где функционирует несколько официальных языков, как, например, в Кыргызской Республике. Важно учитывать, что стандарты ИКАО, направленные на унификацию языковой подготовки, являются основополагающими для обеспечения коммуникации на международном уровне.

Настоящая статья рассматривает методику преподавания кыргызского языка в контексте стандартов ИКАО с учетом особенностей гражданской авиации Кыргызской

Республики. В условиях многоязычного общества важно интегрировать международные требования ИКАО в национальную образовательную систему, чтобы минимизировать потенциальные языковые барьеры между участниками авиационных операций.

Цель исследования. Целью исследования является анализ интеграции международных стандартов ИКАО в обучение кыргызскому языку для авиации и оценка их влияния на повышение уровня безопасности в гражданской авиации Кыргызской Республики. В рамках этого исследования изучаются возможности адаптации международных языковых стандартов к особенностям кыргызской авиационной среды, в частности к применению кыргызского языка в повседневных и чрезвычайных ситуациях.

Особое внимание уделяется разработке методов языковой подготовки авиационного персонала и их адаптации к национальным условиям. Важно отметить, что процесс интеграции стандартов требует учета культурных и языковых особенностей страны, что позволит создавать более эффективные программы обучения для авиационного персонала.

Методы исследования. Для исследования использовались следующие методы:

1. *Анализ нормативных документов* – изучение международных стандартов ИКАО и национальных нормативных актов Кыргызской Республики, регулирующих языковую подготовку авиационного персонала. Это включает в себя как международные документы (Приложение 1 к Конвенции о международной гражданской авиации), так и национальные нормативные акты.

2. *Сравнительный анализ* – сравнение подходов к языковой подготовке в других странах и возможных адаптаций в Кыргызской Республике.

3. *Экспертные интервью* – беседы с преподавателями авиационных учебных заведений и представителями авиационных служб для оценки текущих методов обучения и возможных улучшений. Эти интервью поз-

волили понять, насколько авиационный персонал готов к практическому использованию кыргызского языка в авиационной сфере.

Основное содержание. Стандарты ИКАО и языковая компетенция. Стандарты ИКАО предъявляют высокие требования к языковой компетенции авиационного персонала, играя решающую роль в обеспечении безопасности полетов. Согласно Приложению 1 к Конвенции о международной гражданской авиации, стандарты определяют необходимый уровень владения языком для безопасной и эффективной коммуникации в авиации. Основное внимание уделяется критическим аспектам, таким как способность четко понимать и передавать информацию в устной и письменной форме.

ИКАО определяет языковые требования для пилотов, диспетчеров и другого авиационного персонала, что является ключевым фактором для обеспечения эффективной работы гражданской авиации и предотвращения аварийных ситуаций. В рамках этих стандартов важно, чтобы все участники процесса четко понимали друг друга, особенно в условиях стресса или чрезвычайной ситуации [4].

Применение стандартов ИКАО в Кыргызской Республике. Применение стандартов ИКАО в Кыргызской Республике требует адаптации с учетом национальных особенностей. Кыргызская Республика многоязычная страна, где наряду с международным языком авиации, английским, активно используется и кыргызский язык. В условиях национальных требований авиационный персонал должен быть подготовлен не только к взаимодействию на английском языке, но и к работе на кыргызском языке, что в некоторых ситуациях может быть критически важным.

Адаптация стандартов ИКАО в Кыргызской Республике включает разработку учебных программ, тестов и экзаменов, которые позволят подготовить авиационный персонал к использованию кыргызского языка в авиационной сфере. Это также включает обязательные проверки знаний и

навыков, чтобы убедиться, что персонал владеет авиационной терминологией на обоих языках.

Значимость стандартов ИКАО в гражданской авиации. Стандарты ИКАО создают единые нормы и правила, согласованные на мировом уровне. Они играют важную роль в обеспечении единообразия и стандартизации операций, технологий и обучения в гражданской авиации, что способствует повышению уровня безопасности и эффективности в воздушном пространстве. Как утверждает ИКАО (2021), *«Стандарты ИКАО играют фундаментальную роль в обеспечении стабильности и безопасности в мировой авиации, создавая единые нормы и правила для всех участников воздушного пространства»*. Это подчеркивает важность соблюдения стандартов на международном уровне и их интеграции в национальные системы, такие как в Кыргызской Республике [3].

Роль высокой языковой подготовки в авиационной безопасности. Высокий уровень языковой подготовки сотрудников авиационной безопасности играет критическую роль в обеспечении безопасности полетов. В ситуациях чрезвычайного характера, таких как аварии или нештатные ситуации, быстрая и точная коммуникация является ключевым элементом успешного реагирования.

Например, в случае нестандартной ситуации, такой как отказ оборудования или погодные аномалии, критически важно, чтобы каждый член экипажа и диспетчер мог быстро и точно передать информацию. Языковые барьеры могут стать причиной задержек и неправильных действий, что может привести к серьезным последствиям [1].

Риски недостаточной языковой подготовки в авиации. Недостаточные языковые навыки в авиации могут стать источником потенциальных рисков и препятствием для эффективного взаимодействия. Это может привести к недопониманию инструкций и команд, ошибкам при передаче важной информации, снижению координации в многоязычных экипажах и усложнению

взаимодействия с контролирующими органами [1].

Специфика языковой подготовки в авиации Кыргызстана. Разработка и внедрение специализированных курсов, акцентированных на авиационной терминологии на кыргызском языке, является критически важным аспектом подготовки авиационного персонала в Кыргызстане. Эти курсы позволят обеспечить полное и точное понимание технических терминов и команд в контексте авиации, что непосредственно влияет на безопасность полетов.

Адаптация стандартов ИКАО в контексте Кыргызстана. Адаптация стандартов ИКАО с учетом специфики языковой среды в Кыргызстане представляет собой сложный, но крайне необходимый процесс для обеспечения эффективного функционирования авиационной отрасли в стране. Кыргызстан, будучи многоязычным государством, сталкивается с необходимостью сочетания международных требований, где главным языком авиации является английский, и национальных условий, где кыргызский язык играет важную роль в повседневной коммуникации. Этот процесс может потребовать разработки более детальных языковых требований для кыргызского языка, особенно в тех аспектах, которые касаются профессиональной авиационной терминологии. Важно не только обучить персонал базовым элементам языка, но и обеспечить глубокое понимание специфических терминов, связанных с безопасностью полетов, техническим обслуживанием и координацией в воздушном пространстве.

Создание дополнительных рекомендаций и памяток, адаптированных к кыргызской языковой среде, может существенно помочь в улучшении понимания и соблюдения стандартов ИКАО. Эти материалы должны быть разработаны с учетом культурных и языковых особенностей, что позволит более эффективно донести информацию до авиационного персонала. Кроме того, такие пособия могут включать в себя как традиционные печатные формы, так и современные

мультимедийные ресурсы, такие как мобильные приложения и онлайн-курсы, которые будут доступны для персонала на регулярной основе.

Регулярные обзоры и обновления стандартов с учетом изменений в авиационной индустрии являются важным аспектом этого процесса. В авиации стандарты и технологии постоянно развиваются, и важно, чтобы языковые требования соответствовали этим изменениям. Например, с развитием автоматизации и использования новых технологий в авиации, могут потребоваться новые термины, которые должны быть оперативно включены в программы языковой подготовки. Постоянный мониторинг и адаптация стандартов помогут поддерживать актуальность программ обучения и минимизировать риски, связанные с языковыми барьерами.

Методика преподавания кыргызского языка в авиации. Для эффективного преподавания кыргызского языка в авиации следует применять тематическое обучение с акцентом на авиационную терминологию, использование современных образовательных технологий и организацию практических упражнений. Важной частью языковой подготовки является осознание роли языка как сложной системы знаков, которая служит основным инструментом для общения. Как отмечает Муратов А.Ж., *«язык – это сложная система знаков, основной инструмент общения между людьми, а речь – это практическое использование этого языка обществом»* [9, с. 66]. Такое понимание помогает студентам адаптировать свои языковые навыки для профессионального использования в авиационной сфере.

Использование современных образовательных технологий также является важной частью методики. Сегодня цифровые технологии могут значительно улучшить процесс обучения. Например, симуляторы полетов с языковыми заданиями могут помочь обучающимся приобрести практические навыки в реальных сценариях. Интерактивные программы и мобильные приложения, разработанные для авиационной терминологии,

гии на кыргызском языке, позволят сотрудникам учиться в удобное для них время, улучшая понимание сложных концепций. Онлайн-платформы могут предоставить доступ к ресурсам, которые включают как аудио, так и визуальные материалы, помогающие студентам лучше усвоить материал.

Организация практических упражнений является неотъемлемой частью успешного обучения. Такие упражнения должны быть направлены на отработку взаимодействия в реальных ситуациях. Например, проведение тренировок в условиях, максимально приближенных к работе в авиации – на авиабазах или в тренажерных центрах – позволит студентам применять знания в условиях, где критична точность коммуникации. Важно, чтобы упражнения охватывали как повседневные ситуации, так и возможные чрезвычайные случаи, где правильное и своевременное использование языка может быть решающим для предотвращения аварий или инцидентов.

Таким образом, эффективное преподавание кыргызского языка в авиации должно быть основано на комплексном подходе, включающем тематическое обучение, использование современных технологий и активную практическую подготовку. Этот подход позволит подготовить авиационный персонал Кыргызстана к успешной и безопасной работе в рамках как национальных, так и международных стандартов.

Выводы. Исследование показало, что интеграция международных стандартов ИКАО в языковую подготовку авиационного персонала Кыргызской Республики, с акцентом на кыргызский язык, имеет решающее значение для повышения уровня авиационной безопасности в стране. Адаптация стандартов ИКАО к национальной языковой среде способствует лучшему пониманию и

взаимодействию в авиационной сфере, минимизируя риски, связанные с языковыми барьерами.

Для достижения этих целей необходимо дальнейшее развитие специализированных программ обучения кыргызскому языку в контексте авиационной терминологии и международных стандартов. Разработка национальных стандартов, тесно связанных с международными, и их постоянное обновление в соответствии с мировыми требованиями – это ключ к успешному внедрению этих программ.

Литература:

1. ICAO Language Proficiency Requirements. International Civil Aviation Organization, 2020.
2. Smith, J. "Effective Language Teaching in Aviation." *Journal of Aviation Education and Training*, 2018, 25(1), 45-62.
3. ICAO (International Civil Aviation Organization). (2010). *Manual on the Implementation of ICAO Language Proficiency Requirements* (Doc 9835 AN/453). International Civil Aviation Organization.
4. ICAO (International Civil Aviation Organization). (2016). *Annex 1 – Personnel Licensing*. 11th Edition. International Civil Aviation Organization.
5. Alderson, J.C., Horák, T. (2013). *The International Civil Aviation Organization's Language Proficiency Requirements: A Case Study in Language Policy and Practice*. *Language Testing*, 30(3), 391-411.
6. Estival, D., Farris, C., Molesworth, B. (2016). *Aviation English: A Lingua Franca for Pilots and Air Traffic Controllers*. Routledge.
7. Kim, H. W., Billington, R. (2018). *Communication in Air Traffic Control: The Importance of Language Proficiency*. *Journal of Aviation/Aerospace Education & Research*, 27(2), 33-51.
8. ICAO (International Civil Aviation Organization). (2020). *Safety Management Manual* (Doc 9859 AN/474). International Civil Aviation Organization.
9. Муратов А.Ж. Окуучулардын кеп маданиятын өстүрүүдө айрым методдордун практикалык майнаптуулугу // *Известия Кыргызской академии образования*. – Бишкек, 2023. – №3 (61). – С. 60-66. – EDN: NWYVXD

Рецензент:
Рысбаев С.К.,
член-корреспондент КАО,
доктор педагогических наук, профессор

БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИННОВАЦИЯ
ОБРАЗОВАНИЕ И ИННОВАЦИИ
EDUCATION AND INNOVATION

EDN: RBTOTJ

*Эрматали уулу Баяман,
магистр,
Б. Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университети,
Кыргыз Республикасы, Жалал-Абад шаары,
e-mail: Ermatalievbayaman@gmail.com*

*Жаманкулова Юланда Досоевна,
магистрант,
Б. Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университети,
Кыргыз Республикасы, Жалал-Абад шаары,
e-mail: Iulandadosoeva00@gmail.com*

ЖЫЛУУЛУК ПРОЦЕССТЕРИН МАТЛАВ КОЛДОНМО
ПРОГРАММАСЫНДА МОДЕЛДӨӨ

*Эрматали уулу Баяман,
магистр,
Жалал-Абадский государственный университет имени Б. Осмонова,
Кыргызская Республика, город Джалал-Абад,
e-mail: Ermatalievbayaman@gmail.com*

*Жаманкулова Юланда Досоевна,
магистрант,
Жалал-Абадский государственный университет имени Б. Осмонова,
Кыргызская Республика, город Джалал-Абад,
e-mail: Iulandadosoeva00@gmail.com*

МОДЕЛИРОВАНИЕ ТЕПЛОВЫХ ПРОЦЕССОВ
В ПРИКЛАДНОЙ ПРОГРАММЕ MATLAB

*Ermatali uulu Bayaman,
Master's Degree,
Jalal-Abad State University named after B. Osmonov,
Kyrgyz Republic, Jalal-Abad city,
E-mail: Ermatalievbayaman@gmail.com*

*Zhamankulova Yulanda Dosoevna,
Master's Student,
Jalal-Abad State University named after B. Osmonov,
Kyrgyz Republic, Jalal-Abad city,
E-mail: Iulandadosoeva00@gmail.com*

MODELING THERMAL PROCESSES IN MATLAB APPLICATION PROGRAM

Аннотация: Макалада жылуулук процесстерин, атап айтканда изобаралык, изохоралык жана адиабата процесстерин MATLAB программасында моделдөө каралды. Ар бир процесс үчүн негизги теңдемелер, моделдөөнүн компьютердик методдору, программалык коддору түзүлүп, алардын натыйжалары интерпретацияланды. Бул макаланын актуалдуулугу жылуулук процесстерин терең иликтеп, аларды MATLAB программасында эффективдүү моделдештирүүгө багытталды.

Аннотация: В статье рассмотрено моделирование тепловых процессов, а именно изобарного, изохорного и адиабатического процессов в программе MATLAB. Для каждого процесса были приведены основные уравнения, методы компьютерного моделирования, разработаны программные коды и интерпретированы их результаты. Актуальность данной статьи заключается в глубоком исследовании тепловых процессов и их эффективном моделировании в программе MATLAB.

Annotation: The article addresses the modeling of thermal processes, specifically isobaric, isochoric, and adiabatic processes, in the MATLAB program. For each process, the main equations, computer modeling methods, and software codes were developed and their results interpreted. The relevance of this article lies in the in-depth study of thermal processes and their effective modeling in MATLAB.

Түйүндүү сөздөр: жылуулук процесстери, изобара, изохора, адиабата, компьютердик моделдөө, программалоо коддору, температура, басым, көлөм.

Ключевые слова: тепловые процессы, изобара, изохора, адиабата, компьютерное моделирование, программный код, температура, давление, объем.

Key words: thermal processes, isobaric, isochoric, adiabatic, computer modeling, programming code, temperature, pressure, volume.

Киришүү. Жылуулук процесстерин изилдөө физиканын жана инженердик ишмердүүлүктүн маанилүү багыттарынын

бири болуп эсептелет. Изобара, изохора жана адиабата сыяктуу процесстерди компьютердик моделдөө менен изилдөөдөгү натыйжалуулукту жогорулатууга шарт түзүлөт.

Жылуулук процесстерин моделдөө инженердик жана илимий изилдөөлөрдө чоң мааниге ээ. Изобаралык, изохоралык жана адиабата процесстери көптөгөн физикалык жана технологиялык системалардын негизин түзөт. Бул процесстерди моделдөө алардын өзгөчөлүктөрүн жана өз ара аракеттешүүлөрүн түшүнүүгө жардам берет. Учурдагы компьютердик программалардын арасында MATLAB процесстерди так моделдөөгө жана анализдөөгө мүмкүндүк берет.

Жылуулук кубулуштарын окутууда жана ага байланыштуу маселелерди чыгарууда маалыматтык-коммуникациялык технологиялар (МКТ) менен катар MATLAB программасын колдонууга болот [1].

Билим берүүдөгү МКТ – окутуу процессине катышуучулардын өз алдынча мультимедиялык билимдер базасын түзүү менен билимди өздөштүрүүгө жардам берүүчү курал катары иштей алат. «Мугалим маалыматтык-коммуникациялык технологияларды окутуу процессинде жеткиликтүү деңгээлде пайдаланышы үчүн сөзсүз түрдө бул багытта компетенттүү болушу зарыл» [1].

Изилдөөнүн максаты. Жылуулук процесстери эсептелген изохора, изобара жана адиабата процесстерин MATLAB программасында моделдөө жана программалык коддорун түзүү.

Изилдөөнүн методу. Компьютердик методдор жана илимий усулдук багыттагы адабияттарга теориялык анализ жүргүзүү, салыштыруу, жалпылоо, байкоо жана маалыматтарды иштеп чыгуу ыкмалары.

Негизги мазмуну. Изохоралык процесс көлөм туруктуу болгон учурдагы термодинамикалык процесс. Бул процесс үчүн негизги теңдеме:

$$\frac{P_1}{T_1} = \frac{P_2}{T_2}$$

Изохоралык процессти MATLAB программасында моделдөө үчүн төмөнкү кадамдарды аткарасыз болот:

1. MATLAB программасын жана жаңы скрипт ачуу;

2. Керектүү параметрлерди жана баштапкы шарттарды киргизүү: Изохоралык процесстин параметрлерин, мисалы, баштапкы басым жана температура сыяктуу, скрипт файлга киргизүү.

% Изохоралык процесс үчүн параметрлерди аныктоо

P1 = 100; % Баштапкы басым (кПа)

T1 = 300; % Баштапкы температура (К)

T2 = linspace(300, 600, 100); % температуранын өзгөрүшү (К)

% Изохоралык теңдеме боюнча акыркы басымды эсептөө

P2 = P1 * T2 / T1;

% Графикти түзүү (1-сүрөт).

figure;

plot(T2, P2, 'b-', 'LineWidth', 2);

xlabel('Температура (К)');

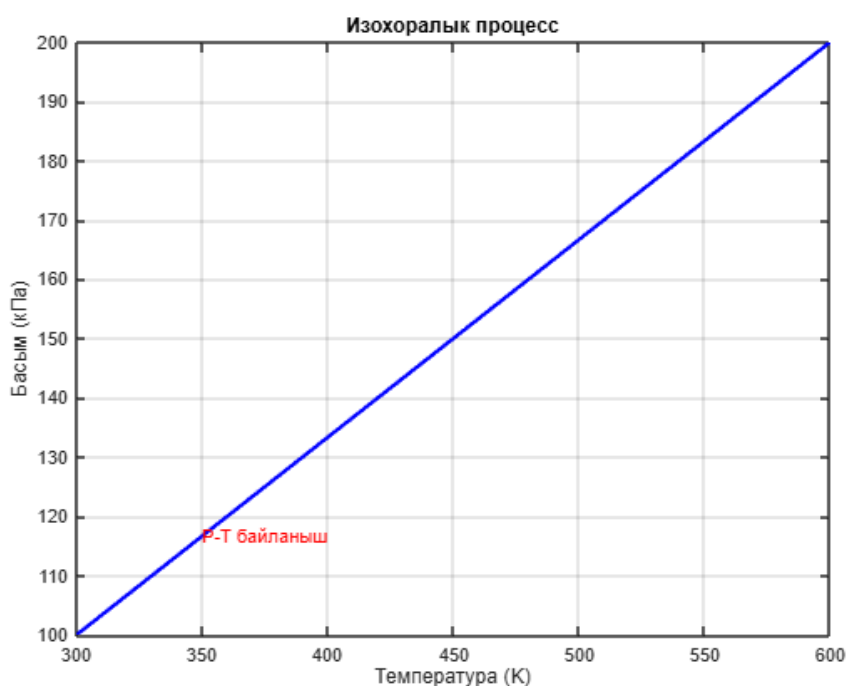
ylabel('Басым (кПа)');

title('Изохоралык процесс');

grid on;

% Кошумча тексттик маалымат

text(350, P1 * 350 / T1, 'P-T байланыш', 'Color', 'red');

1-сүрөт. Изохора процессинин графикалык сүрөттөлүшү

Изобаралык процесс басым туруктуу болгон учурдагы термодинамикалык процесс. Бул процесс үчүн негизги теңдеме:

$$\frac{V_1}{T_1} = \frac{V_2}{T_2}$$

MATLAB'да бул процессти моделдөө үчүн төмөнкү кодду колдонууга болот.

% Изобаралык процесс үчүн параметрлер

P = 101325; % Басым, Па (1 атмосфера)

R = 8.314; % Универсалдуу газдын

туруктуусу, Дж/(моль·К)

n = 1; % Газдын заттык саны, моль

% Алгачкы абал

V1 = 0.01; % Көлөм, м³

T1 = 300; % Температура, К

% Көлөмдүн өзгөрүү диапазону

V = linspace(V1, 2*V1, 100); % Көлөм

диапазону

% Температураны эсептөө

T = (P * V) / (n * R);

% Аткарылган ишти эсептөө

W = P * (V - V1); % W = P * ΔV

% Графиктерди түзүү (2-сүрөт)

figure;

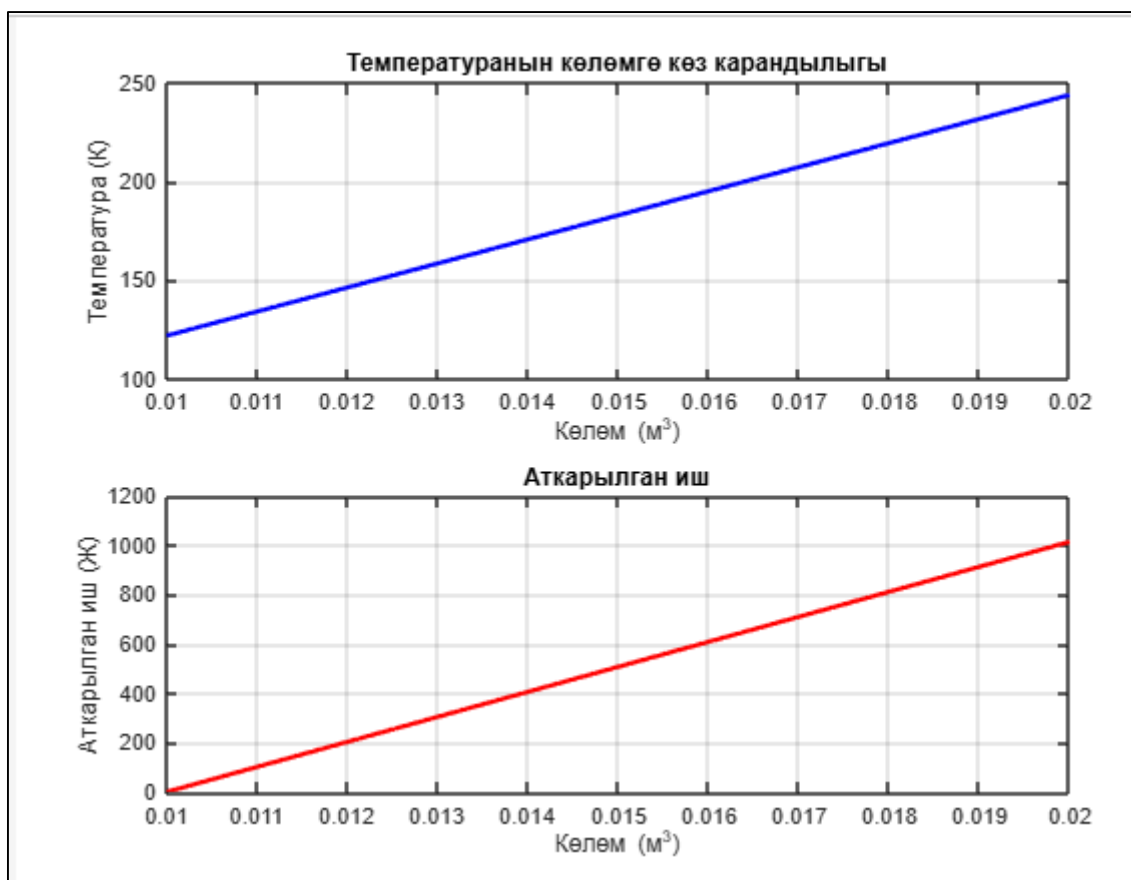
% Температуранын көлөмгө көз карандылыгы

subplot(2, 1, 1);

```
plot(V, T, 'b-', 'LineWidth', 2);
xlabel('Көлөм (м^3)');
ylabel('Температура (К)');
title('Температуранын көлөмгө көз карандылыгы');
grid on;
% Аткарылган иштин графиги
subplot(2, 1, 2);
plot(V, W, 'r-', 'LineWidth', 2);
xlabel('Көлөм (м^3)');
ylabel('Аткарылган иш (Ж)');
```

```
title('Аткарылган иш');
grid on;
```

Каралып жаткан процесстин графикте түрдүүчө сүрөттөлүштөрүн алууга мүмкүндүгү боюнча төмөнкү эмгектерде белгиленген [2, 3]. «Колдонмо программада эки жана үч өлчөмдүү графиктердин декарттык жана уюлдук координаталар системасында сызыктуу масштабдуу, сызыктуу, каркастуу жана контурдуу бет түрүндөгү сүрөттөлүшүн алуу болот» [4].

2-сүрөт. Изобаралык процесс үчүн параметрлердин графиги

Адиабата процесси жылуулук алмашуу болбогон учурдагы термодинамикалык процесс. Бул процесс үчүн негизги теңдеме:

$$PV^\gamma = \text{const.}$$

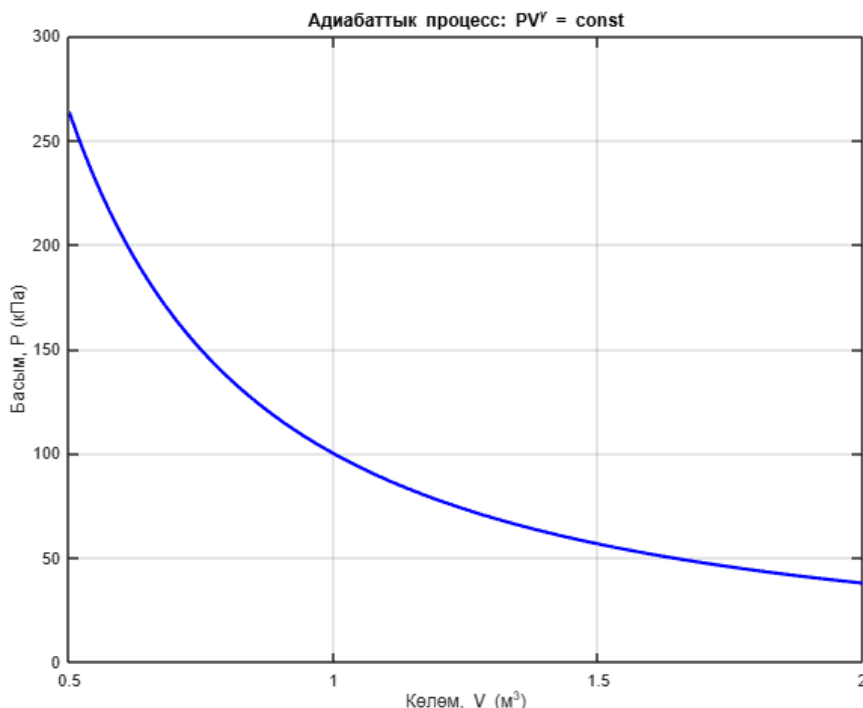
Бул жерде γ - адиабата коэффициент. MATLAB да бул процессти моделдөө үчүн төмөнкү программалык код колдонулат.

```
% Адиабаттык процессти моделдөө
% Баштапкы шарттар
```

```
P1 = 100; % Баштапкы басым (кПа)
V1 = 1; % Баштапкы көлөм (м^3)
gamma = 1.4; % Адиабаталык көрсөткүч
(идеалдуу газ үчүн)
% Көлөмдүн диапазонун аныктоо
V = linspace(0.5, 2, 100); % Көлөм диа-
пазону (м^3)
% Адиабаттык процесстин басым фор-
муласы
P = P1 * (V1 ./ V).^ gamma;
```

```
% Графики түзүү (3-сүрөт)
figure;
plot(V, P, 'b-', 'LineWidth', 2);
grid on;
```

```
xlabel('Көлөм, V (м^3)');
ylabel('Басым, P (кПа)');
title('Адиабаттык процесс: PV^\gamma = const');
```


3-сүрөт. Адиабата процессинин графикте сүрөттөлүшү

Маселе. Азоттун молекулаларынан турган газ изобаралык кеңейүүдөн температурасын 300 К ден 55°C ге чейин жогорулатты. Эгерде газдын алгачкы көлөмү 200 мл болсо, кеңейгенден кийинки көлөмүн тапкыла жана изобара сызыгын тургузгула.

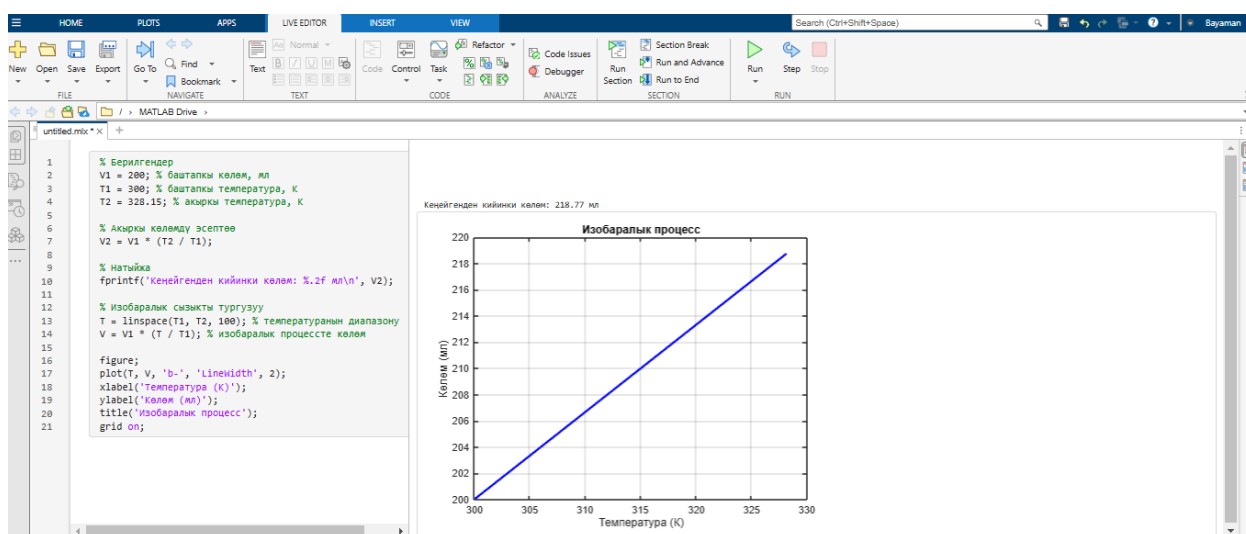
Берилген маселени программада чыгаруу коду төмөнкүдөй түзүлөт (4-сүрөт).

```
V1 = 200; % баштапкы көлөм, мл
T1 = 300; % баштапкы температура, К
T2 = 328.15; % акыркы температура, К
% Акыркы көлөмдү эсептөө
V2 = V1 * (T2 / T1);
% Натыйжа
fprintf('Кеңейгенден кийинки көлөм: %.2f\n', V2);
```

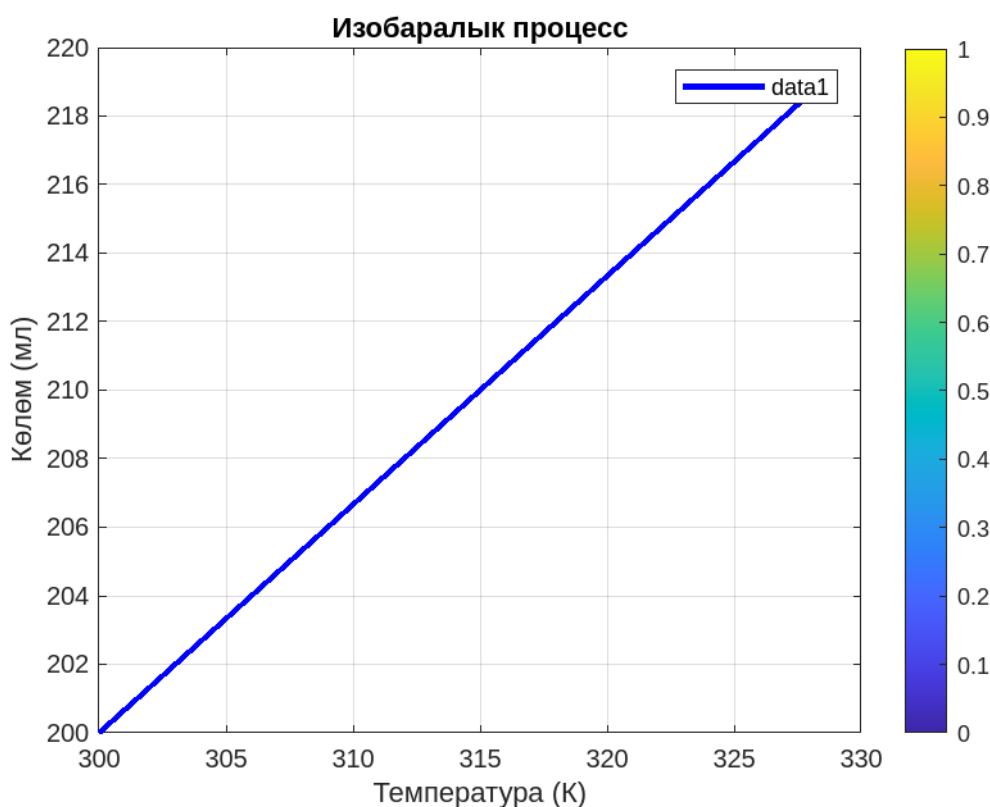
% Изобаралык сызыкты тургузуу (5-сүрөт).

```
T = linspace(T1, T2, 100); % температуранын диапазону
V = V1 * (T / T1); % изобаралык процессте көлөм
```

```
figure;
plot(T, V, 'b-', 'LineWidth', 2);
xlabel('Температура (К)');
ylabel('Көлөм (мл)');
title('Изобаралык процесс');
grid on;
Жообу: Кеңейгенден кийинки көлөм:
218.77 мл
```

4-сүрөт. Программада коддун жазылышы жана жыйынтыгы

5-сүрөт. Изобаралык процесстин графикте сүрөттөлүшү

Корутунду. Жылуулук процесстерин моделдештирүүнүн негиздери жана аларды MATLAB программасында колдонуу жолу сунушталды. Изобара, изохора жана адиабата

сыяктуу процесстердин математикалык моделдери сандык ыкмалардын негизинде ийгиликтүү ишке ашырылганы көрсөтүлдү. Изилдөөнүн натыйжалары инженердик

практиканы жакшыртууда жана жылуулук процесстерин терең изилдөөдө маанилүү роль ойнойт. Бул ыкмалардын ийгиликтүү колдонулушу келечектеги илимий жана технологиялык изилдөөлөргө пайдубал түзөт.

Адабияттар:

1. Эрматали уулу Б., Жаманкулова Ю.Д. Жылуулук кубулуштарын окутууда маалыматтык-коммуникациялык технологияларды колдонуунун артыкчылыктары // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2023. – № 3 (61). – С. 67-74. – EDN: YDMAGQ
2. Эрматали уулу Б. Сызыктуу программалоонун маселелерин чыгарууда Matlab математикалык программасынын колдонулушу / Б. Эрматали уулу, А. Асан Кызы, М.К. Маманова // Вестник Жалал-Абадского государственного университета. – 2023. – № 3 (57). – С. 49-55.
3. Пирматов, А.З. MATLAB колдонмо пакетинде эки жана үч өлчөмдүү графиктердин тургузулушу / А.З. Пирматов, Б. Эрматали уулу, А. Анарбеков // Вестник Жалал-Абадского государственного университета. – 2021. – № 4(49). – С. 38-45.
4. Эрматали уулу Б. Описание линий уровня гармонических функций в пакете прикладных программ MATLAB / Б. Эрматали уулу, А. Анарбеков // Вестник Ошского государственного педагогического университета имени А. Мырсабекова. – 2022. – № 1-1(19). – С. 183-190.
5. Ураимхалилова А., Эрматали уулу Б. Окуучулардын билимдерин тест түрүндө текшерүүдө компьютердик программалардын колдонулушу (ZIP Grade тиркемесинин мисалында) // Новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2021. – №9. – 278-281 б.

Рецензиялаган:
Мамбетакунов У.Э.,
педагогика илимдеринин доктору, профессор

EDN: EBETGZ

*Иманкулов Мурат Калматович,
педагогика илимдеринин кандидаты,
Кыргыз билим берүү академиясы,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

*Козубаева Бурул Увайдуллаевна,
Кыргыз билим берүү академиясы,
ага илимий кызматкери,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

**КЫРГЫЗСТАН ТАРЫХЫ КУРСУНУН МАЗМУНУН ОПТИМАЛДАШТЫРУУ
БОЮНЧА ИЛИМИЙ ИЗИЛДӨӨ ИШИНИН ЭКСПЕРИМЕНТИНИН ЖЫЙЫНТЫГЫ**

*Иманкулов Мурат Калматович,
кандидат педагогических наук,
Кыргызская академия образования,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

*Козубаева Бурул Увайдуллаевна,
старший научный сотрудник,
Кыргызская академия образования,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

**РЕЗУЛЬТАТЫ ЭКСПЕРИМЕНТА НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ РАБОТЫ ПО
ОПТИМИЗАЦИИ СОДЕРЖАНИЯ КУРСА ИСТОРИИ КЫРГЫЗСТАНА**

*Imankulov Murat Kalmatovich,
Candidate of Pedagogical Sciences,
Kyrgyz Academy of Education,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

*Kozubayeva Burul Uvaidullayevna,
Senior Researcher,
Kyrgyz Academy of Education,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

**THE RESULTS OF THE RESEARCH EXPERIMENT ON OPTIMIZING
THE CONTENT OF THE HISTORY COURSE OF KYRGYZSTAN**

Аннотация: Макалада «Компетенттүүлүк мамиленин шартында Кыргызстан тарыхы курсунун мазмунун оптималдаштыруунун педагогикалык негиздери» аттуу диссертациялык илимий-изилдөө ишинин алкагында жүргүзүлгөн эксперименттин жыйынтыгы берилген. Эксперименттин жыйынтыгында Кыргызстан тарыхы курсунун оптималдуу мазмунунун модели ийгиликтүү сыналп, Кыргызстан тарыхынын компетенттүүлүккө негизделген оптималдуу мазмуну республиканын жалпы билим берүүчү мектептеринде колдонууга жарай тургандыгын көрсөттү.

Аннотация: В статье представлены результаты эксперимента, проведенного в рамках диссертационной научно-исследовательской работы «Педагогические основы оптимизации содержания курса истории Кыргызстана в условиях компетентного подхода». В результате эксперимента была успешно протестирована модель оптимального содержания курса истории Кыргызстана, которая показала, что оптимальное содержание истории Кыргызстана, основанное на компетентности, пригодно для использования в общеобразовательных школах республики.

Annotation: The article presents the results of an experiment conducted within the framework of the dissertation research work «Pedagogical foundations of optimizing the content of the history of Kyrgyzstan course in a competency-based approach». As a result of the experiment, a model of the optimal content of the history of Kyrgyzstan course was successfully tested, which showed that the optimal content of the history of Kyrgyzstan, based on competence, is suitable for use in general education schools of the republic.

Түйүндүү сөздөр: мазмун, эксперимент жүргүзүү, оптималдаштыруунун критерийлери, оптималдуу мазмундун модели.

Ключевые слова: содержание, эксперименты, критерии оптимизации, оптимальная модель содержания.

Key words: content, experiments, optimization criteria, optimal content model.

Киришүү. Азыркы коомдогу экономикалык жана социалдык өзгөрүүлөр инсан үчүн жаңы талаптарды коюуда. Коюлган талаптардын негизгиси инсандын теориялык билимдерин практикада колдоно алуу жөндөмдүүлүктөрүн калыптандыруу болуп саналат. Бул мектептик билим берүүнүн, анын ичинде Кыргызстан тарыхы курсунун мазмунун компетенттүүлүккө негиздеп түзүү зарылдыгын көрсөттү. Анткени, мазмун – билим берүү системасынын негизги компоненти болуп эсептелет. Ошондуктан, билим берүүнүн мазмунун, критерийлерин аныктоо жана аларды окутуу процесси үчүн тандоо жана киргизүү актуалдуу маселелерден болуп саналат.

Изилдөөнүн максаты: компетенттүүлүккө негизделген Кыргызстан тарыхы курсунун оптималдуу мазмунун экспериментте текшерүүнүн натыйжаларын талдоо жана жыйынтыктоо.

Изилдөөнүн методу. Теориялык методдордун арасынан биз моделдөө методун колдондук. Моделдештирүү бизге компетенттүүлүк мамиленин негизинде Кыргызстан тарыхы курсунун оптималдуу мазмунун түзүүгө, оптималдаштыруу процессин элестетүүгө жардам берди. Эмпирикалык методдордун арасынан биз байкоо жүргүзүү, баарлашуу, тесирлөө, анкеталык сурамжылоо, окуу-нормативдерин талдоо жана педагогикалык эксперимент методдорун ийгиликтүү колдоно алдык. Бул методдор бизге теория менен практиканын ортосундагы ажырымды көрсөтүп, илимий изилдөө иштеринин жыйынтыктарын практикалык жактан текшерүү мүмкүнчүлүгүнө шарт түздү.

Талкууга алынган маселелер. Изилдөөнүн жүрүшүндө мазмун, мазмунду оптималдаштыруунун критерийлери жана индикаторлору, оптималдуу мазмундун модели, аны экспериментте сынап көрүү ж.б. маселелер талкууга алынды.

Негизги мазмун. Мазмун – билим берүү системасынын негизги компоненти болуп эсептелет. Ю.К. Бабанский: «Билим берүүнүн мазмуну – бул окуучулардын ар тараптуу

акыл-эс жана дене-бой жөндөмдүүлүктөрүнүн өнүгүүсүн камсыз кылган, алардын дүйнө таанымын, моралдык жүрүш-турушун калыптандырган, коомдук турмушка жана эмгекке даярдаган илимий билимдердин, көндүм жана ыкмалардын системасы» [1, 399-б.] деп жазса, В.С. Леднев: «Билим берүүнүн мазмуну – бул негизги шарты уюштурулган ишмердүүлүк болуп эсептелген инсандын касиетинин жана сапатынын прогрессивдүү өзгөрүү процесси» [9, 54-б.] деп белгилейт. Мына ушул мазмундун негизинде берилүүчү билим инсандын өнүгүүсүн аныктаган негизги критерийлердин бири. Билим улуу муундан кичүү муунга берилген тажрыйбалардын жыйнагы, ал тажрыйбаларды андан ары өнүктүрүүгө жана окуучунун өзүн өзү таанып-билүүсүнө шарт түзөт. Демек, билим берүүнүн мазмунун, критерийлерин окутуу процесси үчүн тандоо актуалдуу маселелерден болуп саналат. Биринчиден, билим берүүнүн мазмунунун түзүлүшүн жана структурасын аныктоо, экинчиден, мазмунду логикалык иреттүү түзүү маанилүү болуп эсептелет. В.М. Монахов мазмундун түзүлүшүн экиге бөлөт: биринчиси – теориялык, экинчиси – практикалык [10, 143-б.], т.а. теориялык – бул жалпы педагогикалык принциптерге негизделип мазмунду тандоо, окуу материалын структуралоо, логикалык иреттүүлүккө келтирүү болсо, практикалык – предметтик стандартты, окуу программасын жана окуу-методикалык комплекстерди түзүү экендигин белгилейт.

Кыргызстан тарыхы курсунун мазмунун түзүүдө тарых илиминин принциптери, теориялары, мыйзамдары жана түшүнүктөрү өз ара тыгыз байланышта колдонулуп

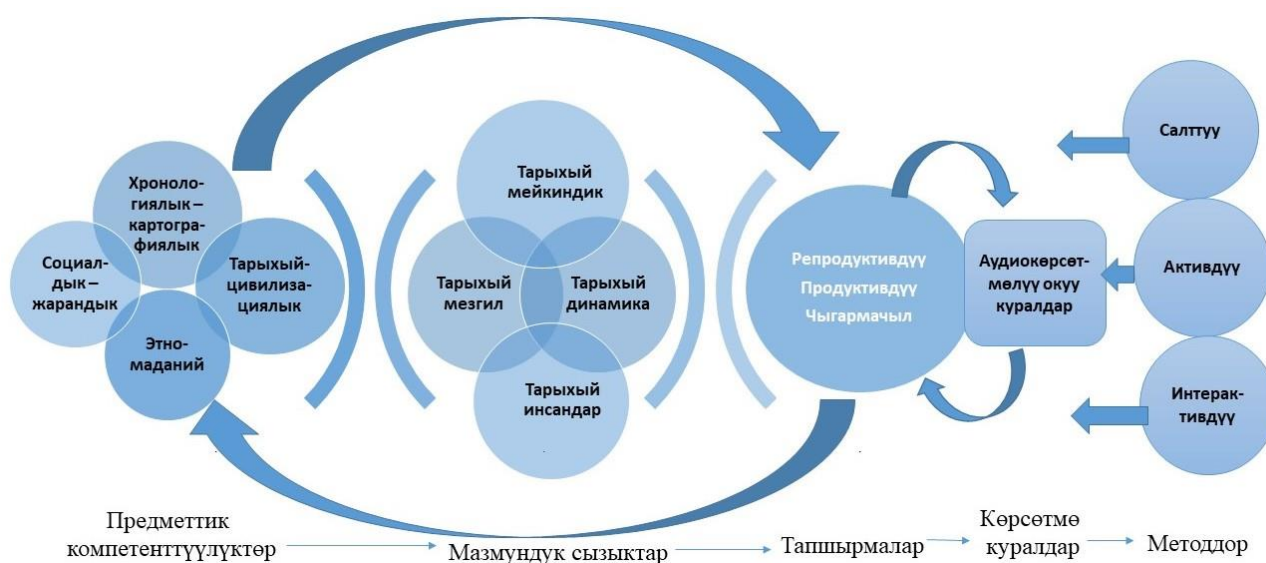
окуучуга тарыхый окуялардын, кубулуштардын мезгилин, камтыган мейкиндигин, өнүгүү динамикасын, маанисин жана себеп-натыйжаларын түшүнүүгө жана анализдөөгө жардам берип, мазмундун бүтүндүгүн камсыздайт. Демек, «тарыхтын мазмунунун басымдуу бөлүгү мурдагыдай фактылар, окуялар, даталардан турган саясаттан эмес, маданий жетишкендиктери, ачылыштары, элдердин, цивилизациялардын социалдык-коомдук өнүгүүсү, күндөлүк жашоосун» [6, с. 53] камтышы зарыл.

Компетенттүүлүккө негизделген Кыргызстан тарыхы курсунун оптималдуу мазмунунун вариантын практикада текшерүү максатында жүргүзүлгөн эксперименттин ар бир этабы өзүнө максаттарды жана милдеттерди камтыды.

Эксперименталдык иштер 2014-жылдын сентябрь айынан 2022-жылдын май айына чейин созулду. Ал үч баскычта: констатациялоочу, калыптандыруучу жана текшерүүчү баскычта жүргүзүлдү.

Эксперименттин башталышында мугалимдер менен биргеликте Кыргызстан тарыхы курсунун учурдагы көйгөйлөрү аныкталды. Мында Кыргызстан тарыхы боюнча 6-7-класстардын окуу китептеринин жалпы мазмунуна анализ жүргүзүүгө мүмкүнчүлүк түзүлдү. Муну менен биз изилдөө иштерибиздин кийинки багыттарын дагы аныктап алдык.

Экинчи этапта предметтик стандарт, анын өзгөчөлүктөрү, негизги жана предметтик компетенттүүлүктөр менен экспериментатор мугалимдерди тааныштыруу иштери жүргүзүлдү. Натыйжада, эксперименталдык сыноого окуу материалын даярдоо схемасы иштелип чыкты (1-сүрөт).

1-сүрөт. Тарых предметинин мазмунун түзүүнүн биз сунуштаган схемасы

Үчүнчү этапта, мугалимдер Кыргызстан тарыхы курсунун компетенттүүлүккө негизделген оптималдуу мазмунун сынап көрүштү. Мазмун биз сунуштаган критерийлерди (1-тиркеме) эске алып, компетенттүүлүккө негизделген Кыргызстан тарыхы курсунун оптималдуу мазмунунун моделинин (2-тиркеме) негизинде түзүлдү жана ар бир предметтик компетенттүүлүктүн калыптангандыгын сынаган деңгээлдик тапшырмалар менен коштолду.

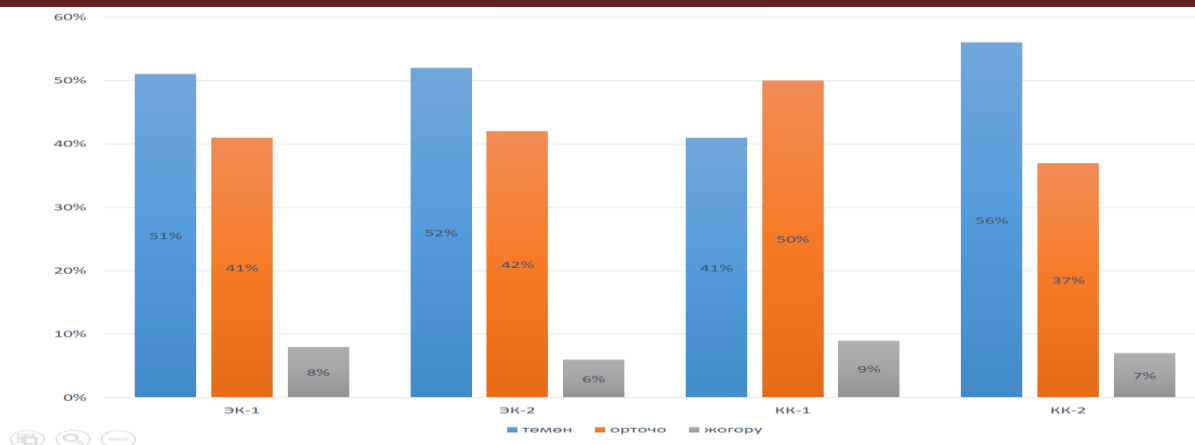
Жалпы 534 окуучунун окуу ишмердүүлүгү бааланды: алардын 269 эксперименталдык, 265 контролдук класстын окуучулары болуп эсептелет.

Эксперименттин жүрүшүндө эки мазмун: 1. колдонуудагы (көлөмдүү) жана 2. биз сунуштаган (оптималдуу) мазмун экспериментке сунушталды. Негизги критерий: окуучулардын предметтик компетенттүүлүктөрүн сынап көрүү болуп саналат.

Изилдөөнүн констатациялык баскычынын жыйынтыгында көрсөтүлгөн критерий боюнча төмөнкүдөй көрсөткүчкө ээ болуп, изилдөөгө катышкан окуучулардын көпчүлүгүндө предметтик компетенттүүлүктөрдүн калыптануусунда бир топ кемчиликтер бар экендигин көрсөттү.

1-таблица. Эксперименталдык топтордогу балдардын предметтик компетенттүүлүктөрүнүн калыптануу деңгээли

Класстар	Предметтик компетенттүүлүктөрдүн калыптануу деңгээли					
	Төмөн		Орточо		Жогору	
	саны	%	саны	%	саны	%
ЭК-1-165	85	51 %	67	41%	13	8%
ЭК-2-161	84	52 %	68	42%	9	6%
КК-1-157	64	41 %	79	50%	14	9%
КК-2-162	91	56%	59	37%	12	7%

1-диаграмма. Эксперименталдык топтогу окуучулардын предметтик компетенттүүлүктөрүнүн калыптануусунун деңгээли (бааштапкы текшерүү)

Констатациялоочу эксперименттин аягында, окуучулардын предметтик компетенттүүлүктөрү тиешелүү деңгээлде калыптанбагандыгы тастыкталды. Мына ошондуктан, окуучулардын предметтик компетенттүүлүктөрүн жогорку деңгээлде калыптандыруу үчүн биз тандап алган моделди жана Кыргызстан тарыхы курсунун оптималдуу мазмунун эффективдүү колдонууда бир нече максаттуу иштер аткарылышы зарыл экендиги белгиленди.

Изилдөөнүн көзөмөлдөөчү жана жыйынтыктоочу баскычтарында предметтик компетенттүүлүктөр биз сунуштаган опти-

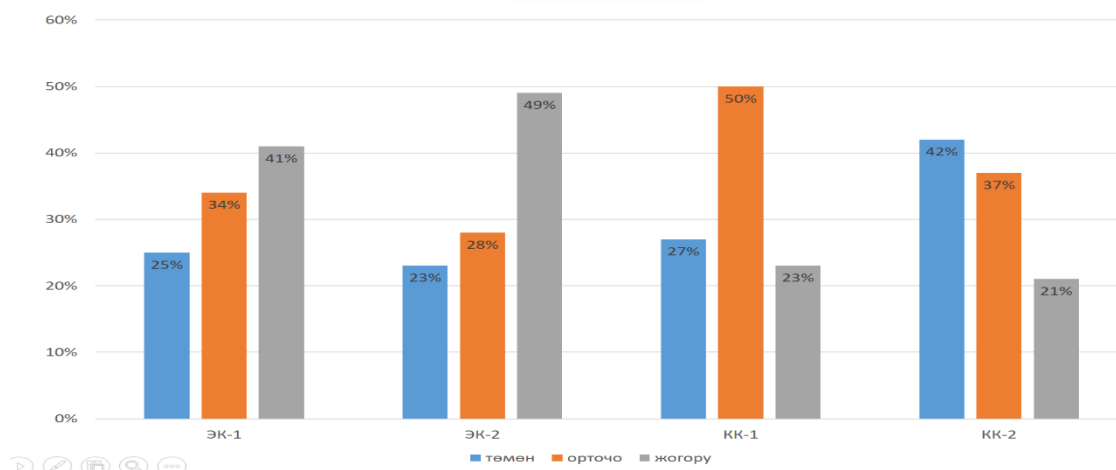
малдуу мазмунду сынап көрүүнүн критерийлери болсо, деңгээлдик тапшырмалар каражаты болуп калды.

Кыргызстан тарыхы курсунун оптималдуу мазмуну ар бир предметтик компетенттүүлүктөрдү канчалык эффективдүү калыптандыра тургандыгы деңгээлдик тапшырмалар менен бааланды.

Натыйжада Кыргызстан тарыхы боюнча оптималдуу мазмунду колдонууда окуучулардын предметтик компетенттүүлүктөрүнүн калыптануу деңгээли бир топ жогорулагандыгы белгиленди (3.10-таблица жана 3.6-диаграмма).

2-таблица. Эксперименталдык топтордогу балдардын предметтик компетенттүүлүктөрүнүн калыптануу деңгээли

Класстар	Предметтик компетенттүүлүктөрдүн калыптануу деңгээли					
	Төмөн		Орточо		Жогору	
	саны	%	саны	%	саны	%
ЭК-1-165	41	25%	56	34%	68	41%
ЭК-2-161	37	23%	45	28%	79	49%
КК-1-157	43	27%	78	50%	36	23%
КК-2-162	68	42%	60	37%	34	21%

2-диаграмма. Эксперименталдык топтогу окуучулардын предметтик компетенттүүлүктөрүнүн калыптануусунун деңгээли (жыйынтыктоочу текшерүү)

Эксперименттин жыйынтыгы боюнча предметтик компетенттүүлүктөрдү калыптандыруунун жогорку баскычы: 6-класстарда 8% дан 41%га (34%) чейинки; 7-класстарда 6%дан 38%га (32%) чейин көтөрүлдү. Ортоңку баскыч 6- жана 7-класста бирдей деңгээлди көрсөттү. Бул баскыч жалпысынан жетишүү деңгээли орточо балдарды камтыгандыгы менен түшүндүрүлөт.

Динамикалык өсүү, 7-класстарда байкалат. 6- жана 7-класстар дагы окуу процессине активдүү катышып, ар бир берилген оптималдуу мазмунду кызыгуу менен окуп-үйрөнүп, тапшырманы кызыгуу менен аткарды.

Муну менен биз диссертациялык изилдөөнүн теориялык негиздерин практикада сынап көрүп, тарых предметинин окутуу процессине, предметтик компетенттүүлүктөрдү калыптандырууга олуттуу салымыбызды кошо алдык. Эксперименталдык класстар сырткы баалоодо динамикалык өсүүнү көрсөтүп, билимдин сапаты кыйла жакшыргандыгын далилдеди. Оптималдуу мазмун жана анын негизинде түзүлгөн деңгээлдик тапшырмалар окуучулардын хронологиялык-картографиялык, тарыхый-цивилизациялык, этномаданий жана социалдык-жарандык компетенттүүлүктөрүнүн калыптануусуна түздөн-түз таасирин тийгизди, тарыхый окуялардын, кубулуштардык, процесстердин келип чыгуусунун

себептерин, динамикалык өсүүсүн жана натыйжаларын, ээлеген мейкиндигин, болуп өткөн мезгилин жана белгилүү тарыхый инсандардын ишмердүүлүгүн анализдөөгө, сынчыл баалоого жана жыйынтык чыгарууга үйрөнүштү. Ошондой эле компетенттүүлүккө негизделип түзүлгөн оптималдуу мазмун тарых предмети боюнча предметтик стандартта окуучулардын билимди өздөштүрүүсүнө коюлган талаптарды аткарууга, күтүлүүчү натыйжаларды сынап көрүүгө шарт түздү.

Демек, биз сунуштаган компетенттүүлүккө негизделген Кыргызстан тарыхы курсунун оптималдуу мазмунунун модели эксперименттен ийгиликтүү сыналып, Кыргызстан тарыхынын компетенттүүлүккө негизделген оптималдуу мазмуну республиканын жалпы билим берүүчү мектептеринде колдонууга жарай тургандыгын көрсөттү.

Адабияттар:

1. Бабанский, Ю.К. Интенсификация процесса обучения [Текст] / Ю.К. Бабанский. – М.: Знание, 1987. – 80 с.
2. Бабко Г.И. Основы социально-гуманитарных наук [Текст]: Учебно-методический комплекс. В 2 ч. Ч. 1 / Г.И. Бабко, В.М. Землякова, М.В. Кондратьева и др.; Под общей ред. Г.И. Бабко. – Минск: РИВШ, 2003. – 258 с.

3. Барг М.А. Категория «цивилизация» как метод сравнительно-исторического исследования (человеческое измерение) [Текст] // М.А. Барг. – История СССР. 1991. – № 5. – 171 с.
4. Беспалько В.П. Программированное обучение (дидактические основы) [Текст] / В.П. Беспалько. – М.: Высшая школа, 1970. – 300 с.
5. Вяземский Е.Е. Как преподавать историю в современной школе: теория и методика [Текст]: Учебно-методическое пособие / Вяземский Е.Е., Стрелова О.Ю. – М.: Педагогический университет «Первое сентября», 2006. – 84 с.
6. Козубаева Б.У. Кыргызстан тарыхы курсунун мазмунун оптималдаштыруунун айрым маселелери // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2017. – № 3 (43). – С. 51-55. – EDN: YQGZWH
7. Кыргыз Республикасында жалпы мектептик билимдин мамлекеттик билим берүү стандарты [Электронный ресурс]: 21.07.2014. № 403. Режим доступа: <https://edu.gov.kg/kg/schools/gosudarstvennyj-obrazovatelnyj-standart/>
8. Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүү уюмдарынын 5-9-класстар үчүн «Кыргызстан тарыхы жана дүйнө тарыхы» боюнча предметтик стандарт. [Электронный ресурс]: 21.07.2014. № 403. Режим доступа: http://kao.kg/wp-content/uploads/2020/02/%D0%A2%D0%B0%D1%80%D1%8B%D1%85_5-9_%D0%BA%D1%8B%D1%80%D0%B3.pdf
9. Леднев В. С. Содержание образования [Текст]: Учебное пособие / В. С. Леднев. – М.: Высшая школа, 1989. – 360 с.
10. Монахов В.М. Проблемы единого уровня общеобразовательной подготовки учащихся в средних учебных заведениях [Текст] / В.М. Монахов. – М.: Педагогика, 1983. – 143 с.

Рецензиялаган:
Мамбетакунов У.Э.,
педагогика илимдеринин доктору, профессор

ОКУТУУНУН ТЕХНОЛОГИЯСЫ

ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ

TEACHING TECHNOLOGY

EDN: HDACFP

*Сатаев Алмаз Бейшеналиевич,
Кыргыз билим берүү академиясы,
илимий кызматкер,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

**«АСКЕРГЕ ЧЕЙИНКИ ДАЯРДЫК» ПРЕДМЕТИН ОКУТУУДА
ЗАМАНБАП ЫКМАЛАРДЫ КОЛДОНУУ**

*Сатаев Алмаз Бейшеналиевич,
научный сотрудник,
Кыргызская академия образования,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ МЕТОДОВ В ПРЕПОДАВАНИИ
ПРЕДМЕТА «ДОПРИЗЫВНАЯ ПОДГОТОВКА»**

*Sataev Almaz Beishenalievich,
Researcher,
Kyrgyz Academy of Education,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

**USE OF MODERN METHODS IN TEACHING THE SUBJECT
«PRE-MILITARY PREPARATION»**

Аннотация: Азыркы учурда аскерге чейинки даярдоодо окуу процессинин эффективдүүлүгүн арттыруу актуалдуу милдеттердин бири болууда. Макалада аскерге чейинки даярдык сабагында заманбап окутуу ыкмалары – билимди жана көндүмдөрдү акырындык менен калыптандыруу ыкмасы, программаланган окутуу ыкмасы талданат. Окуучулардын таанып-билүү активдүүлүгүн жогорулатуу үчүн салттуу, визуалдык, оозеки жана практикалык окутуу ыкмалары менен катар окуучулардын психологиялык өзгөчөлүктөрүн жана мыкты мугалимдердин, аскер башчыларынын практикалык тажрыйбасын эске

алууга негизделген окутуунун заманбап ыкмалары кеңири жайылууда. Макалада дал ушул маселелер талданат.

Аннотация: В нынешних условиях одной из актуальных задач является повышение эффективности учебного процесса по допризывной подготовке. В статье анализируются современные методы обучения на занятиях допризывной подготовке – методы поэтапного формирования знаний и навыков, программированного обучения. Наряду с традиционными наглядными, словесными и практическими методами обучения для активизации познавательной деятельности

учащихся широкое распространение получили современные методы обучения, базирующиеся на учете психологических особенностей обучающихся и практическом опыте лучших педагогов и военных руководителей.

Annotation: *In modern conditions, one of the urgent tasks is to increase the efficiency of the educational process in pre-conscription training. The article analyzes modern teaching methods in pre-conscription training classes – as a method of gradual formation of knowledge and skills, programmed teaching method. Along with traditional, visual, verbal and practical teaching methods to enhance the cognitive activity of students, modern teaching methods based on taking into account the psychological characteristics of students and the practical experience of the best teachers and military leaders have become widespread.*

Түйүндүү сөздөр: *заманбап усулдар, окуу процесси, курал-жарактын түрлөрү, аскердик түзүлүштөр, жалпы аскердик жоболор, практикалык көндүмдөр, окуучулардын моралдык-эргетүү, патриоттук сапаттары, калыптандыруу, билими жана билгичтиктер, аскерге чейинки даярдык, курал-жарактарды сактоо, бирдиктүү тосмо тилкеси.*

Ключевые слова: *современные методы, учебный процесс, виды оружия, воинские формирования, общевоинские уставы, практические умения, морально-волевые, патриотические качества, формировать, знания и умения, допризывная подготовка, хранение оружия, единая полоса препятствий.*

Key words: *modern methods, educational process, types of weapons, military formations, general military regulations, practical skills, moral-volitional, patriotic qualities, formation, knowledge and skills, pre-conscription training, weapons storage, a single obstacle course.*

Киришүү. «Кыргыз Республикасынын жарандары расасына, тилине, этностук таандыктыгына, саясий же башка ынанымдарына, билимине, тегине, мүлктүк же башка абалына, ошондой эле башка жагдайларга

карабастан Кыргыз Республикасынын Куралдуу Күчтөрүндө, башка аскердик түзүмдөрүндө жана мыйзамда аскердик кызмат каралган мамлекеттик органдарда аскердик кызмат өтөөгө милдеттүү» [1, 2-3-б.]. Дүйнөдө куралдын жана аскердик техниканын жаңы түрлөрүнүн пайда болушу менен аларды өздөштүрүү жана колдонуунун, күжүрмөн аракеттерди жүргүзүүнүн эн натыйжалуу жаңы ыкмаларын иштеп чыгуу талап кылынууда. Согуштук аракеттерди жүргүзүү инновациялык технологиялардын (аскердик техниканын) өнүгүү деңгээлинен көз каранды экендигин практика тастыктап турат. Азыр локалдык согуштар кандай каражаттар менен жүргүзүлөөрүнө карабастан, бириккен куралдуу согуштар аскерлердин тактикалык аракеттеринин негизги формасы болуп кала берет, ал эми тактиканы изилдөө машыгуучулардын жүрүм-туруму жана иш-аракети болуп саналат, анын негизинде каалаган ыкчам ийгиликтерге жетет.

Согуштардын пайда болушу менен окутуунун ыкмалары жана билимди өркүндөтүү жөнүндөгү билимдердин логикалык системасына муктаждык пайда болгон. Аскердик искусствонун өнүгүшүнүн ар кандай этаптарында жаш муундун орду жана ролу аскердик иштердин негиздерин үйрөнүүсү болуп саналат.

Изилдөөнүн максаты – Жарандарды аскердик кызматка сапаттуу даярдоону жана өсүп келе жаткан муунду мекенчил сезимде тарбиялоону камсыздоо [2]. Окуу процессинде аскерге чакырууга чейинки курактагы жаштардын Ата мекенди коргоо боюнча конституциялык укуктарын жана милдеттерин, Кыргыз Республикасынын Куралдуу күчтөрүнүн жана башка аскердик түзүлүштөрүнүн максатын, жоокерлер менен сержанттардын аскердик кызмат өтөө тартибин, аскердик анттын жана жалпы аскердик уставдын негизги талаптарын, практикалык көндүмдөрүн, психологиялык туруктуулукту өздөштүрүү, окуучулардын нравалык, патриоттук сапаттарын тарбиялоо, эркин болууга үйрөтүүдө алардын адептүүлүгү менен

аскердик кызматка даярдыгын калыптан-дыруу, окуучуларга Ата Мекенди коргоо милдеттерин өздөштүрүү үчүн зарыл болгон билим берүү жана көндүмдөрдү үйрөтүү башкы максат болуп саналат.

Изилдөөнүн милдети. Теорияда жана практикада предметти окутуунун мазмуну боюнча практикалык тажрыйбаны, ченемдик документтер менен илимий-методикалык адабияттарды талдоо жана изилдөө.

Изилдөөнүн методдору. Изилдөөнүн теориялык (укуктук-нормативдик документтерди, илимий булактарды, чет өлкөлүк жана республикалык тажрыйбаларды аналитикалык талдоо, жыйынтыктоо, салыштырмалоо ж.б.) менен практикадагы абалга байкоо жүргүзүү, аңгемелешүү, маалыматтарды статистикалык анализдөө, апробациялоо методдору колдонулат.

Негизги мазмуну. «Билимди жана көндүмдөрдү акырындык менен калыптандыруу ыкмасы сабакта практикалык иштердин логикасын жана ырааттуулугун көрсөткөн иш-аракеттердин болжолдуу схемаларын же окуу карточкаларын, чиймелерди, тексттик көрсөтмөлөрдү, фотосүрөттөрдү ж.б. колдонуудан турат» [3, 39-б.]. Аларды колдонуу менен окуучулар тапшырманы, аракетти башында этап менен аткарышат, андан кийин берилген кырдаалга жараша ырааттуулукту жогорулатуу менен (мында билим берүү тапшырмалары сөзсүз түрдө өз сөзүнүн негизинде машыгат, бул окутуунун эң прогрессивдүү ыкмасы болуп саналат) алдыга жыла беришет.

Билимди жана көндүмдөрдү акырындык менен калыптандыруунун жогорудагы ыкмасы биринчи кезекте класстардын окуу-материалдык база менен камсыз болушунан (окуу куралдарынын, гранаталардын, приборлордун ж.б. санына) көз каранды. Окуучулар үчүн идеалдуу шарт – зарыл материалдардын баардыгы ар бир окуучуга жеткиликтүү болгону. Эгерде андай болбосо анда окуучуларды топторго бөлүүгө туура келет.

Талапка ылайык, окуу-материалдык база окуу программасынын негизинде тынымсыз жакшыртылып турууга тийиш. Анткени азыр күн сайын дүйнөдө курал-жарактардын жана

аскердик техниканын жаңы түрлөрү пайда болууда. Бул предметтин окуу программасында да бул үчүн атайын сабактардын системасы сунуш кылынган. «Анда окуп жаткан жаштардын ок атуучу куралдар жана кол гранаталарынын материалдык бөлүктөрүн өздөштүрүүсүн эске алган керектүү ок атуу даярдыгын, ошондой эле аларды урунуудагы, алардан ок атуудагы жана мүмкүн болуучу ок атууну жүргүзүүдөгү коопсуздук эрежелеринин тиешелүү минимумун өздөштүрүү камсыз кылынууга тийиш» [5, 11-б.]. Андыктан аларды өздөштүрүүнүн жана колдонуунун эң натыйжалуу жаңы ыкмаларын иштеп чыгуу талапка ылайык.

Мектептерде аскерге чейинки даярдоо сабагы өтүлө турган класстык бөлмөлөрдү жабдуу жана долбоорлоо боюнча сунуштар:

- кабинетте куралдарды сактоо үчүн сейф же атайын жай, жабдуулар боюнча методикалык сунуштар, окуу бөлмөсүнүн дизайны, электрондук форматта теориялык жана практикалык окуу үчүн зарыл болгон кабинет, көрсөтмөлүү окуу материалдары, плакаттар, диаграммалар, таблицалар жана нускамалар болууга тийиш;

- жалпы дене тарбия сабактары үчүн спорт аянтчасы, бир нече тоскоолдуктуу аянтча;

- окуу-материалдык базасы – окуу көрсөтмө куралдары жана окутуунун техникалык каражаттары.

Мугалим салттуу окутуу ыкмасын колдонуп, иш-аракеттерди кантип жасоо керек, бул үчүн кандай билимдер жана көндүмдөр керектиги боюнча конкреттүү көрсөтмөлөрдү берет. Ошондон кийин алар окуучуларды топторго бөлүп, окуу карталарын таркатышат. Алгач окуучулардын бири картадагы аракеттердин тартибин окуса, экинчиси аткарат, калгандары угуп, карап турушат. Машыгуучулар орундарын алмаштырышат, андан кийин аткаруучу аракеттердин атын атап, аларды аткарат. Андан кийин балдар каталарды көрсөтүп, бири-биринин техникаларды аткаруусун өз алдынча баалайт. Бул жерде мугалим иш-аракеттерди кантип жасоо керектиги, ал үчүн кандай билим жана көндүмдөрдү талап кылуу керектиги боюнча

конкреттүү көрсөтмөлөрдү берет. Инструкциялардын мындай тартиби машыгуу убактысын бир топ кыскартат. Анткени ал кесиптик ишмердүүлүктүн маңызын чагылдырат жана окуучулардын кесиптик милдеттерин андан ары чечүүгө багыттайт.

Ошентип, окутуунун бул түрлөрү багытталган аракеттерди акырындык менен калыптанышына, өзүнүн демилгесин, чыгармачылыгын жана стандарттуу эмес мамилесин көрсөтүү үчүн зарыл болгон иш-аракеттердин конкреттүү түрлөрүн өнүктүрүүгө, тарбиялык иш-аракеттерди ишке ашырууга көмөктөшөт.

«Жаштарды аскерге чакырууга чейинки даярдоо окуучуларды аскердик иш, жарандык коргонуу жаатында керектүү билимге жана практикалык көндүмдөргө окутуу, өзгөчө кырдаалдарда адамдын жашоо турмушунун коопсуздугунун негиздерин өздөштүрүү максатында жүргүзүлөт» [5, 30-б.]. Окуу программасын өздөштүрүүнүн жыйынтыгы болуп, атайын билимдердин конкреттүү көлөмү жана алар менен байланышкан практикалык билгичтиктер жана көндүмдөр эсептелет.

Негизги багыттарга ылайык ой жүгүртүү иш-аракеттеринин калыптануу багыттары болуп шыктандыруу же дем берүү саналат. Эгерде окуучуларда бул натыйжа жок болсо, анда мугалим окуучунун жалпы иш-аракеттерге катышуусун камсыз кылуучу тышкы же ички шыктандыруучу ыкмаларды колдонушу керек болот.

Мугалим окуучуларга схемаларда, макеттерде, таблицаларда же чиймелерде берилген тапшырмаларды берет. Окуучулар тапшырманы жазуу жүзүндөгү көрсөтмөлөргө жана аны аткаруу эрежелерине ылайык аткарышы зарыл болот. Мугалим окуучу катетирген болсо өз убагында байкап, аны окуучуга көрсөтүп же айтып бериши керек болот. Бул өтө маанилүү.

Окуучу кандайдыр бир иш-аракеттерди жасаганда, ал өзүнүн иш-аракеттерин жана андан ары эмнени пландаштырып жатканын үн менен айтып берип турса болот. Этаптардын мындай айкалышы жеке окутуу менен ишке ашырылат. Ошондуктан теориянын

негизинде окутуунун натыйжалуулугун камсыз кылуу үчүн бир катар шарттарды сактоо маанилүү. Талап кылынган аракетти максималдуу түрдө түзүүчү көнүгүүлөрдү жана тапшырмаларды тандап, иш-аракеттин акыркы натыйжасын толук сүрөттөп, аны ишке ашыруунун ырааттуулугун так аныктоо керек.

«Маалымат технологиясын колдонуунун оң жана терс жактары бар экендигин баса белгилөө керек. Артыкчылыктардын катарына чоңураак көлөмдөгү маалыматтын алынгандыгын баса белгилейбиз; ой пикирин кеңейтүү; билимди демонстрация аркылуу берүүнүн жагымдуулугу; системалаштырылган, классификацияланган түрдө материал алуу; визуалдаштыруу аркылуу материалды жаттап алууну жеңилдетүү; берилүүчү маалыматтын көлөмүнүн көбөйүшү; түп нуска материалды (фотосүрөттөр, чиймелер, схемалар) көрсөтүү мүмкүнчүлүгү; материалдарды структуралоо; мугалимдердин алмашуу жөндөмдүүлүгүн ишке ашыруу, презентациянын мурда белгилеген ченемин сактоо ж.б.» [4, 47].

Графикалык окуу жолу менен окутуу – атайын иштелип чыккан окутуу программасы боюнча окутуу, ал аркылуу мугалим менен окуучулардын иш-аракеттери жүзөгө ашырылуучу конкреттүү милдеттердин белгилүү ырааттуулугу көрсөтүлөт. Тапшырмаларды, маалыматты ырааттуу берүү ыкмалары үчүн атайын түзүлгөн окутуу программасы керек. Окуу процессин натыйжалуу уюштуруу үчүн окутуунун жаңы формаларын, ыкмаларын издөө жана ишке ашыруу зарыл (схемаларды жана чөйрөлөрдү моделдөө).

Графикалык документтерди түзүүдө окуучулар угуу жөндөмүн гана эмес, көрүү жөндөмүн да колдонушат. Ал эми символдорду жана күжүрмөн башкаруу сигналдарын дептерге жазуу практикалык ишке айланат. Мына ушулардын бардыгы татаал теориялык материалды 90 пайызга чейин – өтө кыска мөөнөттө жаттап кабыл алууга шарт түзөт.

Методиканын өзгөчөлүктөрү – теориялык куруу идеясы системалуу мамиленин негизинде окуу процессин башкаруунун натыйжалуулугун жогорулатууга умтулуу

болуп саналат. Негизинен, графикалык окуу жолу окуучуларды белгилүү бир чөйрөлөрдү моделдөө боюнча иштөөнү камтыйт, анын жүрүшүндө алар билим алышат. Мугалимдин ролу окуучунун психологиялык абалына жана анын окуу материалын акырындык менен өздөштүрүүнүн натыйжалуулугуна мониторинг жүргүзүүдөн, зарыл болгон учурда программалык иш-аракеттерди жөнгө салуудан келип чыгат.

Ошентип, мугалим окуучулардын жоопторуна жана каталарына жараша окуу процессинин варианттарын алдын ала сүрөттөйт. Карап көрсөк, окуучунун туура же туура эмес жооптор, ошондой эле ар кандай типтеги каталар түрүндөгү пикири окуунун андан аркы кадамдарынын жүрүшүн текшерүүчү сигнал болуп саналат. Дагы бир жагдай – окуучулардын сезимталдуулугу үчүн машыгуу жабдууларын пайдалануу, ошондой эле маалыматтык куралдарды колдонуу зарылдыгы турат.

Корутунду. Бул предметти окутуу ыкмаларын мүмкүн болушунча чыныгы аскердик кызматтын шарттарына жакындатуу: практикалык сабактарды жана окууларды көбөйтүү, окуучуларды кырдаалга жараша ыкчам чечим кабыл алууга, ок атууга тез камданууга машыктыруу, ок атууну жүргүзүү тактикасын үйрөтүүдө жана атууларды жүргүзүүдө машыгуучуларга жогорку деңгээлде шарт түзүү, буталарды ар кандай версияларда көрсөтүү, аларды өз алдынча табууга жана ар кандай буталарды атууга үйрөтүү (куралдарды жана ок-дарыларды уруна билүү) зарыл. Негизгиси:

- окуучулардын активдүүлүгүн, аң-сезимин өстүрүү жана жеткиликтүүлүктү эске алуу;

- билим берүүдө жекече мамиле кылуу, ырааттуу окутуу менен бирге жалпы системага келтирүү зарылдыгын көрүү;

- куралдарды жана ок-дарыларды уруна билүүдөгү коопсуздук эрежелерин үйрөтүүгө тереңден көңүл бөлүү;

- күндөлүк турмуш-тиричиликте жана ар кандай коркунучтуу кырдаалдын шарттары пайда болгондо ыкчам чечим кабыл алууга үйрөтүү;

- окуучуларга пилотсуз учуучу аппараттар боюнча маалыматтарды (максаты жана алардын күжүрмөн мүмкүнчүлүктөрү) жеткирүү;

- курал атуу машыгуусу боюнча сабактарды КР КК аткычтар куралынан «Атуу курсунун» талаптарына ылайык өткөрүү;

- райондордогу жана шаарлардагы стационардык аскердик бөлүктөрдөн башка түзүлүштөр, аскердик кызмат, курал-жарак жана аскердик техника менен практикалык таанышуу үчүн окуучулардын келүүсүнө жардам берүүсүн өркүндөтүү зарыл.

Адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын 2009-жылдын 9-февралындагы «Кыргыз Республикасынын жарандарын жалпыга бирдей мөөнөткө чакыруу жөнүндө, аскердик жана альтернативдик кызматтар жөнүндө» № 43 Мыйзамы (2-глава. Жарандарды аскердик кызматка даярдоо).
2. «Жаштарды аскерге чакырууга чейинки даярдоо маселелери жөнүндө» КР Өкмөтүнүн 2014-жылдын 11-февралындагы № 87 токтому.
3. Хамроев К.К. Современные методы обучения на занятиях по допризывной подготовке. / У.И. Мамуров // Вестник науки и образования. – Часть 2. – № 22 (100). – 2020. – С. 46.
4. Мурзакулова Н.А., Турдубаева Г.Т., Сарыева Ы. Медициналык колледжде химия сабактарын окутууда мультимедиялык технологияларды пайдалануунун эффективдүүлүгү // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2021. – № 2 (54). – С. 44-49. – EDN: LJXZYM
5. Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүүчү уюмдарынын 10-11-класстарынын окуучуларын жана баштапкы жана орто кесиптик билим берүүчү уюмдарда аскерге чейинки даярдоо предметинин программасы. – Бишкек, 2023. – 30-31-бб.

Рецензиялаган:

Мааткеримов Н.О.,

педагогика илимдеринин доктору, профессор

EDN: KTICNK

*Алымбекова Айтолкун Алымбековна,
преподаватель,
Бишкекский государственный университет имени К. Карасаева,
Кыргызская Республика, город Бишкек,
e-mail: Aalymbekova@bhu.kg*

ВЛИЯНИЕ РАННЕГО ОБУЧЕНИЯ НА УСПЕШНОСТЬ В ШКОЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ: АНАЛИЗ СОВРЕМЕННЫХ ПОДХОДОВ

*Алымбекова Айтолкун Алымбековна,
К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университети,
окутуучу,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары,
e-mail: Aalymbekova@bhu.kg*

ЭРТЕ БИЛИМ БЕРҮҮНҮН МЕКТЕПТЕГИ ИЙГИЛИККЕ ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ: ЗАМАНБАП ЫКМАЛАРДЫН ТАЛДООСУ

*Aalymbekova Aytolkun Aalymbekovna,
Lecturer,
Bishkek State University named after. K. Karasaeva,
Kyrgyz Republic, Bishkek city,
E-mail: Aalymbekova@bhu.kg*

THE IMPACT OF EARLY LEARNING ON SCHOOL PERFORMANCE: AN ANALYSIS OF MODERN APPROACHES

Аннотация: В статье рассматривается влияние раннего обучения на успешность в школьном образовании. Анализируются современные подходы, такие как игровой метод, методика Монтеessori и STEM-технологии. Исследование рассматривает как раннее обучение влияет на когнитивное, социальное и эмоциональное развитие детей, а также на их готовность к школе и академические достижения. Также рассматриваются долгосрочные результаты раннего обучения.

Аннотация: Бул макалада мектептеги окуудагы ийгиликке эрте окуунун таасири

каралат. Азыркы заманбап методдор, анын ичинде оюн ыкмасы, Монтеessori методикасы жана STEM билим берүү каралат. Изилдөө эрте окуунун балдардын когнитивдик, социалдык жана эмоционалдык өнүгүүсүнө кандай таасир этерин жана алардын мектепке даярдыгына жана академиялык ийгиликтерине канчалык деңгээлде таасир этерин талдайт. Мындан тышкары, эрте окуунун узак мөөнөттүү натыйжалары да изилденет.

Annotation: This article examines the impact of early education on academic success in school. It analyzes modern approaches,

including the play-based method, Montessori pedagogy, and STEM education. The study evaluates how early education influences children's cognitive, social, and emotional development, as well as their readiness for school and academic achievements. The long-term outcomes of early education are also explored.

Ключевые слова: раннее обучение, школьная успешность, методика Монтеessori, STEM-образование, развитие детей, социальная адаптация.

Түйүндүү сөздөр: эрте окуу, мектептик ийгилик, Монтеessori методикасы, STEM билим берүү, балдардын өнүгүүсү, социалдык адаптация.

Key words: early education, academic success, Montessori method, STEM education, child development, social adaptation.

Введение. Развитие ребенка от момента появления на свет и до зрелости – есть формирование его как члена общества, есть процесс становления его как личности. В ходе формирования ребенка как члена общества, как личности происходит и процесс развития его психики, сознания от элементарных форм отражения, присущих младенцу, до развитых форм сознательного отражения действительности, свойственных взрослому человеку [8].

Актуальность темы раннего обучения в контексте успешности школьного образования не вызывает сомнений. В условиях возрастающей конкуренции и усложнения образовательных программ все больше родителей и педагогов обращают внимание на важность раннего развития ребенка. Исследования показывают, что дети, получившие раннее обучение, демонстрируют более высокие академические достижения и лучше адаптируются к школьной среде. Вопрос заключается не только в том, когда начинать обучение, но и какие подходы использовать для максимального раскрытия потенциала ребенка.

В последние годы наибольшее внимание привлекают такие современные методы, как игровой подход, методика Монтеessori и STEM-подходы. Каждый из этих подходов

предлагает свои уникальные стратегии для развития когнитивных, социальных и эмоциональных навыков у детей, что способствует их дальнейшему успеху в школе.

Цель данной статьи – проанализировать влияние различных подходов к раннему обучению на успешность в школьном образовании. В статье рассматриваются преимущества и недостатки современных методик, их эффективность в подготовке детей к школе, а также их долгосрочное воздействие на академические достижения и социальную адаптацию.

Раннее обучение: понятие и цели. Раннее обучение – это процесс целенаправленного развития и образования детей в возрасте от рождения до шести лет. Этот период жизни ребенка считается критическим для формирования базовых когнитивных, социальных, эмоциональных и физических навыков, которые в дальнейшем будут служить фундаментом для его школьного образования и общей жизненной успешности.

Раннее обучение охватывает широкий спектр образовательных и воспитательных мероприятий, направленных на стимулирование интеллектуального и личностного развития ребенка. Включение детей в учебный процесс на ранних этапах их жизни помогает им быстрее адаптироваться к школьной среде и лучше усваивать учебный материал.

Целями раннего обучения являются:

1. Развитие познавательных способностей ребенка, таких как воображение, мышление, внимание и память. Это закладывает основу для успешного усвоения академических знаний в будущем.

2. Помощь детям в лучшей адаптации к школьной жизни и построении отношений со сверстниками и взрослыми. Это включает в себя развитие навыков взаимодействия с другими людьми, развитие коммуникативных навыков и изучение правил поведения в группе.

3. Обучение детей управлению своими эмоциями, устойчивости и самоконтролю. Это способствует развитию уверенности в себе и позитивного отношения к обучению.

4. Различные движения, игры и упражнения помогают детям быть здоровыми и активными. Подготовка детей к школьным занятиям, а также к письму, зависит от развития их мелкой моторики.

5. Развитие академических навыков детей, таких как чтение, письмо и арифметика, а также навыков самоуправления и независимости, необходимых для успешного начала обучения.

Таким образом, раннее обучение помогает ребенку всесторонне развиваться, готовит его к школе и способствует его дальнейшим успехам в образовательной и социальной сферах.

Проблемы психологической готовности детей. Проблема психологической готовности детей к обучению всегда была актуальной, так как от способов ее решения зависит успешность будущего развития и обучения детей. Ведь успешность ребенка в обучении напрямую зависит от уровня его физиологического, умственного, эмоционального, волевого и психического развития, необходимого для освоения школьной учебной программы в коллективе сверстников. Основным критерием психологической готовности детей к раннему обучению следует считать новообразование внутренней позиции ребенка, которое представляет собой его новое отношение к окружающему миру [9, с. 72].

Д.Б. Эльконин, изучая данную проблему, выделял следующие предпосылки овладения учебной деятельностью: умение ребенка сознательно подчинять свои действия правилу; умение слушать и выполнять инструкции взрослого; умение работать по образцу [10].

Готовность к обучению определяется, с одной стороны, генетическими программами развития организма и психики, с другой – индивидуально накопленным опытом и знаниями.

Методы исследования. В данной статье используются следующие методы исследования:

1. Анализ литературы.

- Регулярный обзор научных статей, книг и отчетов, посвященных различным подходам к раннему обучению (таким как Монтессори, игровой метод, STEM и другие) и их влиянию на академические достижения детей в начальной школе. Это позволяет выявить основные тенденции и сформулировать базовые гипотезы исследования.

2. Сравнительный анализ.

- Сравнительный анализ проводится на основе данных из существующих исследований, отчетов школ и образовательных организаций. Рассматриваются такие параметры, как успеваемость в начальных классах, уровень социального развития, навыки общения и адаптация к школьной среде.

3. Анкетирование педагогов и родителей.

- Разработка и распространение анкет среди родителей дошкольников и младших школьников, а также учителей начальных классов. Анкеты включают вопросы о возрастной группе начала обучения, используемых методах, а также оценку влияния раннего обучения на последующие успехи в школе.

4. Статистический анализ.

- Использование методов описательной статистики для анализа данных, включая расчет среднего значения, стандартного отклонения и корреляционных коэффициентов. Статистический анализ позволяет количественно оценить влияние различных факторов раннего обучения на школьные успехи детей.

Эти методы исследования позволяют всесторонне оценить влияние раннего обучения на успешность детей в школе, опираясь на эмпирические данные и научную литературу.

Современные подходы к раннему обучению.

«Для решения многих глобальных вопросов (социальные, экономические, экологические и др.) школьных предметов бывает недостаточно. Появляется необходимость использования внепрограммных материалов, которые следует интегрировать при раскрытии темы урока или решении проблем. В частности, к ним относятся и различные по уровню ситуативные задачи. Такой подход

обучения часто используют в STEM-технологии» [11, с. 16].

Существуют различные подходы к раннему обучению, каждый из которых подчеркивает определенные аспекты развития ребенка.

1. Игровой подход: основное внимание уделяется развитию ребенка через игру. Игра рассматривается как основной способ обучения, который позволяет детям развивать воображение, когнитивные и социальные навыки в естественной для них среде.

2. Монтессори-педагогика: в долгих систематических исследованиях был накоплен богатый материал, который подвергся тщательному анализу. Результатом психолого-педагогической работы, ведущейся с начала XX века, стали материалы для развития чувств, представленные здесь одновременно с другими развивающими материалами. Монтессори-материалы являются составной частью, так называемой педагогической «подготовительной среды», которая побуждает ребенка проявить возможности его собственного развития через самостоятельность, соответствующую его индивидуальности [7, с. 38].

В основе этого подхода лежит идея самостоятельного обучения ребенка в подготовленной среде. Детям предоставляется свобода выбора деятельности, что способствует развитию их самостоятельности, ответственности и мотивации к обучению.

3. Вальдорфское образование: этот подход делает большой акцент на развитии детского творчества через искусство, ремесла и игры. Индивидуальные потребности каждого ребенка определяют образование, которое позволяет развивать личностные качества и независимость. Таким образом, педагогика уже рассматривается как наука о человеке в трех частях: физической, интеллектуальной и духовной. Поскольку эти элементы обычно находятся в неуравновешенном состоянии, учитель должен привести их к гармонии и единству [6, с. 12].

4. STEM-образование: результаты исследования European Schoolnet, проведенного в 2015 году в 30 странах, показывают, что у

STEM-технологий большее будущее. Было доказано, что 80% стран отдают приоритет STEM-технологиям. Проблема неспособности учащихся использовать знания и навыки из разных дисциплин в одном проекте возникла в связи с появлением STEM-технологий.

Целью STEM-образования является развитие творческого мышления инженерного подхода при решении реальных задач. STEM-подход представляет собой широкий комплекс действия, методик, которые ориентированы на готовность человека к будущему [4, с. 145].

Акцент делается на развитие навыков в области науки, технологий, инженерии и математики. Программы STEM направлены на формирование у детей навыков критического мышления и решения проблем, что способствует успешности в академических дисциплинах.

Шатунова О.В., анализируя работы исследователей, отмечает, что внедрение STEM-технологий в образование способно дать хорошие результаты в подготовке специалистов для цифровой экономики. Однако знаний, получаемых в рамках технологии STEM недостаточно для достижения успеха в будущей профессиональной деятельности. Поэтому в уже существующую концепцию STEM со временем была добавлена категория «Arts», которая значительно расширила и обогатила ее содержание творческим, креативным компонентом [5, с. 260].

Влияние раннего обучения на школьную успешность. Исследования показывают, что дети, прошедшие через программы раннего обучения, имеют значительные преимущества при поступлении в школу и в последующем обучении.

Раннее обучение способствует:

1. Психическому развитию: базовые навыки, такие как внимание, память, логическое мышление и языковые способности, развиваются с раннего детства. Эти навыки необходимы для успешного решения учебных задач и освоения школьной программы. Согласно исследованиям, дети, прошедшие

программы раннего обучения, демонстрируют более лучшие навыки письма, чтения и математики, что способствует успеху в школе.

Когнитивное развитие оценивалось через невербальный интеллект детей, активный и пассивный словарный запас, способность к децентрации, различение реальных и кажущихся свойств объектов (размер, форма, цвет), понимание устной речи и академическую успеваемость. Академическая успеваемость рассматривалась исследователями как самостоятельная область детской активности и анализировалась через оценки по таким предметам, как математика, чтение, письмо, родной язык, начальная грамотность. Для детей дошкольного возраста оценка академических достижений проводилась по результатам успешности распознавания букв и звуков, счета, формирования начальных математических представлений [3, с. 120].

2. Социальной адаптации: социальное сотрудничество и сотрудничество часто являются частью программ раннего обучения. Это способствует развитию коммуникативных, командных навыков разрешения и споров у детей. Хорошая социальная адаптация помогает создать позитивные отношения с одноклассниками и учителями, снижает стресс при переходе в школу.

3. Эмоциональной устойчивости: раннее обучение помогает детям развивать эмоциональную устойчивость и навыки саморегуляции. Эти навыки играют важную роль в управлении собственными эмоциями, что способствует лучшей концентрации на учебе и снижению уровня стресса. Эмоционально устойчивые дети легче справляются с трудностями и вызовами, которые возникают в школьной жизни.

4. Мотивация и уверенность: раннее обучение способствует развитию у детей мотивации к обучению и уверенности в своих силах. Дети, которые начинают обучаться в раннем возрасте, часто проявляют больший интерес к учебным занятиям и демонстрируют более высокие результаты. Уверенность в собственных способностях и позитивное

отношение к учебе способствуют высоким достижениям в школе.

5. Долгосрочным результатом: влияние раннего обучения на школьную успешность не ограничивается только начальными классами. Исследования показывают, что положительные эффекты раннего обучения могут сохраняться на протяжении всего образовательного пути. Дети, получившие качественное раннее образование, продолжают демонстрировать высокие результаты в старших классах и имеют больше шансов на успешное продолжение образования.

Таким образом, раннее обучение оказывает значительное влияние на школьную успешность детей, обеспечивая их готовность к учебным вызовам и способствуя всестороннему развитию. Инвестирование в качественное раннее образование является важным шагом для обеспечения будущих академических достижений и общего успеха ребенка в образовательных учреждениях.

Рекомендации:

1. В настоящее время раннее обучение требует особого внимания, как со стороны родителей, так и со стороны учебных заведений. Это позволит повысить уровень образования и перспективы успешного обучения в школе каждого ребенка.

2. Необходимо при выборе подходов в раннем обучении более тщательно их изучать, чтобы она соответствовала требованиям и интересам детей. В данном случае можно рассмотреть такие программы как: STEM-подходы, методика Монтессори, а также различные игровые методы. Если адаптировать эти направления в учебный процесс, то это позволит повысить результат обучения каждого ребенка.

Для когнитивного развития необходимо использовать различные интерактивные и практические методы.

3. Важно уделить внимание, которое способствует эффективному усвоению знаний и формированию навыков. В связи с чем, при разработке программ раннего обучения важно учитывать развитие социальных и эмоциональных навыков детей.

Нужно систематически оценивать эффективность программ раннего обучения и вносить новые коррективы. А также активизировать сотрудничество родителей и педагогов в оценке прогресса ребенка, адаптируя программы к потребностям детей.

4. Родители играют важную роль в обучении детей в раннем возрасте. Поэтому очень важно, чтобы родители активно участвовали в образовательном процессе, предоставляя им возможность и ресурсы, чтобы помочь и также научить своего ребенка в домашних условиях.

5. Важность исследования тоже имеет место быть. Чем больше исследований будет в области раннего обучения, тем больше будут внедряться более эффективные стратегии. Научные исследования и инновации будут способствовать соответствию раннего обучения современным требованиям.

Выполняя данные рекомендации, можно создать оптимальные условия для раннего обучения, что поможет достижению академических успехов в школе.

Заключение. Влияние раннего обучения на успешность в школьном образовании является предметом множества исследований, и результаты этих исследований подтверждают его значимость. Раннее обучение способствует развитию ключевых когнитивных, социальных и эмоциональных навыков, которые создают прочную основу для последующего обучения в школе. Дети, прошедшие через программы раннего развития, демонстрируют более высокие результаты в учебе, лучше адаптируются к школьной среде и проявляют более высокий уровень мотивации.

Анализ современных подходов, таких как игровой метод, методика Монтессори и STEM-образование, показывает, что каждый из них имеет свои преимущества в подготовке детей к школе. Эти подходы способствуют развитию различных аспектов личности ребенка, начиная от когнитивных способностей и заканчивая социальной адаптацией и эмоциональной устойчивостью.

Таким образом, инвестирование в раннее обучение является важным шагом для

обеспечения успешного старта ребенка в школьном образовании и его дальнейших академических успехов. Выбор подходящей методики раннего обучения зависит от индивидуальных особенностей ребенка, однако ключевым остается понимание важности раннего развития и создание условий для всестороннего развития ребенка.

Литературы:

1. Варганова И.И. Раннее развитие детей: современное состояние и перспективы. – М.: Просвещение, 2020. – 256 с.
2. Марков С.А. Игровые методы в дошкольном образовании. – СПб.: Питер, 2019. – 184 с.
3. Смирнова Е.О. Психология детей дошкольного возраста. – М.: Академия, 2018. – 320 с.
4. Ахметзянова А.М., Миннулина Р.Ф. STEAM-технологии в современном образовании. – Казань. – С. 144-147.
5. Шатунова, О.В. STEM- и STEAM-образование: от технологии к искусству / О.В. Шатунова. Текст: непосредственный // Актуальные направления современной науки, образования и технологий: материалы Всероссийской научно-практической конференции. – Чебоксары, 2020. – С. 259-263.
6. Вальдорфская педагогика и ее реализация в практике школы. – Казань, 2006. – 12 с.
7. Особенности методики Монтессори в занятиях с детьми дошкольного возраста // Эксперимент и инновации в школе. – 2011/5, Россия. – С. 37-58.
8. Детская психология: учеб, пособие для студ. высш. учеб. заведений / Д.Б. Эльконин; Ред.сост. Б.Д. Эльконин. – 4-е изд., стер. – М.: Издательский центр «Академия», 2007. – 384 с.
9. Симонова А.Я. Раннее обучение иностранному языку // Форум молодежной науки. – Россия, 2021, выпуск 2, №2 (72). – С. 68-74.
10. Мулова Г.В. Дошкольная зрелость (психолого-педагогический анализ) // Аспекты и тенденции педагогической науки: материалы II Междунар. науч.

- конф. – СПб: Свое издательство, 2017. – С. 58-60.
11. Син Е.Е. Интеграция школьного образования как механизм развития личности // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2021. – №1 (53). – С. 13-19. – EDN: QRIRAZ

Рецензент:
Ниязова А.М.,
кандидат педагогических наук

ОКУТУУНУН ТЕХНОЛОГИЯСЫ
ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ
TEACHING TECHNOLOGY

EDN: HNNLRK

*Зайнидинова Гулима Шайлообековна,
преподаватель,
Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

*Шайлообек кызы Жамал,
преподаватель,
Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

**МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ ПРИЧАСТИЯМ РУССКОГО
ЯЗЫКА В ГРУППАХ С КЫРГЫЗСКИМ ЯЗЫКОМ ОБУЧЕНИЯ**

*Зайнидинова Гулима Шайлообековна,
И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети,
окутуучу,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

*Шайлообек кызы Жамал,
И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети,
окутуучу,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

**КЫРГЫЗ ТИЛДҮҮ ТАЙПАЛАРДА СТУДЕНТТЕРГЕ ЭТИШТИН
АТООЧТУК ФОРМАСЫН ҮЙРӨТҮҮ МЕТОДИКАСЫ**

*Zainidinova Gulima Shailoobekovna,
Teacher,
Kyrgyz State University named after I. Arabaev,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

*Shailoobek kyzy Zhamal,
Teacher,
Kyrgyz State University named after I. Arabaev,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

**THE METHODOLOGY OF TEACHING STUDENTS PARTICIPLES OF THE RUSSIAN
LANGUAGE IN GROUPS WITH THE KYRGYZ LANGUAGE OF INSTRUCTION**

Аннотация: В данной статье представлен анализ трудностей при изучении причастий русского языка, возникающих при обучении студентов, говорящих на кыргызском языке, а также представлены эффективные методические решения для их преодоления. В частности, предлагаются методы работы с причастиями, примеры упражнений по образованию форм причастий и их правильного употребления в речи. «Словообразование» является важным разделом в изучении русского языка, так как именно при освоении данного раздела формируются умения и навыки конструирования предложений изучаемого языка. Предложенные методы и упражнения служат практическим инструментом, который может значительно облегчить процесс обучения и способствовать более глубокому пониманию студентами структуры русского языка.

Аннотация: Бул макалада кыргыз тилинде сүйлөгөн студенттерге орус тилин үйрөтүүдө пайда болгон кыйынчылыктарга талдоо жүргүзүлүп, аларды жеңүү үчүн натыйжалуу методикалык чечимдер сунушталат. Тактап айтканда, мүчөлөр менен иштөө ыкмалары, мүчө формаларын жасоо боюнча көнүгүүлөрүнүн мисалдары жана аларды сүйлөө кебинде туура колдонуу ыкмалары берилет. Орус тилин үйрөнүүдө «сөз жасоо» бөлүмү маанилүү бөлүм болуп саналат, анткени дал ушул бөлүмдү өздөштүрүүдө үйрөнүлүп жаткан тилде сүйлөм түзүү шык-жөндөмдөрү калыптанат. Сунушталган методдор жана көнүгүүлөр окуу процессин бир топ жеңилдете турган жана студенттердин орус тилин тереңирээк түшүнүүсүнө өбөлгө түзө турган практикалык курал катары колдонулат.

Annotation: This article presents an analysis of the difficulties encountered in teaching Kyrgyz-speaking students the Russian language participle, as well as offers effective methodological solutions to overcome them. In particular, methods of working with participles, examples of exercises on the formation of forms of participles and their correct use in speech are

offered. «Word formation» is an important section in the study of the Russian language, since it is during the development of this section that the skills and abilities of constructing sentences of the studied language are formed. The proposed methods and exercises serve as a practical tool that can greatly facilitate the learning process and contribute to a deeper understanding of the structure of the Russian language by students.

Ключевые слова: методы обучения причастиям, методика преподавания грамматики, действительные и страдательные причастия, разноуровневые задания, сопоставительный анализ кыргызского и русского языков, формы глагола, родной язык.

Түйүндүү сөздөр: атоочтуктарды окутуунун усулдары, грамматиканы окутуунун методикасы, ар кандай деңгээлдеги тапшырмалар, кыргыз жана орус тилдерин салыштырма талдоо, этиштин формалары, эне тили.

Key words: methods of teaching participles, grammar teaching methods, valid and passive participles, multi-level tasks, comparative analysis of the Kyrgyz and Russian languages, verb forms, native language.

Введение. Одной из важных предпосылок освоения русского языка является систематичное и методичное изучение словообразования и морфологии. Уяснение структуры и семантики производных слов представляет значительные трудности в группах с кыргызским языком обучения, что, естественно, вызвано разноструктурностью родного и изучаемого языков, который заключается в особенностях корневых и аффиксальных морфем, в их омонимичности и синонимичности в русском языке, тогда как в кыргызском языке границы морфем четко очерчены.

Отступления от нормы при использовании и образовании причастий мешают пониманию речи говорящих, вводя в заблуждение реципиентов, и недопустимы в литературной речи. Следует учитывать грамматические особенности, чтобы предупредить подобные ошибки.

Цель исследования: выявление трудностей в использовании причастий в речи студентов, применение эффективных методов и разработка практических упражнений для их преодоления.

Проблемы, исследуемые в данной статье актуальны в современном образовательном процессе, особенно в условиях двуязычного обучения.

В изучении русского языка и его освоении хорошие результаты будут при условии скрупулезной работы в разделе «Словообразование» – изучении словообразовательных единиц и моделей.

Методы исследования. В работе с грамматикой педагогами ставится множество задач для успешного освоения материала обучаемыми и формирования у них соответствующих навыков в словообразовании. Для достижения указанных целей мы в своем исследовании применили методы сравнительного и теоретического анализа путем эмпирического наблюдения.

Основное содержание. В практике обучения грамматике затруднения обучающиеся испытывают при образовании причастий. Эти затруднения кроются в их двойкой природе – структуре глагола и значении прилагательного. На двойственную структуру причастий обращал внимание еще древнегреческий ученый Дионисий Фракийский в своем «Грамматическом искусстве» (II в н.э.) [1], выделяя причастия в самостоятельную часть речи. Семантика причастий и их синтаксическая роль до сих пор являются предметом обсуждения лингвистических кругов.

Несмотря на все старания студенты при использовании в своей речи предложений с причастиями и причастными конструкциями все же допускают ошибки в их образовании и согласовании. Вместо причастий они прибегают к использованию сложноподчиненных предложений с союзным словом «который».

Письменная культура педагога предполагает безупречное владение грамматикой языка, на котором он ведет свою педагогическую деятельность. Правильное употребление грамматических форм причастий

показывает уровень грамотности письма, что в свою очередь требует серьезного отношения к их изучению и закреплению.

Использование родного языка при обучении русскому языку в группах с кыргызским языком обучения может способствовать правильному и скорому овладению структурой изучаемого языка, так как обучающиеся рефлексивно сравнивают и применяют знакомые формы и конструкции, которые закреплены у них по родному языку. В таком случае происходит мыслительный перевод на родной язык конструкций изучаемого языка. Имеет место и лингвокультурный аспект, заключающийся в анализе лексических единиц изучаемого языка и пояснения оттенков этих значений на родном языке. Эти методы следует параллельно применять при объяснении темы, тем самым предупреждая ошибки в написании и различении грамматических форм.

Родной язык учащихся применяется многими методистами, и, как нам кажется, больше помогает, чем мешает. Особенно важна роль родного языка при семантизации и закреплении изучаемого материала. Л.В. Щерба по этому поводу писал: «Мы должны признать раз и навсегда, что родной язык учащихся участвует в наших уроках иностранного языка, как бы мы ни хотели его изгнать. И поэтому мы должны из врага превратить его в друга» [2, с. 313].

В.Г. Костомаров и О.Д. Митрофанова посвятили несколько работ этой теме (см. об этом [3]) и говорили о применении родного языка в целях сопоставления родного и изучаемого языка, для оптимизации обучения новому языку, для семантизации изучаемого материала, и наконец, в лингвокультуроведческом аспекте.

Применение родного языка имеет больше положительных сторон, чем отрицательных, так как одновременно осуществляется работа и над лексической стороной и их закреплением соответствующими смыслами на родном языке.

Итак, причастие – особая форма глагола, которая одновременно имеет признаки глагола и прилагательного. Как и имена

прилагательные, причастия изменяются по родам, числам и падежам, согласуясь с именем существительным в этих категориях.

Как формы глагола, причастия имеют следующие грамматические признаки глагола:

1) переходность и непереходность: *Мальчик читает книгу* – мальчик, читавший книгу (переходное); *мальчик спит* – спящий мальчик (непереходные);

2) действительный и страдательный залого: *Мальчик читает книгу* – читающий мальчик (действительный залог); *Мальчик читает книгу* – читанная мальчиком книга, (страдательный залог, прошедшее время); *читаемая мальчиком книга* (страдательный залог, настоящее время);

3) несовершенный и совершенный виды: *Мальчик, читавший книгу* (несовершенный вид) – *Мальчик, прочитавший книгу* (совершенный вид);

4) настоящее и прошедшее время: *расцветающий цветник* (наст. время) – *расцветавший цветник* (прош. время);

5) от глаголов совершенного вида образуются причастия прошедшего времени: *Мальчик, решивший задачу* – *решить*; от глаголов несовершенного вида образуются причастия как настоящего (*читающий*), так и прошедшего (*читавший*) времени. Причастий будущего времени в русском языке нет.

Причастия в кыргызском языке употребляются чаще. Они представлены и в письменной, и в устной речи, в отличие от русского языка, в котором эта форма преимущественно встречается в письменной речи. Кроме того, в кыргызском языке причастия имеют три формы времени: прошедшего, настоящего и будущего, тогда как в русском языка форма причастия будущего не представлена.

Причастия прошедшего времени образуются от основы глагола при помощи аффикса *-ган* (*-ген*, *-гон*, *-гөн*, *-кан*, *-кен*, *-кон*, *-көн*): *сын-ган чыны* – разбитая чашка, *жазыл+ган кат* – написанное письмо.

Причастия с суффиксом *-ган* в разных контекстах могут выражать и будущее время. Например, *салына турган үй* – дом, который

должен быть построен; *текшериле турган тапшырма* – задание, которое должно быть проверено – в этих примерах формы причастия образованы от деепричастной формы смыслового глагола и вспомогательного глагола *тур* – стоять (деепричастная форма глагола – *салынып* – быть построенным; *текшерилип* – быть проверенным).

Причастие, образованное от деепричастной формы смыслового глагола и вспомогательного глагола *жат* (лежать), выражает настоящее время: *чаптал+ып жат+кан туш кагаз* – обои, которые клеятся (на момент речи); *жуурул+уп жат+кан камыр* – тесто, которое месится (на момент речи).

Причастие, образованное от деепричастной формы смыслового и вспомогательного глагола *жүр-* (идти), выражает действие, происходящее на протяжении длительного времени: *айтыл+ып жүр+гөн сөз* – слово, которое на устах у народа, *колдонул+уп жүргөн китептер* – книги, которыми пользуются.

В кыргызском языке причастия будущего времени образуются при помощи аффикса *-ар* (*-ер*, *-ор*, *-өр*, *-р*): *өс+өр адам* – человек, у которого большое будущее, *айтылар сөз* – слово (речь), которое должно быть произнесено.

Отрицательные формы причастий будущего времени образуются при помощи аффикса *-бас* (*-бес*, *-бос*, *-бөс*, *-нас*, *-нес*, *-нос*, *-нөс*) *табыл+бас күндөр* – давно прошедшие дни, прошлое, которые нельзя вернуть, *чаалык+нас күлүк* – выносливый иноходец.

При помощи аффиксов *-оочу*, *-уучу*, *-чу*, в зависимости от контекста, могут быть образованы причастия прошедшего времени. Например, *иштелүүчү иштер* – работа, которую предстоит сделать; и *текшерүүчү инспектор* – проверяющий инспектор (постоянно).

Причастие будущего времени образуется при помощи деепричастной формы смыслового глагола и частицы *элек*: *кылчу элек* – делали (о воспоминаниях), *ачыла элек гүл* – еще не раскрывшийся цветок, *жазыла элек роман* – еще не написанный роман.

Овладение навыками образования форм причастий даст возможность понимания конструкций с причастиями, полноценного понимания речи средств массовой информации и умений самостоятельно формировать стройную речь, близкую к речи носителя языка.

Успешным представляется объяснение причастий и их форм на простых примерах, выделяя отличительные признаки глагола и прилагательного. После того как получили

первоначальные знания о причастиях, их образования и сферы применения, необходимо поупражняться на предложениях с причастиями, перестраивая их в синонимичные конструкции с союзными словами, тем самым научить обучающихся определять их и в устной, и в письменной речи.

Для выработки навыка образования форм причастий следует проработать часто употребляемые причастия по следующей схеме:

Действительные причастия настоящего времени

- читающий (-ая, -ее, -ие) – *окуп жаткан (-ган -кан)*.

Читающий книгу ученик.

Китеп окуп жаткан окуучу.

- проверяющий – *текшерип жаткан*.

Проверяющий домашнее задание учитель.

Тапшырманы текшерип жаткан мугалим.

- пишущий – *жазып жаткан*

Пишущий статью студент.

Макала жазып жаткан студент.

Страдательные причастия настоящего времени

- читаемый (-ая, -ое, -ые) – *окулуп жаткан*

Читаемая книга.

Окулуп жаткан китеп.

- проверяемый (-ая, -ое, -ые) – *текшерилип жаткан*

Проверяемые домашние задания.

Текшерилип жаткан тапшырма.

- (данная форма отсутствует в русск.яз)

- *жазылып жаткан*

Жазылып жаткан макала.

Причастия прошедшего времени

Действительные причастия прошедшего времени

образуются от основы неопределенной формы глаголов с помощью суффиксов

- *вш* (после гласного)

- *ш* (после согласного)

Страдательные причастия прошедшего времени образуются от основы глаголов настоящего времени несовершенного вида 1 л. мн.ч.

- *ом*, - *ем* (глаголы 1 спряжения)

- *им* (глаголы 2 спряжения)

с помощью суффиксов

Далее работаем над закреплением образования форм причастий.

1. Образуйте формы причастий от данных глаголов по образцу: *решать – реш-аю-т – реш-аю-щий*.

2. Попробуйте перевести полученные причастия на кыргызский язык:

Ужинать, убеждать, приобрести, ранить, думать, помешать, вздохнуть, повернуть, совершать, видеть, слышать, значить, клеить, тянуть, расти, выходить, падать, освежить, ломать, сверкать, висеть, глушить, сломать, цеплять, поднимать, строить, вышить, будить, писать, дышать, бороться, дремать, вязать, надеяться, мчаться, уважать, покупать.

Замените данные в скобках сочетания **который + глагол** активным причастием по образцу: **Девочка взяла на руки котенка (который спит) – Девочка взяла на руки спящего котенка.**

1. На берегу моря мы увидели людей

(которые загорают).

2. У этой девушки были прекрасные светлые волосы (которые вьются).

3. Мы любовались солнцем (которое заходит).

4. Я подошел к людям (которые спорят).

5. Туристы с удовольствием гуляли по Ботаническому саду (который буйно цветет весной). Ребенок с интересом смотрел на капельки дождя (которые текли по стеклу).

Переведите следующие предложения на русский язык.

1. Жаңылбас жаак, мүдүрүлбөс туяк болбойт (посл.).

2. Элин сагынбас эр, жерин сагынбас ат болбойт (посл.).

3. Конгуроо болору менен, окуучулар жайларына олтурушту.

4. Жолоочулар көгөргөн деңизди жээк-теп өтөр замат канаттуулар кайра учуп келип, көл бетин жай алышат (Т. Сыдыкбеков).

5. Алиман келген жыл унутулгус жыл, эстен кеткис жай болду.

6. Көптө барып бышуучу мөмө.

Также могут быть предложены упражнения на распознавание причастий в устной и письменной речи. Здесь материалом могут служить тексты как на русском, так и на кыргызском языке. Для отработки выявления навыка и закрепления материала может стать работа с аудиоматериалом.

Упражнения на тренировку навыков образования причастий от предложенных словосочетаний, навыков преобразования причастных определительных предложений в простые предложения с причастиями, изменение причастных конструкций по падежам. В зависимости от подготовленности учебной группы могут быть предложены слова для справок, к примеру, если группа начинающая, предложить слова для вставок. Переведите следующие предложения на кыргызский язык.

1. Челкаш был доволен своей удачей, собой и этим парнем, который им был так сильно напуган и превратился в его раба.

2. Грушницкий из тех людей, которые на все случаи жизни имеют готовые пышные фразы.

3. Автору пришлось присутствовать при сцене у помещика Пеночкина, которая надолго останется у него в памяти.

4. В крайнем доме, которым кончается деревня, горел еще свет.

5. Мы проезжали по равнине, которая была выжжена солнцем и покрыта пылью.

Следующее упражнение может быть предложено более продвинутой группе по

подготовленности, поскольку находить в них ошибки способен далеко не каждый студент.

Найдите ошибочную форму причастий в следующих предложениях.

1. Ручейки, стекаемые вниз, были холодными.

2. Группа туристов, посетивших Алтай, приехали и к нам.

3. Эта группа в то время была самой гастролируемой.

4. Ювелирные изделия, выпускающиеся в Кыргызстане, импортируются за рубеж.

5. Войдя в то старинное здание, я испытал пронизывающий холод.

6. Мы пришли к знакомым, пригласивших нас.

7. Мария, воспитывающаяся гувернанткой, проявляла недюжинные способности.

8. Вслед за Сашей в окно заглянул и Андрей, одолеваемый любопытством.

9. Будут еще люди, вздумавшие повернуть время вспять.

10. Каждый, написавший реферат, получит зачет.

Найдите ошибки в порядке слов в предложениях.

1. Приехавшие гости в столицу стали обустраиваться в номерах.

2. Лежащая книга на столе была открыта именно на той странице, в которой говорилось о фактах уничтожения важных документов.

3. Пострадавшему населению от наводнения оказана помощь.

4. Опрокинулась платформа, нагруженная рабочими до отказа.

Укажите правильный вариант.

вытеревшись	вытершись
оперевшись	опершись
колющий	колящий
дремлящий	дремлющий
исследуемый	исследуемый
борющийся	борящийся
моющиеся	моящиеся
клеящий	клеющий
держущий	держащий
клеимый	клеемый

Еще одним эффективным методом отработки и закрепления темы является работа по картинкам или картинам со сложным сюжетом. Обучающиеся должны выписать максимальное количество причастий. Например, картина «Последний день Помпеи» К. Брюллова или работа И. Репина «Иван Грозный и сын его Иван 16 ноября 1581 года».

Выводы. Основываясь на наблюдениях в практике обучения и путем анализа частотных ошибок учащихся, мы пришли к выводам, что обучение грамматике другого языка требует тщательной работы и внимания к обучающимся. Следует все силы вложить на то, чтобы цели и задачи, поставленные в начале занятия, достигли желаемых результатов. В нашей статье мы стремились описать некоторые моменты работы с причастиями и использования их в речи студентов в группах с кыргызским языком обучения, попытались дать основные структуры, которые должны закрепить полученные знания методом сравнения с родным языком. Представляется интересным и продуктивным для применения в обучении русскому языку использование кыргызского языка в группах, в которых он выступает как родной.

Доктор педагогических наук С. Рысбаев, опираясь на мнения видных ученых, пишет, что речевая культура оценивается с двух сторон: культуры речи и культуры письма, которые показывают уровень знания и отношения к речи. Поэтому это и называется

культурой речи, демонстрирующая степень и образованности, и грамотности, и культуры человека [4, с. 19].

Знание причастий и причастных конструкций на должном уровне позволит будущим педагогам грамотно строить предложения и речь, что позволит им представить себя конкурентоспособным специалистом в условиях современного рынка труда, где от учителя требуются не только педагогические знания, но и грамотное письмо и речь.

Литература:

1. Смотрицкий М. Грамматика словенская правильное синтагма. – М., 1648. – 252 л.
2. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. – Л., 1974. – 432 с.
3. Костомаров В.Г., Митрофанова О.Д. Методика как наука. Ст. 2: Методическая проблематика двуязычия // Русский язык за рубежом. – 1979. – № 6. – С. 67-73.
4. Рысбаев С.К. Жазуу жана сүйлөө ишмердиги, алардын табияты тууралуу // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2023. – №2 (60). – С. 16-23. – EDN: KHBLLC
5. Розенталь Д.Э. Русский язык. Сборник правил и упражнений / Д.Э. Розенталь. – М.: Эксмо, 2011. – 432 с.
6. Юдахин К.К. Кыргызча-орусча сөздүк / Түзгөн К.К. Юдахин. – Ф., 1985.

Рецензент:
Ниязова А.М.,
кандидат педагогических наук

ОКУТУУНУН ТЕХНОЛОГИЯСЫ
ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ
TEACHING TECHNOLOGY

EDN: IPBLGH

*Нусупова Гулсада Шералиевна,
аспирант,
Кыргыз билим берүү академиясы,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары,
e-mail: Nusupova.gulsada71@gmail.com*

**БАШТАЛГЫЧ МЕКТЕПТЕ ОКУУЧУЛАРДЫН СЫНЧЫЛ
ОЙ ЖҮГҮРТҮҮСҮН ӨНҮКТҮРҮҮ**

*Нусупова Гулсада Шералиевна,
аспирант,
Кыргызская академия образования,
Кыргызская Республика, город Бишкек,
e-mail: Nusupova.gulsada71@gmail.com*

**РАЗВИТИЕ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ
В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ**

*Nusupova Gulsada Sheralievna,
Graduate Student,
Kyrgyz Academy of Education,
Kyrgyz Republic, Bishkek city,
E-mail: Nusupova.gulsada71@gmail.com*

**DEVELOPMENT OF CRITICAL THINKING
IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS**

Аннотация: Бул макалада сынчыл ойлом башталгыч класстын окуучуларынын сүйлөө жөндөмүн өнүктүрүүдө маанилүү экендиги көрсөтүлгөн. Сынчыл ойломду өнүктүрүү технологиясын колдонууда мугалимдин максаты, милдеттери, ролу берилген. Башталгыч мектепте китеп окуу аркылуу балдардын сынчыл ойломун өнүктүрүү маалыматты талдоо, баалоо жана өз алдынча ой жүгүртүү көндүмдөрүн өнүктүрүүнүн маанилүү компоненттеринин бири экендиги белгиленген. Тилди өнүктүрүүдөгү сынчыл ойломдун бир нече жолдору сунушталган.

Аннотация: В данной статье показано, что критическое мышление играет важную роль в развитии разговорных навыков учащихся начальной школы. Приведены цель, задачи и роль преподавателя в использовании технологии развития критического мышления. Отмечается, что развитие критического мышления детей посредством чтения в начальной школе является одной из важных составляющих развития навыков анализа информации, оценки и самостоятельного мышления. Было предложено несколько подходов к критическому мышлению в развитии речи.

Annotation: This article shows that critical thinking plays an important role in the development of primary school students' speaking skills. The purpose, objectives and role of the teacher in using the technology of critical thinking development are given. It is noted that the development of children's critical thinking through reading in primary school is one of the important components of developing information analysis, evaluation and independent thinking skills. Several approaches to critical thinking in speech development have been proposed.

Түйүндүү сөздөр: сынчыл ойлом, талдоо, жалпылоо, жыйынтык чыгаруу, маалымат, анализ жана синтез, факт, аргумент, таанып-билүү, окуу, жазуу, мазмун, мотив, мугалим, ата-энелер, ой жүгүртүү.

Ключевые слова: критическое мышление, анализ, обобщение, вывод, информация, анализ и синтез, факт, аргумент, познание, чтение, письмо, содержание, мотив, учитель, родители, мышление.

Key words: critical thinking, analysis, generalization, conclusion, information, analysis and synthesis, fact, argument, knowledge, reading, writing, content, motive, teacher, parents, thinking.

Киришүү. Билим берүүнүн маңызы билимди, көндүмдөрдү өздөштүрүү менен гана чектелбейт. Мезгил талабына ылайык азыркы коом мектептен, мугалимден предметтерди окутуунун жаңы ыкмаларын жана жаңы көз караштарды талап кылууда.

Сынчыл ойлом деген эмне? «Сынчыл ойлом» же орусча «Критическое мышление» деген термин англис тилинен которулган. Англис тилинин «Critical thinking» деген сөзүнөн биринчи орусчага, андан кийин кыргызчага «Сынчыл ойлом» деп которулган. Бул термин 1996-жылы Америкалык педагогдор Чарльз Темпл, Джин Стил жана Крут Мередис тарабынан киргизилген. 1997-жылдан баштап Кыргызстанда бул программа колдонулуп келе жатат.

Сынчыл ойлом – ачык коом негизи. Сынчыл ойлом деген – ар бир жеке инсандын кез келген шартта маселени ойлонуп, изилдеп, жыйынтыктап, өз оюн эркин

жеткизе алуу. Ал өз алдына суроолорду коюп жана аларга жооп издөө, чечимин табуу, шартталган маселени аныктоо, ар маселеге байланыштуу өз пикирин айтуу, аны далилдей алуу, ошону менен катар башкалардын пикирлерин далилдөө жана ошол далилдемелердин шартын издөө дегенди билдирет [1, 156-б.].

Ооба, бул программа окуучуну аргасыздан ойлонууга дуушар кылып, мээсин кыймылга келтирип, изденүүгө түрткү берип, аналитикалык жөндөмүн ойготуп, жекече ой жүгүртүүсүн арттырат.

Изилдөөнүн максаты. Башталгыч мектептин окуучуларынын идеялардын жана/же фактылардын ортосундагы байланыштарды түшүнүү үчүн логикалуу сынчыл ойлом жөндөмдөрүн өнүктүрүүнүн жолдорун аныктоо.

Изилдөөнүн милдеттери.

- Сынчыл ойломдун негизин изилдөө жана анын ой жүгүртүүнүн башка түрлөрүнөн эмнеси менен айырмаланарын түшүнүү.

- Керектүү компетенцияларды өнүктүрүүгө багытталган окутуунун көрсөтүлгөн ыкмаларын колдонуу;

- Сынчыл ойломдун бир нече жолдорун аныктоо жана натыйжалуулугун баалоо.

Изилдөөнүн методу. Эвристикалык жана изилдөөчүлүк методу.

Негизги мазмуну. Бүгүнкү күндө билим берүүнүн негизги максаты окуучулардын сынчыл ойлом жөндөмүн өстүрүү жана өнүктүрүү болуп саналат. Окуучуларга билимди гана бербестен, алардын сынчыл ойлом жана көйгөйлөрдү чече билүү жөндөмдүүлүктөрүн өстүрүү башкы милдеттердин бири. Сынчыл ойлом башталгыч класстын окуучуларынын сүйлөө жөндөмүн өнүктүрүүдө маанилүү роль ойнойт, анткени ал балдардын талдоо, жалпылоо, жыйынтык чыгаруу жана өз көз карашын талашуу жөндөмдөрүн өнүктүрүүгө шарт түзөт. Окуу процессине сынчыл ойлом элементтерин киргизүү мектеп окуучуларына маалыматты механикалык түрдө эле жаттап албастан, аны активдүү түшүнүүгө жардам берет, бул алардын сүйлөө жөндөмүнүн өнүгүшүнө

түздөн-түз таасирин тийгизет. Башталгыч класстарда сынчыл ойлом жөндөмдөрүн өнүктүрүү ийгиликтүү окууга гана өбөлгө болбостон, келечектин ар тараптуу өнүккөн жана билимдүү инсанын калыптандырууга негиз түзөт.

Башталгыч мектеп окуучуларын окутууда окуу жана жазуу аркылуу сынчыл ойломду өнүктүрүүнүн актуалдуулугу, биргелешип изденүүгө жана класста көйгөйлөрдү чыгармачылык менен чечүүгө, башкача айтканда, окуучулардын билим алуусу үчүн оптималдуу шарттарды түзүүгө мүмкүндүк берет. Мектепте окуучулардан маалыматты салыштыруу, карама-каршы коюу, баалоо, түшүнүү, уюштуруу жана классификациялоо, башкача айтканда, сынчыл ойломуна көңүл буруу керек. Окуучулардын сынчыл ойломун өнүктүрүү педагогикалык теория менен практиканын өнүгүүсүнүн азыркы этабындагы актуалдуу проблемалардын бири болуп саналат.

Башталгыч мектепте китеп окуу аркылуу балдардын сынчыл ойломун өнүктүрүү – маалыматты талдоо, баалоо жана өз алдынча ой жүгүртүү көндүмдөрүн өнүктүрүүнүн маанилүү компоненттеринин бири. Китеп окуу – бул билим алуунун гана жолу эмес, балдарды терең ойлонууга, суроо берүүгө үйрөтүүчү күчтүү курал. Ар түрдүү темадагы деңгээлдик китептер балдарга окуяларды ар кандай көз караш менен кароого үйрөнүүгө жардам берет.

«Суроо-жооптор менен аңгемелешип бышыктоо – жаңы алган билимди бышыктоонун алгачкы этабы болуп аталат. Андан кийин бышыктоонун башка формаларына өтсө болот. Мисалы, кайталап бышыктоо (окуучуну доскага чыгарып, өтүлгөн сабакты кайталап айттыруу) же жазуу сабактарында аткарылуучу – көнүгүп бышыктоо (көнүгүү иштөө, же болбосо, чыгармачылык менен бышыктоо – проблемалык жагдайларды түзүү менен өтүлгөн сабакка анализ жүргүзүү, окуучуларды урунттуу маселелерди өз алдынча ойлонуп чечүүгө көнүктүрүү, ага багыт берүү) жумуштары жүргүзүлөт» [2, 60].

Сынчыл ойлом ыкмаларын окуучулардын билимин текшерүүдөн тышкары башка

контексттерде да колдонсо болот, анткени алар маалыматты натыйжалуу талдап, чечим кабыл алууга жана көйгөйлөрдү чечүүгө жардам берет. Андыктан, сынчыл ойломдун бир нече жолдорун карап көрөлү?

1. Маалыматтын анализи жана синтези: Окуучулар маалыматты ар кандай өнүттөн кароого, негизги ойлорду бөлүп көрсөтүүгө жана ар кандай көз караштарды салыштырууга үйрөнүшөт. Балдар илимий же билим берүүчү тексттерди окуп жатканда маалымат булактарын текшерүүгө үйрөтүү маанилүү. Маалыматтын ишенимдүүлүгүн талдоо заманбап маалымат дүйнөсүндө сынчыл ойломдун негизи болуп саналат. Бул ырааттуу жана логикалык структураланган кепти калыптандыруу үчүн маанилүү болгон ойлорду түзө билүү жөндөмүн өнүктүрөт.

2. Суроолорду түзүү жана жооп издөө: Сынчыл ойлорун өрчүткөн учурда балдар суроо берүүгө үйрөнүшөт, бул алардын сөздүк активдүүлүгүн жогорулатат. Алар теманы тереңирээк түшүнүү менен бирге тактоо үчүн суроолорду маңыздуу колдоно башташат жана каармандарды, алардын мотивдерин талдоого үйрөнүшөт. Мында жөн эле сюжетти ээрчип тим болбостон, каармандардын мотивдерин, алардын чечимдерин, аракеттерин да эске алуу маанилүү. Окуучулар каарман эмне үчүн өзгөчө тандоо жасаганын жана ал эмнеге алып келгенин талкуулай алышат. Бала окуп жатканда мугалимдер жана ата-энелер балдарга төмөнкүдөй суроолорду берүү менен сынчыл ой жүгүртүүгө түрткү бере алышат:

- «Мындай кырдаалда сен эмне кылат элең?»

- «Сен бул каармандын ордунда болсоң, кандай чечим кабыл алмаксың?»

Ушул сыяктуу суроолор балдарды көйгөйлөрдү карап чыгууга жана атаандаш жолун ойлонууга үйрөтөт.

3. Аргументация жана негиздөө: Сынчыл ойломду өнүктүрүү окуучуларга өз сөздөрүн негиздөөгө жардам берет. Алар өз көз караштарын колдоо үчүн аргументтерди келтирүүнү үйрөнүшөт, бул аларга ынанымдуу жана ишенимдүү сүйлөөгө жардам берет. Билим берүүнүн башталгыч баскычында

окуучуларга жардам бере турган сынчыл ой жүгүртүүнүн негиздерин түзүү маанилүү. Анткени окуучулар факт, аргументтерге таянып, өз ойлорун эркин айтууга көнүгө башташат. Бул алардын аналитикалык акылдарын өнүктүрүүгө, инсан катары өнүгүшүнө түрткү болот.

4. Текст менен иштөө: Тексттер менен иштөө процессинде окуучулар окуганын талдап гана тим болбостон, өз оюн оозеки жана жазуу жүзүндө айтууга үйрөнүшөт, бул кептин өнүгүшүнө түздөн-түз байланыштуу болот. Тексттеги себептерди жана натыйжаларды табууга байланышкан тапшырмалар балдарга логикалык чынжырларды түзүүгө жардам берет. Илимий тексттердеги каармандардын же окуялардын аракеттерин талдоого мүмкүнчүлүк берет. Окугандарын өз тажрыйбасы же башка китептер менен салыштыруу балдардын жалпылоо жана жыйынтык чыгаруу жөндөмүн өнүктүрөт. Бул тексттин мазмунун жана анын маанисин кеңири контекстте түшүнүүгө мүмкүнчүлүк берет.

5. Талкуулоо жана топтук иш: Сынчыл ой жүгүртүү көбүнчө башка окуучулар менен өз ара аракеттенүү аркылуу өнүгөт, мында өз оюн айта билүү, башкаларды угуу жана өз позициясын акыл менен коргой билүү маанилүү. Топтук талкуулар жана жамааттык текстти талдоо окуучуларды өз ара пикир алмашууга, далилдөөгө жана башкалардын пикирин сыйлоого үйрөтөт. Текстти окугандан кийин балдар китептеги фактыларга жана окуяларга таянып, өз оюн айтып, аны негиздей алышат.

Демек, мындай баскычтарды колдонуу балдарда сынчыл ойломдун негизин түзгөн маалыматты талдоо, синтездөө жана баалоо көндүмдөрүн өнүктүрүүгө өбөлгө түзөт.

Сынчыл ойломду өнүктүрүү технологиясын мугалим күн сайын сабакта колдоно алат. Максаты – маалымат алууга жеке кызыгууну жаратуу. Мугалимдин милдети – окуучулардын демилгелүүлүк жана өз алдынчалыгын басмырлабай, алардын изденүүсүнө өтө билгичтик, чеберчилик менен, кылдат жетекчилик кылуу. Ошентип, туура жолго коюлган окутуу жараяны ынтаа менен

окуунун кыймылдаткыч күчүн пайда кылат, ал күчкө даңгыр жол ачат [3, 161-б.].

Мугалим окуучуларды талыкпай билим алууга багыттоочу жана алардын жемиштүү ой жүгүртүү жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүгө көмөктөшүүчү ойчул фасилитатор болуусу керек. Окуучулар талкуулоо үчүн тандалган тема боюнча билгендерин башкаларга (жеке, жуптук, топтук иштерди колдонуу; биргелешип божомолдоо; көйгөйлүү маселелерди ортого салуу ж.б.у.с.) айтып бериши керек. Мында мурда алынган билимдин жыйынтыгы ишке ашат жана өздөштүрүүнүн негизи болуп калат. Бул этапта мугалимдин милдети балдардын билимин жалпылоо, ар бир адамга «өз билимин» жана жаңы билим алуу үчүн негизги максаттарды аныктоого жардам берүү болуп саналат.

Окуу жана жазуу аркылуу сынчыл ойломду өнүктүрүү технологиясы боюнча үч баскычтан турган сабактын структурасы: чакырык баскычы, семантикалык баскыч жана рефлексия баскычы.

I баскыч – «Чакырык» (Алган билимдерин жалпылоо, жаңы маалымат алууга кызыгуу). Бала өзүнө «мен эмнени билем?» деген суроону берет. Окуучулар изилденип жаткан предмет боюнча билгендерин эстеп (божомолдоо), аны изилдөөнүн алдында маалыматты системалаштыруу; Алар өз максаттарын түзүүдө жооп алгысы келген суроолорду беришет. Биринчи баскычта алынган маалымат угулат, жазылат, талкууланат, иш жеке – жупта – топтордо жүргүзүлөт.

II баскыч – мазмунду «түшүнүү» (жаңы маалыматты алуу).

Бул баскычта бала мугалимдин жетекчилиги астында жана досторунун жардамы менен биринчи баскычта өзү берген суроолорго жооп берет (мен эмнени билгим келет?) Балдар жаңы маалыматтар менен таанышышат. Ошол эле учурда, алар өздөрүнүн түшүнүгүнө көз салып, түшүнбөй калган жерлерин кийинчерээк толтуруу үчүн суроо түрүндө жазышы керек. Маалымат менен таанышкандан кийин ар бир окуучу кайсы белги/сөз айкаштары/сөздөр ага маалыматты түшүнүүгө жардам бергенин, кайсынысы

тескерисинче аны чаташтырганын айтышы керек. Түшүнүү стадиясынын негизги принциби мугалим окуучуларга маалыматты жекече издөөгө укук/насаат берип, андан кийин топтук талкуу жана талдоо жүргүзүүсү керек.

III баскыч – «Рефлексия» (түшүнүү, жаңы билимдерди берүү).

Бул маселе боюнча сабакта «бала эмнени үйрөндү?» деген ойду чагылдыруу жана жалпылоо керек. Окуучулар түшүнүү стадиясында алган билимдерин колдонуп, алган маалыматты мурда билгендери менен салыштырышат. Алар изилденүүчү теманын маңызын түшүнүү үчүн эң маанилүү болгон маалыматты тандашат. Алардын пикирин, көз карашын, жүрүм-турумун кантип өздөрткөнүн талкуулашат.

Мектепте заманбап билим берүүнүн концепциясы баланын инсан катары өнүгүшү үчүн шарттарды түзүү зарылчылыгын аныктайт, алгачкы даярдыгынын деңгээлине таянбастан, баланын инсандыгын сактоо жана анын ден соолугун коргоону ишке ашыруу зарыл.

Заманбап технологияларды колдонуу жана оптималдаштыруу о.э. долбоорлоо сабактарында окуу процессинин режими сапаттык жактан башкача болуп калат [4].

Б. Гершунский «Сынчыл ойломду өнүктүрүү» технологиясынын төмөнкү максаттарын жана милдеттерин аныктайт:

- Ачыктык, ийкемдүүлүк, рефлексивдүүлүк, позициялардын жана көз караштардын ички бүдөмүктүүлүгүн баамдоо, кабыл алынган чечимдердин альтернативалуу мүнөзү менен мүнөздөлгөн жаңыча ой жүгүртүү стилин калыптандыруу.

- Сынчыл ойлом, рефлексивдүүлүк, баарлашуу, чыгармачылык, мобилдүүлүк, көз карандысыздык, сабырдуулук, өз тандоосу үчүн жоопкерчилик сыяктуу инсандык негизги сапаттарды өнүктүрүү.

- Аналитикалык, сынчыл ойломду өнүктүрүү.

Мектеп окуучуларынын милдети:

- себеп-натыйжа байланыштарын бөлүп көрсөтүү;

- жаңы идеяларды жана билимдерди бар болгондордун контекстинде кароо;

- керексиз же туура эмес маалыматтарды четке кагуу;

- ар кандай маалымат бөлүктөрүнүн бири-бири менен кандай байланышы бар экенин түшүнүү;

- ой жүгүртүүдөгү каталарды бөлүп көрсөтүү;

- текстте же сүйлөөчүдө кимдин конкреттүү баалуулук багыттары, кызыкчылыктары, идеологиялык мамилелери чагылдырылгандыгы жөнүндө корутунду чыгаруу;

- категориялык билдирүүлөрдөн качуу;

- ой жүгүртүүдө чынчыл болуу;

- туура эмес корутундуларга алып келүүчү жалган стереотиптерди аныктоо;

- алдын ала ойлонулган мамилелерди, көз караштарды жана өкүмдөрдү аныктоо;

- ар дайым текшерүүгө боло турган фактыны божомолдон жана жеке пикирден ажырата билүү;

- оозеки же жазма сөздүн логикалык дал келбестигин суроо;

- тексттеги же кептеги маанилүүнү маанилүүдөн ажыратып, биринчисине көңүл бура билүү.

- окуу маданиятын калыптандыруу, анын ичинде маалымат булактарына багыт алуу, окуунун ар кандай стратегияларын колдонуу, окуганды адекваттуу түшүнүү, маалыматты маанилүүлүгү боюнча сорттоо, маанилүү эмес маалыматты «чыгаруу», жаңы билимге сын көз менен баа берүү, жыйынтык чыгаруу жөндөмдөрүн түзүү жана жалпылоо.

- өз алдынча изденүүчү чыгармачылык активдүүлүккө дем берүү, өзүн өзү тарбиялоо жана өзүн өзү уюштуруу механизмдерин ишке киргизүү [5, 608-б.].

Ошондуктан, сынчыл ойломго ылайык иштеген мугалимдер жемиштүү пикир алмашуу үчүн зарыл болгон сапаттарды: сабырдуулукту, башкаларды уга билүү, өз көз карашы үчүн жоопкерчиликти өнүктүрүүгө чоң көңүл бурушат. Муну менен мугалимдер окуу процессин класстан тышкаркы реалдуу турмушка олуттуу жакындатууга жетишет. Балдарда сынчыл ойломду калыптандырууда мугалим аларды туура жоопко «колу менен»

жетелебөөгө, пайда болгон суроолорго даяр жооп бербөөгө аракет кылат, бирок бара-бара балдарды көйгөйлөрдү көрүүгө, суроо берүүгө жана ага жетүү жолдорун табууга үйрөтөт.

Сынчыл ойлом технологиясынын маңызы кытай макалында абдан так берилген: «Айтсаң – унутам, көрсөтсөң – эстейм, аткарсам – түшүнөм».

Корутунду. Демек, сынчыл ойлом өзүнчө бир көндүм эмес, баланы өнүктүрүү жана окутуу процессинде акырындап калыптанган көптөгөн көндүмдөрдүн жана жөндөмдөрдүн комплекси. Эгерде балдар сабак учурунда пассивдүү угуучулар болбостон, тынымсыз жигердүү маалымат издеп, үйрөнгөндөрүн өздөрүнүн практикалык тажрыйбасы менен байланыштырса, ал тез өнүгөт. Мындан тышкары, окуучулар маалыматтын ишенимдүүлүгүнө жана далилдердин логикасын текшерүүнү, тыянак чыгарууну, теориялык билимди колдонуу үчүн жаңы мисалдарды түзүүнү, чечимдерди кабыл алууну, себептерин жана көйгөйлөрүн изилдөөнү үйрөнүшү керек (мугалимдер бул жагынан аларга жардам бериши зарыл). Окуу процессине сынчыл ойломду системалуу түрдө киргизүү

ой жүгүртүүнүн жана таанып-билүүнүн өзгөчө ыкмасын калыптандырууга тийиш. Демек, сынчыл ойлом биринчи кезекте талкууда, жазуу иштеринде жана тексттер менен активдүү иштөөдө калыптанат.

Адабияттар:

1. Муратов А., Акматов К. Окутуунун жаңы технологиялары. – Бишкек, 2017. – 156-б.
2. Рысбаев С.К. Окуучунун билими менен көндүмдөрүн бышыктоо ыкмалары // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2016. – №3 (39). – С. 59-62. – EDN: XEORLN
3. Бекембай А. Педагогика. – Бишкек, 2017. – 161-б.
4. Амирова Ф.Г. Технология развития критического мышления младших школьников / – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.openclass.ru/node/138345> (Дата обращения – 02.06.2016).
5. Гершунский Б.С. Философия образования XXI века. – М.: Совершенство, 1998. – С. 608.

Рецензиялаган:
Токтомаматов А.Д.,
педагогика илимдеринин кандидаты

ОКУТУУНУН ТЕХНОЛОГИЯСЫ
ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ
TEACHING TECHNOLOGY

EDN: JVRDXK

*Джунушалиева Калыйбубу Кенешбековна,
педагогика илимдеринин кандидаты, доцент,
И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

*Кайдулатова Миргул Бейшенбековна,
Буденовка жалпы билим берүү орто мектеби,
мугалим, мектеп мүдүрү,
Кыргыз Республикасы, Чүй облусу*

МЕКТЕПТЕ ГЕОГРАФИЯНЫ ОКУТУУДА ОКУУЧУЛАРДЫН
ТАБИГЫЙ-ИЛИМИЙ САБАТТУУЛУГУН КАЛЫПТАНДЫРУУ

*Джунушалиева Калыйбубу Кенешбековна,
кандидат педагогических наук, доцент,
Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

*Кайдулатова Миргул Бейшенбековна,
учитель, директор школы,
средняя образовательная школа Буденовки,
Кыргызская Республика, Чуйская область*

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ И ПРИЕМЫ ОБУЧЕНИЯ
ГЕОГРАФИИ В ШКОЛЕ

*Dzhunushalieva Kalyybubu Keneshbekovna,
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Kyrgyz State University named after I. Arabaev,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

*Kaydulatova Mirgul Beishenbekovna,
Teacher, School Principal,
Secondary Educational School Budenovka,
Kyrgyz Republic, Chui region*

MODERN METHODS AND TECHNIQUES OF TEACHING
GEOGRAPHY AT SCHOOL

Аннотация: Макалада учурдагы дүйнөлүк жана Кыргыз Республикасынын мектептик билим берүү системасындагы актуалдуу маселелердин бири болгон окуучулардын функционалдык сабаттуулугу, анын ичинен табигый – илимий сабаттуулукту география предметин окутууда калыптандыруу үчүн окутуунун усулдарын, ыкмалары колдонуунун кээ бир методикалык талаптары каралган.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы формирования функциональной грамотности учащихся, являющаяся одной из актуальных проблем современной мировой системы школьного образования Кыргызской Республики. Содержание статьи охватывает некоторые методические требования применения методов и приемов обучения для формирования естественнонаучной грамотности при преподавании географии в школе.

Annotation: The article examines the issues of formation of functional literacy of students, which is one of the urgent problems of the modern world and Kyrgyz Republic school education system. The content of the article also covers some methodological requirements for the application of teaching methods and techniques for the formation of natural science literacy in teaching geography at school.

Түйүндүү сөздөр: билим берүү, мектептик географиялык билим берүү, географиялык билим берүү, функционалдык сабаттуулук, табигый-илимий сабаттуулук, PISA тапшырмалары.

Ключевые слова: образование, школьное географическое образование, географическое образование, функциональная грамотность, естественнонаучная грамотность, задания PISA.

Key words: Education, school geographical education, geographical education, functional literacy, natural science literacy, PISA assignments.

Киришүү. Заманбап мамлекет Индустрия 4.0 менен атаандаштыкка жөндөмдүү экономика менен мүнөздөлөт, мында экономикалык өсүш жаратылыш ресурстарына

эмес, инновацияларга жана атаандаштыкка жөндөмдүү адам капиталына негизделет. Өз кезегинде Индустрия 4.0 менен өнүккөн коом билим берүү системасынан кардиналдуу өзгөрүүнү талап кылып, ал жаш муундарды XXI кылымдын негизги компетенциялары жана көндүмдөрү калыптанган жаш муундарды даярдоого тийиш. Ал компетенциялар жана көндүмдөр функционалдык сабаттуулуктун көрсөткүчү болуу менен бирге жаш муундарды чечим кабыл алуу жана күнүмдүк жашоодо натыйжалуу иштөө үчүн зарыл болуп эсептелет.

Изилдөөнүн максаты. Учурдагы дүйнөлүк жана Кыргыз Республикасынын мектептик билим берүү системасындагы актуалдуу маселелердин бири болгон окуучулардын Функционалдык сабаттуулугу, анын ичинен табигый-илимий сабаттуулукту география предметин окутууда калыптандыруу үчүн окутуунун усулдары, ыкмалары тууралуу мугалимдерге сунуштарды берүү.

Изилдөөнүн методдору. Педагогикалык анализдөө, баалоо, жалпылоо.

Негизги мазмун. «Азыркы учурда Кыргыз Республикасынын билим берүү системасында дүйнөлүк глобалдашуу процессинин алкагында ар тараптуу реформалоого жана жаңыланууга багытталган аракеттер жүрүп жатканы баарыбызга белгилүү. Бул жаңылануу жана реформалоо иштердин мүнөзү биринчи кезекте өсүп келе жаткан жаш муундардын муктаждыгын, кызыгуусун, жөндөмүн эске алган билим берүүнүн сапатын камсыз кылуу болуп эсептелет. Ал эми мындай билим берүүнүн сапатын камсыз кылуу үчүн билим берүү процессинин теориялык жана практикалык тажрыйбаларын илимий жактан негиздеп жана дүйнөлүк билим берүүдөгү алдыңкы тажрыйбаларды улуттун кыртышына ылайыкташтыруу чоң талыкпас эмгекти, изденүүнү талап кылат» [2, с. 84]. Дүйнөлүк билим берүү тажрыйбаларды улуттук кыртышка ылайыкташтырууда же модернизацилоодо Мектептик билим берүүнүн Мамлекеттик стандартынын талаптарын биринчи кезекте эске алуу керек. Бул маселе боюнча изилдөөчү А.М. Камчиева өзүнүн илимий

макаласында төмөндөгүдөй пикирди берген: «Сущность методологии модернизации школьного образования в Кыргызской Республике (далее КР) на основе компетентностного подхода означает, что все применяемые в указанной сфере меры должны носить системный характер и учитывать то содержание и специфику требований, которые предусмотрены в Государственном стандарте школьного общего образования (далее Государственный стандарт), введенного в практику, начиная с 2014 года. Указанная методология модернизации школьного образования легла в основу и ныне действующего нового государственного стандарта, утвержденного в 2022 году Правительством КР. Отличительной его особенностью является то, что нацеленность системных мер, принимаемых в рамках ком-

петентностного подхода, отражается и фиксируется на результативноцелевом уровне» [3, с. 14].

Мектептик билим берүүнүн Мамлекеттик стандартында: «Функционалдык сабаттуулук – адамдын ишмердүүлүгүнүн, баарлашуунун жана коомдук мамилелердин ар кандай чөйрөлөрүндө практикалык жана турмуштук маселелердин кеңири диапазонун чечүү үчүн окуу процессинде алган билимдерин, билгичтигин жана көндүмдөрүн колдоно алуу жөндөмдүүлүгү» [1, 6] деп берилет. *Функционалдык сабаттуулуктун компоненттери төмөнкүлөр болуп эсептелет:* окурмандык, табигый-илимий, математикалык, каржылык сабаттуулук, чыгармачыл ой жүгүртүү жана глобалдык компетенттүүлүк (1-сүрөт).

Окуучулардын функционалдык сабаттуулугу алардын маалымат булактары менен иштей алаусу жана керектүү маалыматты табуусу, ар бир сабаттуулуктун компоненттерине тиешелүү окуу жана практикалык багыттагы маселелерди чечүү үчүн маалыматтын ар кандай булактарын пайдалануу жөндөмүнөн байкалат.

Биз бул макаланын чегинде мектепте география предметин окутууда окуучунун функционалдык сабаттуулугунун компоненттеринин бири болгон табигый-илимий

сабаттуулугун калыптандыруу маселеси тууралуу кеп кылмакчыбыз.

Табигый-илимий сабаттуулук, адамдын табигый-илимий идеяларга байланыштуу маселелер боюнча активдүү жарандык позицияга ээ болгон жөндөмү катары төмөндөгүлөр менен мүнөздөлөт: табияттын кубулуштарын илимий жактан түшүндүрүү; табигый-илимий изилдөөлөрдүн өзгөчөлүктөрүн түшүнүү; маалыматтарды чечмелөө жана илимий далилдерди колдонуу.

Жогорудагы белгиленген табигый-илимий сабаттуулуктун мүнөздүү белгилери

окуучулардын педагогдордон жана ар кандай маалымат булактардан алган ар кандай тармактардагы билимдердин, жөндөмдөрдүн жана көндүмдөрдүн белгилүү бир жыйындысына гана ээ болбостон, заманбап жашоонун талаптарына ылайык керектүү билимди өзү алып жана колдоно ала турган *окуучунун жаңы моделин түзүү процесси* болуп эсептелет.

Табигый-илимий сабаттуулукту калыптандыруу үчүн сабакта жана сабактан тышкары учурларда системалуу, үзгүлтүксүз түрдө окуу материалынын мазмунунун мүнөзүнө жараша окутуунун усулдарын тандап педагогикалык натыйжалуу практикаларды эске алуу зарыл.

Аларга төмөндөгү параметрлер мүнөздүү:

- окуучуларды окуу ишмердүүлүгүнө шыктандырган жана анын маанилүүлүгүн айкындаган окуу кырдаалын түзүү;

- баарлашууга үйрөнүү жана кызматташтыкта биргеликте иштөөгө багыттоо;

- жеке, жупта же чакан топто иштөө үчүн окуу тапшырмалардын болушу;

- издеп табууга, ойлонууга багытталган тапшырмалардын, изилдөөлөрдүн, долбоорлордун болушу;

- окуучулардын тажрыйба топтоого, көйгөйлөрдү чечүүгө, чечим кабыл алууга, позитивдүү жүрүм-турумга багытталган окуу усулдарынын жана ыкмалардын мугалим тараптан колдонулушу;

- окуучулардын кандайдыр бир кубулушка же процесске баа берүүдөгү өз алдынчалуулугуна мугалим тараптан окуу кырдаалдын түзүлүшү;

- өзүнө жана өз ара баа берүүгө багытталган тапшырмалардын (кейстер, ролдук оюндар, диспуттар ж.б.) болушу.

Мындан сырткары сабакта окуучуларга табияттын мыйзамдарын жана мыйзам ченемдүүлүктөрүн, процесстердин жана кубулуштардын ортосундагы өз ара байланыштар жөнүндөгү билимдерин, алардын касиеттерин, өтүү шарттарын жана айырмачылыктарын түшүндүрүү үчүн PISA форматындагы тапшырмаларды колдонуу

окуучулардын табигый илимий сабаттуулугун калыптандырууда чоң роль ойнойт. Мугалим сабакта PISA форматында тапшырмаларды колдонууда окуучулардын төмөндөгү окуу көндүмдөрдүн калыптануу деңгээлин баалай алат: текст менен иштөө, илимий негизинде кубулуштарды сүрөттөө, чечмелөө же болжолдоо, илимий маалыматтарды талдоо жана алардан жыйынтык чыгаруу, илимий изилдөө жүргүзүү аркылуу түшүндүрүлө турган суроолорду аныктоо, китепканадан, интернеттен, маалымдама басылмаларынан керектүү илимий маалыматтарды табуу, жалпылоо жана тыянак чыгаруу үчүн аргументтерди келтирүү.

Ал эми сабактан тышкары учурларда лекцияларды, семинардык сабактарды, экскурсияларды, кошумча сабактарды, ар түрдүү окуу тапшырмаларын аткарууну, практикумдарды, маектешүүлөрдү, консультацияларды, факультативдик сабактарды, предметтик ийримдерди, студияларды, окуучулардын илимий коомдорун, олимпиадаларды, конкурстарды, көргөзмөлөрдү жана башкаларды окуучулар менен биргеликте пландаштырып, уюштуруу окуучулардын функционалдык, анын ичинен табигый-илимий сабаттуулугун калыптандырууда негизги мааниге ээ. Ошондуктан, окуучулардын табигый-илимий сабаттуулугун калыптандырууда окуучулардын илимий-изилдөө ишмердүүлүгүнө да көңүл буруу зарыл жана алардын изилдөө ишмердүүлүгүнө белгисиз табигый же коомдук кубулуштарды чыгармачылык иликтөөнүн негизинде маселелерди чечүүгө байланыштуу төмөндөгү этаптарды камтыган иш-аракеттер жүргүзүлүшү мүмкүн:

1. *Максаттарды жана милдеттерди түзүү.*

2. *Адабият менен иштөө.*

3. *Гипотезаны аныктоо.*

4. *Изилдөө объектисин тандоо.*

5. *Изилдөө методикасын тандоо.*

6. *Изилдөө жүргүзүү.*

7. *Натыйжаларды иштеп чыгуу.*

8. *Корутундуларды формулировкалоо.*

9. *Жыйынтык чыгаруу.*

Табигый багыттагы предметтик (STEM) жана анын ичинен география сабактарында жана сабактан тышкары убакта табигый-илимий сабаттуулукту калыптандырууда колдонулуучу изилдөө иштеринин түрлөрү төмөндөгүдөй болушу мүмкүн:

1. *Проблемалык-реферативдик.* Адабий булактарды талдоо үчүн түзүлгөн чыгармачылык иштер, алардын негизинде коюлган көйгөйлөр өз алдынча чечмелөөдө иштелип чыгат.

2. *Эксперименттик.* Эксперименттин негизинде жазылган иштер.

3. *Сүрөттөөчү.* Кандайдыр бир кубулушту байкоого жана сүрөттөөгө багытталган иштер.

4. *Изилдөө иштери.* Илимий методиканын жардамы менен жасалган чыгармачыл иштер. Бул иштин түрүндө окуучулар өздөрүнүн эксперименталдык материалдарын талдашат.

Биз бул макаланын алкагында илимий-изилдөө иштерин уюштуруунун мисалдарынын бири катары «Мектептин климаттык планы (МКП)» аталышындагы долбоордук иштерди уюштурууну сунуштамакчыбыз.

МКП – бул мектептерге жана коомчулукка климаттын өзгөрүшүнө ыңгайлашууга багытталган иш-чаралар боюнча окуу процессинин катышуучулары менен кызматташууга мүмкүндүк берген долбоор. Сунушталып жаткан долбоордук иштин актуалдуулугу бүгүнкү күндө дүйнөдө болуп жаткан климаттын өзгөрүшү менен байланышып, табигый жана техногендик коркунучтарды жаратуу менен бирге чарбага, ден соолукка, адамдардын коопсуздугуна терс таасирин тийгизип жаткандыгы менен түшүндүрүлөт. Ошондуктан, климаттын өзгөрүшүнө таасир этүүчү факторлорду, анын кесепеттерин жана аны жумшартуу максатында көрүлүп жаткан чараларды талкуулоо зарыл. МКП жаңы технологияларды колдонуу менен аз көмүрөктүү туруктуу өнүгүү жолуна өтүүгө жардам берип, климатка антропогендик жүктү азайтат, ошондой эле климаттын өзгөрүшүнө натыйжалуу ыңгайлашууну камсыз кылат.

МКП ишинин жүрүшүндө окуучулар, тарбиячылар, ата-энелер жана коомчулук климаттын өзгөрүшүнүн себептерин жана кесепеттерин изилдеп, чечимдерди иштеп чыгышат жана мектеп жамааты катары биргелешип иш-аракет кылышат. Мындай биргеликте аткарылган иштер алардын жаңы билим алууларына, чыгармачыл дараметтерин ачууга, экологиялык иштерге багытталган иш-чараларга катышууга жана энергияны үнөмдөөчү чечимдерди ишке ашырууда мектептин экологиялык коопсуздугунун деңгээлин жогорулатууга мүмкүндүк берет.

Мындан тышкары, МКП мектеп окуучуларын өнүктүрүү, окутуу жана тарбиялоо үчүн дидактикалык курал катары эсептелет, ал окуучуларга чыгармачылык жактан өнүгүүгө мүмкүндүк берет.

МКП долбоорунун негизги багыттары төмөнкүлөр болушу мүмкүн:

- *көмүрөктүн исин азайтуу (велосипед жолдорун уюштуруу, автомобиль транспорту ж.б.),*

- *климаттын өзгөрүшү, сууну, топуракты ж. б. ресурстарды натыйжалуу жана жоопкерчиликтүү пайдалануу,*

- *мектеп бакчасын жана компостту (чиринди чункуру) уюштуруу,*

- *таштандыларды өзүнчө чогултуу,*

- *мектеп медиасын уюштуруу ж.б.*

Климаттык планы түзүүнүн этаптары болуп төмөнкүлөр саналат:

1. *Команда түзүү.* Командага мугалимдер, окуучулар, ата-энелер жана мектеп администрациясы кириши мүмкүн.

2. *Энергияны пайдалануу боюнча аудит жүргүзүү.* Энергияны коротуунун себептерин аныктоо үчүн изилдөө жүргүзүү жана анын жыйынтыктарын талкуулоо.

3. *Климаттык план.* Плана мектептин энергиялык натыйжалуулугун жогорулатуу жана окуу процессинин катышуучуларын маалымдоо боюнча иш-чаралары каралышы тийиш. План түзүүдө мектепте жылына канча энергия үнөмдөөлөрүн, энергияны үнөмдөө боюнча конкреттүү иш-чаралар, иштин жыйынтыгы жөнүндө маалымат берүү, көмүр кычкыл газынын абага бөлүнүп чыгышын

азайтуунун жолдору ж.б. сөзсүз түрдө эске алынышы зарыл.

Климаттык пландын болжолдуу үлгүсү төмөндөгүдөй болушу мүмкүн.

1. Команданын кыскача сүрөттөлүшү: ага ким кирет, ким эмне үчүн жооп берет.

2. Долбоордун акуталдуулугу, башталышы жана аягы.

4. Негизги күтүлүүчү натыйжалар.

Мектептин климаттык планы (үлгү)

Область, шаар, район			
Айыл			
Мектептин аты/номери			
Окуучулардын саны			
Мектептин экологиялык Кеңеши (Аты, жөнү, кызматы)			
Аткарылуучу иштер	Күтүлүүчү (же алынган) натыйжа	Натыйжа: парник газдарын азайтуу	Жооптуулар
Электр энергиясын үнөмдөө боюнча иштер			
Жылуулукту сактоо боюнча иштер			
Транспортту пайдалануу боюнча чечимдер (велосипед менен жүрүү, жөө жүрүү ж.б.)			
Сууну үнөмдөө			
Мектептин ичин жана сырткы территориясын жашылдандыруу			
Таштандыларды бөлүп чогултуу			
Башка иш-чаралар:			

Жогорудагы сунушталган МКП окуучуларга климаттын өзгөрүшү боюнча билим берүү менен бирге климаттык кризистин кесепеттерин түшүнүүгө жана аны менен күрөшүү үчүн чечимдерди табууга жардам берет. Ошондой эле табигый илимий билимдерди колдонуу аркылуу табиятта болуп жаткан көйгөйлөрдү аныктоого, бизди курчап турган дүйнөнү жана ага адамдын иш-аракети алып келген өзгөрүүлөрдү түшүнүү үчүн зарыл болгон негиздүү тыянактарды чыгаруу жана тиешелүү чечимдерди кабыл алууга шарт түзөт.

Корутунду. Биздин изилдөөбүздө педагогикалык адабияттарга талдоо жүргүзүлүп, мектепте география предметин окутууда сабакта жана сабактан тышкары учурларда окуучулардын функционалдык, анын ичинен табигый-илимий сабаттуулугун калыптандырууда системалуу түрдө үзгүлтүксүз окуу

иштерин жүргүзүү натыйжалуу жыйынтыктарды бере тургандыгы аныкталды. Мектепте окуучулардын табигый-илимий сабаттуулугун калыптандырууда окутуунун активдүү методдорун колдонуу менен катар PISA форматындагы тапшырмаларды колдонуу жана табигый-илимий предметтер аралык байланыштагы ар кырдуу окуу иштери окуучулардын табигый илимий сабаттуулугун калыптандырууда чоң роль ойной тургандыгы белгиленди.

Адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин 2022-жылдын 22-июлундагы № 393 токтому. «Кыргыз Республикасынын жалпы мектептик билим берүүнүн мамлекеттик билим берүү стандарты. <https://kao.kg/wp-content/uploads/2022/08/%D0%93%D0%BE%D>

- 1%81%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%82-393-%D0%BE%D1%82-22-%D0%B8%D1%8E%D0%BB%D1%8F-2022-%D0%BA.pdf
2. Джунушалиева К.К. Эл мугалими И.Б. Бекбоевдин илимий эмгектеринде инсанга багыттап окутуу маселелеринин чагылдырылышы // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2015. – №3 (35). – С. 84-87. – EDN: XWPYAP
3. Камчиева А.М. Результаты педагогического эксперимента по формированию математической грамотности учащихся 5-х классов // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2024. – №1 (62) – С. 13-22. – EDN: SINTXC
4. Борщевская Е.В. Формирование естественнонаучной грамотности у обучающихся в разных странах и регионах мира при изучении учебных предметов естественнонаучного цикла. [Электронный ресурс], //Электронно-научное издание “Вестник АУДКАЦЫП». – 2022. – №5. – Режим доступа: <https://www.adu.by/images/2023/10/f-gr-borshchevskaya.pdf>. – Дата доступа: 09.09.2024.
5. Европейская платформа для учителей естественных наук. <https://www.science-on-stage.eu/>

Рецензиялаган:
Добаев К.Д.,
КББАнын мучо-корреспонденти,
педагогика илимдеринин доктору, профессор

EDN: CKRSRV

*Бердибекова Бактыгуль Каныбековна,
старший преподаватель,
Ошский государственный университет,
Кыргызская Республика, город Ош*

**ВОСПРИЯТИЕ КОНЦЕПТА «ӨМҮР / LIFE» В АНГЛИЙСКОЙ
И КЫРГЫЗСКОЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРАХ**

*Бердибекова Бактыгуль Каныбековна,
Ош мамлекеттик университети,
улук окутуучу,
Кыргыз Республикасы, Ош шаары*

**«ӨМҮР / LIFE» КОНЦЕПТИНИН АНГЛИС ЖАНА КЫРГЫЗ
ЛИНГВОМАДАНИЯТТАРЫНДА КАБЫЛДАНЫШЫ**

*Baktygul Berdibekova Kanybekovna,
Senior Lecturer,
Osh State University,
Kyrgyz Republic, Osh city*

**THE PERCEPTION OF THE CONCEPT «ӨМҮР / LIFE» IN ENGLISH
AND KYRGYZ LINGUISTIC CULTURES**

***Аннотация:** Статья посвящена исследованию концепта «жизнь» как культурной и языковой обусловленной категорией, отражающей ценностные ориентиры разных народов. Актуальность исследования во взаимосвязи языка, культуры и мышления, а также значимости концепта «жизнь» как универсального феномена в мировоззрении разных народов. Цель исследования – выявить сходства и различия в репрезентации концепта «өмүр / life» в английской и кыргызской лингвокультурах, а также определить ключевые семантические, образные и оценочные элементы этого концепта. В английской культуре концепт*

«life» представлен через индивидуалистические метафоры: жизнь как путешествие, игра или опыт. В кыргызской культуре концепт «өмүр» акцентирует семейные и коллективистские ценности, судьбу и гармонию с природой. Концепт «өмүр / life» демонстрирует тесную связь между языком и мировоззрением, подчеркивая культурные особенности восприятия жизни.

***Аннотация:** Бул макала «өмүр» концептин изилдөөгө арналган, ал ар кайсы элдердин баалуулук багыттарын чагылдырган маданий жана тилдик өзгөчөлүктөргө ээ категория болуп саналат. Изилдөөнүн актуалдуулугу – тилдин, маданияттын жана ой жүгүртүүнүн өз ара байланышын,*

ошондой эле «өмүр» концептинин элдердин дүйнө таануусундагы универсалдуу феномен катары маанилүүлүгүн ачып көрсөтүүдө жатат. Изилдөөнүн максаты – англис жана кыргыз лингвомаданияттарында «өмүр / life» концептинин окшоштуктарын жана айырмачылыктарын аныктоо, ошондой эле бул концепттин негизги семантикалык, образдуу жана баалоочу элементтерин белгилөө. Англис маданиятында «life» концепти индивидуалисттик метафоралар аркылуу көрсөтүлөт: жашоо саякат, оюн же тажрыйба катары кабыл алынат. Ал эми кыргыз маданиятында «өмүр» концепти үй-бүлөлүк жана коллективисттик баалуулуктарга, тагдырга жана табият менен гармонияга басым жасайт. «Өмүр / life» концепти тил менен дүйнө таануунун тыгыз байланышын көрсөтүп, жашоону кабыл алуунун маданий өзгөчөлүктөрүн баса белгилейт.

Annotation: This article investigates the concept of "life" as a culturally and linguistically conditioned category that reflects the value orientations of different nations. The study's relevance stems from the interconnectedness of language, culture, and thought, as well as the significance of "life" as a universal phenomenon in the worldview of various peoples. The study aims to identify similarities and differences in the representation of the concept "өмүр / life" in English and Kyrgyz linguistic cultures and to define the key semantic, symbolic, and evaluative elements of this concept. In English culture, the concept of "life" is presented through individualistic metaphors: life as a journey, a game, or an experience. In Kyrgyz culture, the concept of "өмүр" emphasizes family and collectivist values, fate, and harmony with nature. The concept of "өмүр / life" demonstrates the close relationship between language and worldview, highlighting the cultural characteristics of life perception.

Ключевые слова: концепт, лингвокультура, жизнь, национально-специфические черты.

Түйүндүү сөздөр: түшүнүк, лингвомаданияттар, жашоо, улуттук өзгөчөлүктөрү.

Key words: concept, linguistic culture, life, national-specific features.

Введения. Изучение концепта «өмүр / life» важно для понимания взаимосвязи языка, культуры и мышления, поскольку концепт жизни является универсальной категорией, отражающей ценностные ориентиры разных народов. Понимание восприятия жизни в разных культурах способствует улучшению межкультурной коммуникации и преподавания иностранных языков.

Целью исследования является выявление сходств и различий в восприятии и репрезентации концепта «өмүр / life» в английской и кыргызской лингвокультурах, а также определение ключевых семантических, образных и оценочных элементов, которые помогают понимать и интерпретировать этот концепт в обеих культурах.

Задачи исследования:

1. Проанализировать основные языковые и культурные особенности концепта «өмүр / life» в английской и кыргызской лингвокультурах.
2. Определить ключевые семантические, образные и оценочные характеристики концепта «өмүр / life» в двух культурах.
3. Исследовать, как различные аспекты культуры и менталитета влияют на восприятие и выражение концепта «өмүр / life» в английском и кыргызском языках.
4. Сравнить концепт «өмүр/life» с точки зрения лексических единиц, фразеологизмов и пословиц в английском и кыргызском языках.

Методологическая основа. В исследовании использованы методы сравнительного анализа, семантического анализа и когнитивно-дискурсивного подхода. Эти методы позволяют выявить различия и сходства в репрезентации концепта «өмүр / life» в английской и кыргызской лингвокультурах, а также проанализировать культурные и когнитивные особенности восприятия жизни.

Концепт «жизнь» является одной из основополагающих категорий человеческого сознания, отражающих не только биологическое существование, но и более глубокие

культурные, философские и социальные аспекты. Он занимает центральное место в языковой картине мира и является важной частью мировоззрения различных народов. В языке концепт «жизнь» может быть выражен через различные метафоры, фразеологизмы, идиомы и символы, которые в свою очередь демонстрируют культурные и ценностные ориентиры каждого народа. В разных культурах восприятие жизни может существенно отличаться в зависимости от исторического контекста, социально-экономической ситуации, а также религиозных и философских учений, которыми руководствуется тот или иной народ.

В рамках данного исследования рассматривается восприятие концепта «өмүр / life» в английской и кыргызской лингвокультурах, с акцентом на метафорические и семантические аспекты, а также на выявление различий и сходств в их культурных моделях. Углубленное изучение таких концептов помогает понять, как язык и культура взаимосвязаны и как языковые структуры могут отражать особенности мышления и восприятия реальности.

Концепт «жизнь» – это многозначная категория, которая в языковом сознании народа отражает целый ряд философских, этических и культурных представлений. Он связан с понятием бытия, существования, времени, движения, изменений и развития. В языках народов мира этот концепт может проявляться через различные метафоры, такие как «жизнь как путь», «жизнь как путешествие», «жизнь как игра», «жизнь как дар» и другие. Эти метафоры не только описывают физическое существование, но и раскрывают духовные, моральные и социальные аспекты жизни человека в культуре и обществе. Важно отметить, что восприятие концепта «жизнь» в разных культурах тесно связано с национальными ценностями, мировоззрением и традициями, что делает его изучение актуальным и значимым для межкультурного анализа.

В американской лингвистике и когнитивной науке концепт «жизнь» исследуется

через призму когнитивной лингвистики, где ключевую роль играют работы G. Lakoff (Джорджа Лакоффа) и M. Johnson (Марка Джонсона). В их известной работе «*Metaphors We Live By*» (1980) исследуется роль метафор в восприятии жизни и их влияние на мышление и поведение [11, с. 10-30]. Лакофф и Джонсон утверждают, что метафоры не просто элементы языка, но и важные инструменты, с помощью которых люди понимают и строят свою реальность. Также в области когнитивной лингвистики такие исследователи, как Жан Жирар (Искусство и культура) [7, с. 85-102] и Z. Wing (Зельда Винг) историю личности анализируют, как метафоры жизни, используя их для описания личных и социальных аспектов бытия [14, с. 105-120].

В кыргызской лингвокультуре концепт «өмүр» активно исследуется в рамках антропоцентрической лингвистики и когнитивной лингвистики. Одним из ведущих ученых в этой области является доктор филологических наук Ч.Т. Айтматов, чьи произведения и исследования затрагивают вопросы восприятия жизни в кыргызской культуре через литературу и язык [3, с. 22-48]. Важные исследования в области концепта «өмүр» проводятся и другими отечественными учеными, такими как М.А. Усупбекова [10, с. 99-115] и С.К. Кылычбекова, которые анализируют метафорические и символические значения концепта в языке кыргызов и его отражение в фольклоре и устной традиции [8, с. 30-60].

Таким образом, исследования концепта «жизнь» в английской и кыргызской культурах имеют важное значение для понимания того, как различные народы воспринимают и осмысливают свою реальность, свою судьбу и место в мире.

Рассмотрим жизнь в сознании кыргызскоязычных и англоязычных писателей и поэтов. В кыргызской языковой картине мира концепт «өмүр» представлен как богатый образами и метафорами фрейм, включающий множество элементов:

Таблица 1. Кыргызское восприятие концепта «өмүр» (жизнь)

Эти образы отражают восприятие жизни как структуры, включающей множество аспектов, упорядоченных через фрейм – когнитивную единицу, организующую знания вокруг понятия. Эмоционально-оценочный слой концепта подчёркивает ценность жизни, её чистоту, прозрачность и связь с

духовным миром. Отрицательные признаки включают быстротечность, жестокость и социальное различие.

В англоязычной литературе концепт «life» также богат представлен, однако имеет свои уникальные особенности:

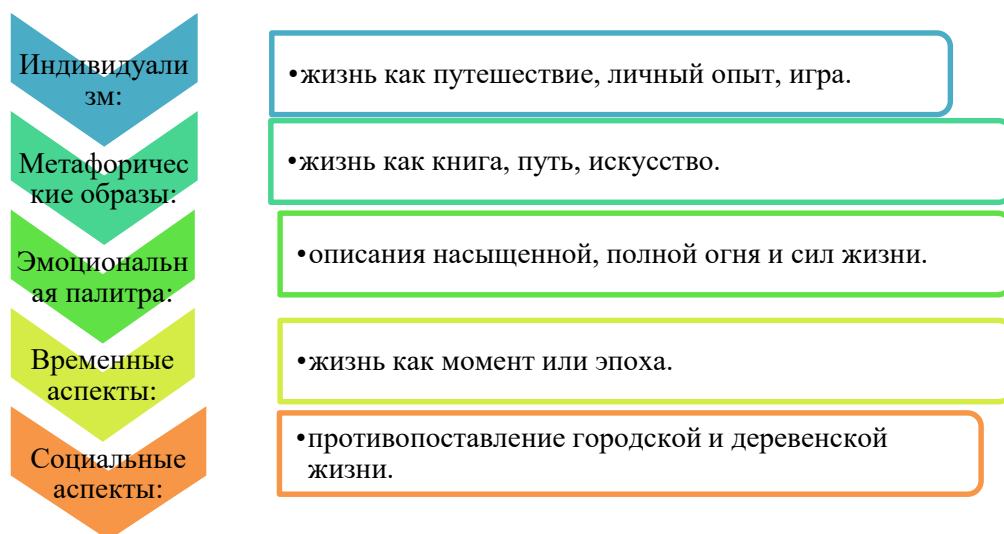

Таблица 2. Английская восприятия концепта «life» (жизнь)

Эмоционально-оценочный слой в английской культуре делает акцент на неопределённости и таинственности жизни, что

подчёркивает ожидание лучшего. Позитивные признаки также охватывают целенаправленность, насыщенность и ценность жизни.

Таблица 3. Черты и отличия двух культур

Концепт «жизнь» в кыргызском языке часто связан с природными циклами и судьбой: «Өмүр деген – бул табигый циклдин бир бөлүгү, адам тагдырынын аныктоочусу», в то время как в английском языке он чаще ассоциируется с личностным ростом и самореализацией: «Life is primarily about personal growth and self-realization» [4, с. 88].

Переводческие аспекты. Сопоставление оригинальных текстов на кыргызском и английском языках показало, что переводчики опирались на культурные и языковые особенности каждой лингвокультуры. Это иногда приводило к утрате эмоциональной и образной насыщенности оригинала, что подчёркивает разницу в восприятии концепта.

Таким образом, «өмүр» и «life» демонстрируют различия в национально-культурных ценностях, отражая как универсальные аспекты восприятия жизни, так и её уникальные черты в каждой культуре.

В англоязычной литературе концепт «life» часто изображается как личное путешествие или испытание, отражая акцент

на индивидуализме и субъективном опыте, здесь анализируем примеры из художественных литератур.

1. «Life is what happens when you're busy making other plans» Джон Леннон (J. Lennon) [12, с. 15-45]. Здесь жизнь изображена как непредсказуемый процесс, который не всегда зависит от планов и усилий человека, что отражает фокус на случайности и изменчивости жизненного пути.

2. «The road of life has many twists and turns» Маргарет Митчелл (M. Mitchell), «Унесенные ветром» [13, с. 215-240]. Митчелл использует метафору дороги, чтобы подчеркнуть непредсказуемость и трудности жизни, которая требует от человека терпения и силы.

В кыргызской культуре концепт «өмүр» часто выражается через образы, связанные с природой, традициями и коллективизмом. По мнению Л. Скреминской: «Жизнь в кыргызской культуре воспринимается как часть естественного цикла, включающего связь с предками и гармонию с окружающим миром» [9, с. 79].

3. «Өмүр өтүп, ар бир күнүбүз жаңы үмүттөргө толо болушу керек.» – (Чынгыз Айтматов, «Жамийла») (1981: 1). В этой фразе Айтматов выражает идею, что жизнь – это не только продолжение временного потока, но и поиск надежды и новых возможностей.

4. В работе Р. Вальвакова говорится: «Өмүр – бул биз өтүп жаткан жол, анын ар бир кадамы өзүнчө бир тарых» (Чынгыз Айтматов, «Бегий пес, бегущий краем моря», 1988:2), что жизнь представляется как путь, символизируя важность каждого шага на этом пути, где каждый момент ценен и полон смыслом [5, с. 50].

Таким образом, восприятие концепта «жизнь» в разных лингвокультурах тесно связано с культурными ценностями и мировоззрением народа, а метафоры и символы в литературных произведениях становятся отражением этих уникальных особенностей.

Выводы исследования:

1. В обеих лингвокультурах – английской и кыргызской – концепт «жизнь» воспринимается как многогранная категория, охватывающая не только биологический, но и философский аспекты. Оба языка используют метафоры времени, движения и существования для описания жизни, такие как «путь» и «путешествие», что отражает универсальность человеческого опыта жизни в контексте как индивидуальности, так и коллективизма.

2. В английской лингвокультуре концепт «life» часто ассоциируется с индивидуализмом и свободой, через такие метафоры, как «жизнь как путь», «жизнь как игра» и «жизнь как опыт». Эти образы подчеркивают личные достижения, выбор и независимость. В отличие от английской, в кыргызской лингвокультуре концепт «өмүр» акцентирует внимание на семейных ценностях, коллективной ответственности, судьбе и гармонии с природой. Здесь часто используются образы «жизнь как дар», «жизнь как долг», а также «жизнь как создание семьи», что отражает более коллективистскую и духовную ориентацию.

3. Семантически в обеих культурах концепт жизни включает в себя такие элементы, как «время», «существование» и «изменения», что подчеркивает динамичность жизни как явления. В английской культуре акцент ставится на личный опыт и временные аспекты жизни, такие как момент или эпоха, а в кыргызской культуре больше внимания уделяется жизненным циклам, переходам и моральным аспектам жизни.

4. В обеих культурах жизнь оценивается как ценная и неотъемлемая часть человеческого существования, однако в английской лингвокультуре часто проявляется акцент на яркости и насыщенности жизни, с метафорами «жизнь как огонь» и «жизнь полна сил». В кыргызской культуре жизнь рассматривается в контексте духовной чистоты, гармонии и связи с предками, природой, что приводит к более сосредоточенному и спокойному восприятию жизни как важного процесса для сохранения целостности семьи и общества.

Благодарность: выражаю искреннюю благодарность кафедре Романо-германской филологии ОшГУ за поддержку и содействие в проведении исследования среди студентов и преподавателей. Ваше внимание и помощь сыграли важную роль в написании данной статьи и значимо способствовали развитию научной работы.

Литература:

1. Айтматов Ч. (1981) Жамийла. – Бишкек: Мектеп. – С. 45-67.
2. Айтматов Ч. (1988) И дольше века длится день. – Бишкек: Мектеп. – С. 123-135.
3. Айтматов Ч.Т. (2005) Этика и мировоззрение в произведениях Чингиза Айтматова. – Бишкек: Изд-во «Кыргызстан». – С. 22-48.
4. Байгазиев С.О., Мансапаова Г.М. Кыргыз агартуусунун башаты: улуттук баалуулуктарды окуткан Нурмолдо Наркул уулу // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2022. – № (56). – С. 85-90. – EDN: DUHDMB

5. Вальваков Р.В. Функционирование колоративов в повести Ч.Т. Айтматова «Пегий пес, бегущий краем моря» // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2022. – №1 (56). – С. 49-55. – EDN: PJDMPW
6. Головановская М.К. Лингвистически релевантные компоненты ситуации общения. – Москва: Наука, 1989. – С. 134-150.
7. Жирар Ж. Видения смерти и жизни: Искусство и культура. – Москва: Изд-во «Прогресс», 1989. – С. 85-102.
8. Кылычбекова С.К. Концепты жизни в кыргызском языке и культуре. – Бишкек: Изд-во «Манас», 2013. – С. 30-60.
9. Скреминская Л., Женишбекова Э. Межкультурное коммуникативное образование средствами художественной литературы // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2022. – № (56). – С. 78-84. – EDN: FDEHGL
10. Усупбекова, М.А. (2010) Метафоры жизни в кыргызском языке // Изд-во «Ата-Мекен», Бишкек. – С. 99-115.
11. Lakoff, G., Johnson, M. (1980) Metaphors We Live By // University of Chicago Press, Chicago. – P. 10-30.
12. Lennon, J. (2000) The Beatles Anthology // Chronicle Books, New York. – P. 15-45.
13. Mitchell, M. (2013) Gone with the Wind // Severozapad, Moscow. – P. 215-240.
14. Wing, Z. (1985) Shadows of Life: The History of a Personality // HarperCollins, New York. – P. 105-120.

Рецензент:
Байгазиев С.О.,
доктор филологических наук, профессор,
академик КАО

EDN: MFQSVL

*Крымова Лариса Рахисhevна,
кандидат педагогических наук, профессор,
Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилёва,
Республика Казахстан, город Астана,
e-mail: Nazik_90ak@mail.ru*

ПОНЯТИЕ И СТРУКТУРА УСТНО-РЕЧЕВЫХ УМЕНИЙ ПРИ ИСПОЛЬЗОВАНИИ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

*Крымова Лариса Рахисhevна,
педагогика илимдеринин кандидаты, профессор,
Л.В. Гумилев атындагы Евразия улуттук университети,
Казахстан Республикасы, Астана шаары,
e-mail: Nazik_90ak@mail.ru*

ОРОС ТИЛИ САБАКТАРЫНДА ЖАСАЛМА ИНТЕЛЛЕКТТИ КОЛДОНУУДА ООЗЕККИ ЖАНА КЕПТИК КӨНДҮМДӨРДҮН ТҮШҮНҮГҮ ЖАНА ТҮЗҮМҮ

*Krymova Larisa Rakhishevna,
Candidate of Pedagogical Sciences, Professor,
L.V. Gumilev Eurasian National University,
Republic of Kazakhstan, Astana city,
E-mail: Nazik_90ak@mail.ru*

SPEECH SKILLS USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE THE CONCEPT AND STRUCTURE OF ORAL IN RUSSIAN LANGUAGE LESSONS

Аннотация: Статья посвящена исследованию понятия и структуры устно-речевых умений в контексте использования технологий искусственного интеллекта (ИИ) на уроках русского языка как иностранного. Устно-речевые умения есть основной элемент в развитии языковой компетенции, который содержит важные составляющие компоненты: лексические, фоно-грамматические и когнитивные функции, что является важным элементом для успешного коммуницирования. При устно-речевом

коммуницировании неотделимо сосуществует использование искусственного интеллекта на занятиях русского языка как иностранного. В статье подробно рассматриваются эти компоненты и их роль использования искусственного интеллекта в процессе обучения русскому языку. В условиях цифровизации образования и все большего внедрения технологий искусственного интеллекта (ИИ) возникает необходимость применения в процессе обучения структурирование устно-речевых умений. Новые

технологии, такие как голосовые ассистенты, чат-боты, искусственный интеллект и синтез речи, дают обучающимся освоить огромные коммуникативные конструкции за короткое время. Они применяются для коррекции речи, способствуя развитию когнитивных способностей, коммуницированию друг с другом и аудиовизуализации, что несомненно является важным компонентом в методике современного образования. Главным критерием в статье является интерпретация методов использования искусственного интеллекта (ИИ) при устно-речевых коммуникациях. Использование искусственного интеллекта (ИИ) подталкивает на создание новых интерактивных и адаптивных учебных заданий, которые дают индивидуализировать обучение обучающегося русскому языку как иностранному. Все это способствует легкому и быстрому усвоению материала при изучении русского языка как иностранного.

Аннотация: Бул макалада жасалма интеллект (ЖИ) технологияларын орус тилин чет тили катары үйрөтүү сабактарында колдонуу контекстинде оозеки сүйлөө көндүмдөрүнүн түшүнүгү жана түзүлүшү изилденет. Оозеки сүйлөө көндүмдөрү тилдик компетенцияны өнүктүрүүдөгү негизги элемент болуп саналат, ал маанилүү мазмундук компоненттерди камтыйт: лексикалык, фонограммалык жана когнитивдик функцияларды. Бул компоненттер ийгиликтүү коммуникация үчүн маанилүү болуп саналат. Оозеки сүйлөө аркылуу коммуникация жасалма интеллектти орус тилин үйрөтүү сабактарында колдонуу менен ажырагыс түрдө байланыштуу. Макалада бул компоненттер жана жасалма интеллектти үйрөтүү процессинде колдонуудагы алардын ролу кенен каралат. Билим берүүнүн санариптештирүү шарттарында жана жасалма интеллект (ЖИ) технологияларынын уламдан улам киргизилиши менен оозеки сүйлөө көндүмдөрүн структуралоону колдонуу зарылчылыгы жаралууда. Жаңы технологиялар, мисалы, үн жардамчылар, чат-боттор, жасалма ин-

теллект жана үндү синтездөө, студенттерге чоң коммуникациялык конструкцияларды кыска убакытта өздөштүрүүгө мүмкүнчүлүк берет. Алар сүйлөө каталарын оңдоп, когнитивдик жөндөмдөрдү өнүктүрүүгө, бири-бири менен баарлашууга жана аудиовизуализацияга өбөлгө түзөт, бул сөзсүз түрдө заманбап билим берүүнүн методологиясында маанилүү компонент болуп саналат. Макаланын негизги критерийи оозеки сүйлөө коммуникацияларында жасалма интеллектти (ЖИ) колдонуу ыкмаларын интерпретациялоо. Жасалма интеллект (ЖИ) жаңы интерактивдүү жана адаптивдүү окуу тапшырмаларын түзүүгө түрткү берет, бул студенттердин орус тилин чет тили катары үйрөнүүсүн индивидуалдаштырууга мүмкүндүк берет. Бул материалды жеңил жана тез өздөштүрүүгө көмөктөшөт. Жасалма интеллект (ЖИ) чет элдик студенттерге чоң көлөмдөгү маалыматты угуп жана көргөнүн синтездөөгө, ошондой эле чоң материалдарды бир нече мүнөттө өздөштүрүүгө мүмкүнчүлүк берет.

Annotation: This article is dedicated to the study of the concept and structure of oral language skills in the context of the use of artificial intelligence (AI) technologies in Russian language lessons. Oral language skills are an important component of language competence, encompassing several key aspects: phonetic, lexical, grammatical, and communicative skills, all of which are essential for successful communication. The article explores these components and their role in the process of learning Russian, as well as the influence of AI on their development. In the context of the digitalization of education and the widespread use of AI technologies, there is a significant opportunity to improve the process of developing oral language skills. Modern tools, such as voice assistants, chat bots, and speech recognition and synthesis systems, provide students with unique opportunities for practice and self-correction. These tools can be used for pronunciation training, improving grammatical sentence structure, expanding vocabulary, and simulating various speech situations, which is particularly

important for developing communicative skills. Special attention is paid to analyzing the advantages and limitations of using AI in education. In particular, AI allows the creation of interactive and adaptive learning materials tailored to individual student needs, promoting deeper and more personalized language acquisition. For example, AI can not only analyze pronunciation errors but also provide personalized feedback, significantly speeding up the learning process. Furthermore, AI technologies offer a wide range of opportunities for creating real-life speech situations, allowing students to practice in environments that closely resemble real-life scenarios.

Ключевые слова: искусственный интеллект, обучение русскому языку, устно-речевые умения, голосовые ассистенты, чат-боты, системы распознавания речи, синтез речи, интерактивные технологии, фонетика, лексика, грамматика, коммуникативные навыки.

Түйүндүү сөздөр: жасалма интеллект, орус тилин үйрөтүү, оозеки сүйлөө көндүмдөрү, үн жардамчылар, чат-боттор, үндү таануу системалары, үндү синтездөө, интерактивдүү технологиялар, фонетика, лексика, грамматика, коммуникативдик жөндөмдөр.

Key words: artificial Intelligence, Russian language learning, oral language skills, voice assistants, chat bots, speech recognition systems, speech synthesis, interactive technologies, phonetics, vocabulary, grammar, communicative skills.

Введение. В настоящее время современное образование претерпевает глобальные изменения, связанные с внедрением цифровых технологий, в том числе искусственного интеллекта (ИИ). Проблемами использования ИИ в образовательном процессе занимаются многие методисты и ученые. Так, например, Аманова Г.М. утверждает, что «...применение компьютерных технологий на уроках создает новые возможности передачи знаний учащимся и восприятия этих знаний» [1, с. 33]. ИИ открывает новые горизонты для образовательного

процесса, предоставляя возможности для изменения традиционных подходов к обучению и получению информации, что делает процесс более доступным и качественным. Перспективы применения ИИ в обучении особенно высоки при изучении сложных языковых конструкций и больших текстов.

Цель исследования заключается в методах и новых путях поиска разработок структуры устно-речевых умений, и в интеграции искусственного интеллекта в учебный процесс, разработка современных методов и их анализ с использованием технологий искусственного интеллекта (ИИ) в процессе обучения русскому языку. Анализ структуры устно-речевых умений с применением технологий искусственного интеллекта в современных методах (ИИ) должны мотивировать студентов в процессе обучения русскому языку.

Методы исследования: научно-теоретические и цифровые технологии, психолого-педагогические аспекты влияния искусственного интеллекта на практике изучения русского языка как иностранного (РКИ).

Основное содержание. В настоящее время в методике преподавания русского языка как иностранного устно-речевое коммуницирование проходило только в форме диалога и бесед. С процессом цифровизации в Казахстане возникла необходимость прибегать к использованию новых технологий, в том числе применение на занятиях русского языка искусственного интеллекта. Искусственный интеллект (ИИ) помогает преподавателю моделировать многозначные объемные произведения, что позволит объединить множество устно-речевых конструкций. В связи с этим, об изменении классических программ при изучении русского языка пишут многие ученые: «Содержание образовательных программ и их соответствия потребностям современного общества является актуальной темой в сфере педагогики» [3, с. 31]. «Цифровая образовательная среда создает условия для эффективного взаимодействия между участниками образовательного процесса, обмена знаниями» [4, с. 30]. В

новых программах студент может обмениваться информацией с виртуальными персонажами из произведений или авторами этих произведений при помощи голосовых помощников или с ЧАТ GPT, что способствует обогащению коммуникативных навыков, учащихся в различных социокультурных ситуациях. «Это предполагает умение педагога свободно использовать средства ИКТ, ориентироваться в информационном пространстве и обеспечивать себя необходимым материалом для обучения» [5, с. 22]. При изучении диалектизмов в романе А. Нурпеисова «Кровь и пот» очень много устно-речевых конструкций, значение которых не известно для студентов иностранцев. Благодаря искусственному интеллекту быстро делается перевод многих устно-речевых конструкций в данном романе за одну минуту. Искусственный интеллект самостоятельно моделирует устно-речевые конструкции, что студентам-иностранцам остается только самим ответить на вопросы, а также объяснить изложенный материал, составлять сложные предложения, чтобы в дальнейшем самостоятельно коммуницировать, строить диалоги, использовать диалектизмы и архаическую лексику. Особое внимание при изучении понятий устно-речевых конструкций с использованием искусственного интеллекта является аудирование – вид речевой деятельности, который совмещает в себе понимание, восприятие звучащей речи. Студентам-инофонам, обучающимся русскому языку как иностранному, аудирование способствует лучшему произношению, помогает различать на слух звучание некоторых сложных конструкций и особенности произношения. Киргизский ученый Жалилова А.Н. пишет, что «уметь вдохновлять и стимулировать студентов изучению языка, поддерживать их мотивацию и интерес к нему...» [2, с. 151]. Огромную мотивацию предоставляет студентам искусственный интеллект. Работа с такими программами в данном случае выдает большие возможности для прослушивания, которые синтезируются в различные варианты произношения, тембра и тональности речи, что создает для студентов-

инофонов благоприятные условия и жесты. Все это облегчает восприятие студентами понятий устно-речевых конструкций в текстах. Используя искусственный интеллект (ИИ), учащиеся легко воспринимают местный говор того времени и им легче усваивать понятия таких устно-речевых конструкций. Одним из важных видов работы над понятиями и структурой устно-речевых конструкций является коммуницирование двух или более людей, способствующее взаимобмену информацией, и студенты могли бы слушать и быстро воспроизводить адаптированную речь в той или иной ситуации. Например, в романе М. Шолохова «Тихий Дон» Григория Мелехова и Аксиньи есть диалог, в котором отражается эмоционально-экспрессивная духовная сторона героев, которые имеют глубокие интонационные особенности, что важно уловить студентам иностранцам. Диалоги такого характера невозможно передать простым чтением текста. Здесь огромную роль играет искусственный интеллект, в котором через изображение можно передать душевную сторону текста при помощи мимики, интонации при преподавании русского языка как иностранного. Диалоги предлагаются студентам как готовые тексты с ситуациями, а при использовании искусственного интеллекта (ИИ) при изучении понятий и структуры устно-речевых конструкций нужно вовлекать учащихся в данную среду обитания, в мир произведения, в эпоху функционирования персонажей, где каждый студент мог пережить данную ситуацию вместе с героем произведения. Например, в романе А.С. Пушкина «Евгений Онегин» письмо Татьяны Лариной: «...в глуши, в деревне: все вам скучно. А мы – ничем не блесим, хоть вам и рады простодушно». Вот показатель устно-речевой коммуникации, некий микс диалога Онегина и Татьяны в письмах друг другу. Понятие устно-речевых диалогов между героями сложно объяснить студентам при изучении таких ситуаций. Голосовой ассистент отвечает на вопросы студентов, исправляет моментально ошибки в речи и произношении и интерпретирует ту или иную

ошибку в произношении. Например, учащиеся смогут «поговорить» с виртуальным автором произведения. Голосовой ассистент предлагает корректировать речевые ошибки, помогая студенту возможность выбрать варианты. Например, роман М. Шолохова «Тихий Дон», где описание избы, речь родителей Григория Мелехова сплошь переплетается диалектизмами и архаизмами. Речевые ошибки при усвоении грамматических конструкций диктуют нам разработку следующих ситуативных задач. В чем же заключается методология использования искусственного интеллекта при обучении русскому языку как иностранному в изучении понятий и структур устно-речевых умений?

1) Индивидуальный подход в обучении: искусственный интеллект (ИИ) подстраивается под индивидуальные особенности учащихся, помогая преподавателю обнаружить как студент усвоил данное понятие устно-речевой конструкции.

2) Данные ИИ (AI): искусственный интеллект (ИИ) смоделирует разнообразные социолингвистические ситуации, функционирующие в реальной жизни. Это могут быть тренинги, коучинги, кофе-брейки, все что могло бы вызвать мотивацию современного студента.

3) Наглядность и показательность: все программы по изучению устно-речевых понятий и структур русского языка с искусственным интеллектом (ИИ) применимы в любой геопозиции и геолокации, что очень удобно в любой возникшей ситуации при переходе на онлайн обучение, тренируя свою речь и навык произношения. Таким образом, использование ИИ в обучении устной речи открывает новые горизонты, позволяя студентам развивать свои языковые навыки в более интерактивной, персонализированной и доступной форме. Современные технологии в преподавании русского языка как иностранного, включая искусственный интеллект (ИИ), полностью изменили взгляды к обучению устной речи. Устно-речевые умения – это способности обучающихся максимально применять язык в обстоятельствах коммуникации, это

может быть беседы, тренинги, коучинги. Все это является показателями современной коммуникации, именно для тех, кто изучает русский как второй. Введение ИИ в образовательный процесс позволяет создать персонализированные и интерактивные методы, которые обеспечивают более глубокое и эффективное усвоение языка. ИИ может значительно улучшить традиционные методы обучения, создавая более гибкую и адаптивную образовательную среду, где каждый студент получает необходимую поддержку. Искусственный интеллект, в частности, системы распознавания речи, такие как Google Speech-to-Text или Яндекс Speech, может помочь в анализе произношения студентов, подсказывая им ошибки и предоставляя рекомендации по построению понятий и структурированию устно-речевых умений. Умение правильно передавать смысл фраз через интонацию играет огромную роль в устной речи. ИИ-системы могут анализировать интонацию и рекомендовать способы ее корректировки, что делает уроки более интерактивными и увлекательными. За счет программ искусственного интеллекта необходимо уделять внимание фонетическим паттернам, когда лучше воспринимается звучащая речь при чтении лирических произведений. Навыки техники чтения и способность свободно коммуницировать при помощи искусственного интеллекта также дополняют понятие и структуру устно-речевых умений. С помощью искусственного интеллекта, например, чат-ботов или диалоговых систем (таких как Replika, DialogFlow), учащиеся могут проводить тренинги в ведении переговоров на русском языке, чтобы эффективно развивать когнитивные и коммуникационные функции языка. Внедрение данных программ помогают структурировать действенный подход для устно-речевых умений, и как результат студенты могут свободно и самостоятельно строить устно-речевые ситуации. С помощью искусственного интеллекта студенты прислушиваются к аудированию, что является стрелковым показателем устно-речевых

умений. Искусственный интеллект способствует эффективности занятий, аудио уроков и тренингов, что усиливает процесс усвоения устно-речевых умений студентов. Структура устно-речевых умений учащихся способствует обогащению речи студентов за счет заимствованных слов, так как большинство студентов иностранцев приезжают из разных стран, и естественно, они обмениваются и узнают много новых слов, расширяя свой словарный запас. Богатство лексических форм приводят к смешению различных стилей речи, усиливая их взаимообмен. Понятие и структура устно-речевых умений учащихся при изучении русского языка как иностранного основополагающим всегда было и будет практический навык. Использование искусственного интеллекта (ИИ) способно задействовать огромное и масштабное количество информационных программ – от машинного перевода Google Translate до голосового ассистента речи, который интегрирует учащихся в виртуальный мир, позволяя строить свою структуру устно-речевых умений. Все это будет мотивировать учащихся к изучению языка, испытать и наслаждаться событиями происходящего в реальном времени.

Каковы же использования искусственного интеллекта в обучении устной речи? Мы разработали несколько видов применения искусственного интеллекта это:

1) Интерактивные платформы и приложения. Программы, такие как Duolingo, Babbel, Lingvist, ЧАТ GPT используют ИИ для индивидуального подхода при изучении понятий и структур речевых умений каждого студента, что способствует интегрированному развитию навыков речи, внедряя их в реальный мир. Здесь искусственный интеллект может за одну минуту создавать ситуативные диалоги, презентации по заданной программе, а также моментально выдавать ошибки в произношении и грамматике, позволяя студенту ответить самому.

2) Искусственный интеллект создает за минуту тренинги с использованием чат-ботов или виртуальных ассистентов, что помогает

раскрыть понятие и структуру речевых умений у студентов. Виртуальные голосовые ассистенты, такие как Replika, могут помочь структурировать студенту свое выступление. Учащиеся смогут общаться с виртуальным ассистентом, что позволит появлению у студентов мотивации и живого интереса к общению.

3) Искусственный интеллект способствует синтезированию структуры речевых умений учащихся.

Выводы. В статье рассмотрены вопросы использования искусственного интеллекта (ИИ) в структурировании устно-речевых умений на уроках русского языка как иностранного. Результаты исследования показали, что искусственный интеллект (ИИ) предоставляет огромные возможности для мотивации учащихся в процессе обучения, усиливает их интерес к учебе, прививает практические навыки говорения. Тем не менее, интеграция искусственного интеллекта (ИИ) в образовательный процесс открывает новые горизонты в изучении понятий и структур устно-речевых умений, стимулирует мотивацию учащихся и способствует более активному вовлечению в учебный процесс. Важно продолжить совершенствование ИИ-технологий, а также использовать их в сочетании с традиционными методами обучения, чтобы создать максимально эффективную образовательную среду. Таким образом, искусственный интеллект, при должной адаптации и учёте его ограничений, может существенно улучшить процесс преподавания и освоения русского языка, предоставляя новые возможности для учащихся и педагогов. Разработанные методы использования ИИ при усвоении структуры устно-речевых умений и в интеграции искусственного интеллекта в учебный процесс, разработка современных методов и их анализ с использованием технологий искусственного интеллекта (ИИ) дают положительные результаты в процессе изучения русского языка. Применением технологий искусственного интеллекта и современные методы подняли мотивацию у студентов к

изучению устно-речевых структур русского языка.

Литература:

1. Аманова Г.М. Влияние компьютерных технологий на формирование предметных компетенций учащихся // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2023. – №1 (59). – С. 31-34. – EDN: TIWZWD
2. Абдиманап кызы А., Жалилова А.Н. Методы преподавания русского языка для студентов бакалавра с учетом культурного многообразия // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2024. – № 2 (63). – С. 149-153. – EDN: XSSWNA
3. Усенова Н.Э. Формирование педагогической культуры взаимодействия с субъектами внешкольного дополнительного образования // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2024. – № 2 (63). – С. 30-36. – EDN: STGZXM
4. Асанова А.С. Современные подходы к подготовке научных и педагогических кадров в условиях реализации ИКТ // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2023. – №3 (61). – С. 28-35. – EDN: CSFELD
5. Талантбек кызы А. Педагогические стратегии и методы развития информационно-коммуникационной компетенции у педагогов дошкольного образования // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2023. – № 3 (61). – С. 20-27. – EDN: ZFVXWL
6. Садыкова А.Р. Искусственный интеллект в обучении языкам. – М.: Изд-во «Наука», 2020. – С. 240.
7. Шмидт М.В. Цифровизация образования: от теории к практике. – Екатеринбург: Уральский университет, 2019. – 280 с.
8. Иванова О.Л. Методика преподавания русского языка как иностранного. – М.: Просвещение, 2017. – 366 с.
9. Бондаренко Е.В. Технологии искусственного интеллекта в школьном обучении. – Новосибирск: Сибирское университетское издательство, 2021. – 245 с.
10. Davidson, R. Artificial Intelligence in Education. – London: Routledge, 2020. – 220 p.
11. Петрова Л.П. Интерактивные технологии в обучении русскому языку. – Казань: Казанский университет, 2016. – 310 с.

Рецензент:
Добаев К.Д.,
член-корреспондент КАО,
доктор педагогических наук, профессор

ОКУТУУНУН ТЕХНОЛОГИЯСЫ
ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ
TEACHING TECHNOLOGY

EDN: SKJIOY

*Исакова Венера Токтосуновна,
педагогика илимдеринин кандидаты, доцент,
А. Мырзабеков атындагы Ош мамлекеттик педагогикалык университети,
Кыргыз Республикасы, Ош шаары*

*Жунусакунова Айжаркын Данияровна,
педагогика илимдеринин кандидаты, доцент,
С. Нааматов атындагы Нарын мамлекеттик университети,
Кыргыз Республикасы, Нарын шаары*

*Калдыбаев Салидин Кадыркулович,
педагогика илимдеринин доктору, профессор,
Ала-Тоо Эл аралык университети,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

**КОММУНИКАЦИЯЛЫК ТЕХНОЛОГИЯЛАР АРКЫЛУУ ОКУУЧУЛАРДЫН
ФУНКЦИОНАЛДЫК САБАТТУУЛУКТАРЫН КАЛЫПТАНДЫРУУ**

*Исакова Венера Токтосуновна,
кандидат педагогических наук, доцент,
Ошский государственный педагогический университет имени А. Мырзабекова,
Кыргызская Республика, город Ош*

*Жунусакунова Айжаркын Данияровна,
кандидат педагогических наук, доцент,
Нарынский государственный университет имени С. Нааматова,
Кыргызская Республика, город Нарын*

*Калдыбаев Салидин Кадыркулович,
доктор педагогических наук, профессор,
Международный университет Ала-Тоо,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

**ФОРМИРОВАНИЕ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ УЧАЩИХСЯ С
ПОМОЩЬЮ КОММУНИКАТИВНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ**

*Isakova Venera Toktosunovna,
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
A. Myersabekov Osh State Pedagogical University,
Kyrgyz Republic, Osh city*

*Zhunusakunova Aizharkyn Daniyarovna,
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Naryn State University named after S. Naamatov,
Kyrgyz Republic, Naryn city*

*Kaldybaev Salidin Kadyrkulovich,
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Ala-Too International University,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

FORMATION OF FUNCTIONAL LITERACY OF STUDENTS WITH THE HELP OF COMMUNICATION TECHNOLOGIES

Аннотация: Заманбап билим берүү системасында окуучулардын функционалдык сабаттуулуктарын калыптандыруу чоң мааниге ээ. Бул окуучулардын түйүндүү жана предметтик компетенттүүлүктөрүн калыптандыруунун жана өнүктүрүүнүн, алардын таанып-билүү ишмердүүлүктөрүн активдештирүүнүн каражаты катары кызмат кылат. Бул макалада «функционалдык сабаттуулук» жана «коммуникациялык технологиялар» түшүнүктөрү талдоого алынып, алардын билим берүүнүн сапатын жогорулатуудагы ролу белгиленген. Коммуникациялык технологияларды колдонуу менен мектептик билим берүү системасында окуучулардын функционалдык сабаттуулуктарын калыптандыруу маселеси каралат.

Аннотация: В современной системе образования большое значение имеет функциональная грамотность учащихся. Он служит средством формирования и развития ключевых и предметных компетенций учащихся, активизации их познавательной деятельности. В этой статье анализируются понятия «функциональная грамотность» и «коммуникационные технологии», отмечена их роль в повышении качества образования. Рассматриваются вопросы формирования функциональной грамотности учащихся в системе школьного образования с применением коммуникационных технологий.

Annotation: In the modern education system, the formation of functional literacy of students is of great importance. It serves as a means of forming and developing key and subject

competencies of students, activating their cognitive activity. This article analyzes the concepts of «functional literacy» and «communication technologies» and highlights their role in improving the quality of education. The issues of the formation of functional literacy of students in the school system with the use of communication technologies are considered.

Түйүндүү сөздөр: функционалдык сабаттуулук, окуучулардын компетенттүүлүгү, өнүгүү, коммуникациялык технологиялар.

Ключевые слова: функциональная грамотность, компетентность школьников, развитие, коммуникационные технологии.

Key words: functional literacy, school students' competence, development, communication technologies.

Киришүү. Үзгүлтүксүз өзгөрүп жаткан дүйнөдө билим берүү системасы өз ишмердүүлүктөрүн өзгөртүүгө даяр болуусу маанилүү. Анткени заманбап коом дүйнөдө болуп жаткан өзгөрүүлөргө ыңгайлаша ала турган адамдарды талап кылат. Мындай шарттарда мектептин окутуу процесси окуучуларды ыңгайлаша алууга, анын негизинде алардын түйүндүү жана предметтик компетенттүүлүктөрүн калыптандырууга багытталышы керек. Ал эми мындай компетенттүүлүктөрдү калыптандырууда маанилүү роль функционалдык сабаттуулукка таандык болуп эсептелет. Окуучулардын функционалдык сабаттуулугун калыптандыруу проблемасы билим берүү процессинде жаңы ыкмаларды жана инновациялык каражаттарды колдонууну талап кылат. Функционалдык сабаттуулук

окуучулардын интеллектуалдык жана коммуникациялык мүмкүнчүлүктөрүн өнүктүрүү аркылуу ишке ашырылат. Анткени ал окуучулардын социалдык процесстерге активдүү кошулушун шарттайт. Окуучулардын функционалдык сабаттуулуктарын калыптандырууда коммуникациялык технологиялардын ролу дагы жогору экени маалым.

Изилдөөнүн максаты. Коммуникациялык технологияларды колдонуу аркылуу мектеп окуучуларынын функционалдык сабаттуулуктарын калыптандыруу мүмкүнчүлүктөрүн иликтөө.

Изилдөөнүн методу. «Функционалдык сабаттуулук», «коммуникациялык технологиялар» түшүнүктөрүнө анализ жүргүзүү, алардын мүмкүнчүлүктөрүн салыштыруу, алынган натыйжаларды жалпылоо.

Негизги мазмун. «Функционалдык сабаттуулук» термини ЮНЕСКО тарабынан «сабаттуулук» жана «минималдуу сабаттуулук» түшүнүктөрү менен бирге киргизилген. Башында функционалдык сабаттуулукка «күнүмдүк жашоодо колдонуу жана күнүмдүк көйгөйлөрдү канааттандыруу үчүн окуу жана жазуу жөндөмдөрүнүн жыйындысы» деген мааниде түшүнүк берилген. Сабаттуулук – бул окуу, жазуу, эсептөө жана документтер менен иштөө жөндөмдөрү. Минималдуу сабаттуулук – бул жөнөкөй билдирүүлөрдү окуу жана жазуу жөндөмү [1, 57-6.].

Функционалдык сабаттуулуктун маңызын чечмелөө максатында нормативдик документтерде жана окумуштуулардын эмгектеринде аныктамалар берилген. Кыргыз Республикасынын мектептик жалпы билим берүүнүн мамлекеттик билим берүү стандартында функционалдык сабаттуулукка төмөнкүдөй аныктама берилген: «функционалдык сабаттуулук – адамдын ишмердүүлүгүнүн, баарлашуунун жана коомдук мамилелердин ар кандай чөйрөлөрүндө практикалык жана турмуштук маселелердин кеңири диапазонун чечүү үчүн окуу процессинде алган билимдерин, билгичтигин жана көндүмдөрүн колдоно алуу жөндөмдүүлүгү» [2]. Функционалдык сабаттуулук – бул заманбап билим берүүнүн зарыл

компоненти болгон, маалыматты кабыл алуу, өзгөртүү, типтүү окуу маселелерин чечүү, ошондой эле коом менен өз ара аракеттенүү маселелерин чечүү процессинде окуучулар тарабынан колдонулуучу предметтик, предметтер аралык, интегративдик билимдердин, көндүмдөрдүн жана функционалдык көйгөйлөрдү чечүү жолдорунун жыйындысын билдирген билим деңгээли [3]. Функционалдык сабаттуулук боюнча бир катар авторлор окуу жана жазуу көндүмдөрүн коом менен өз ара аракеттенүү шарттарында колдонуу жөндөмүн, б.а. инсандын социалдык чөйрөдө толук кандуу иштешине мүмкүндүк берген сабаттуулук деңгээлин түшүнүшөт [4; 5; 6]. Россиялык окумуштуу Г.С. Ковалева, функционалдык сабаттуулуктун маңызын чечмелөөдө А.А. Леонтьевдин төмөнкүдөй сөзүн баса белгилейт: «Функционалдык жактан сабаттуу адам – бул адамдын ишмердүүлүгүнүн, баарлашуусунун жана социалдык мамилелеринин ар кандай чөйрөлөрүндө мүмкүн болушунча кеңири турмуштук милдеттерди чечүү үчүн өмүр бою алган бардык билимдерин, жөндөмдөрүн жана көндүмдөрүн колдонууга жөндөмдүү адам» [7, 6-6.].

Алардын ойлорун жалпылап алганда функционалдык сабаттуулук – бул турмуштук маселелерди чечүү үчүн өздөштүргөн билимдерин, билгичтиктерин ийгиликтүү колдоно алуучу жөндөмдүүлүк деп атоого болот.

Азыркы күндө функционалдык сабаттуулуктарын калыптандыруу проблемасынын ролу жогорулады деп айтууга болот. Функционалдык сабаттуулук бүгүнкү эмгек рыногунда ийгиликке жетүү үчүн маанилүү жөндөм деп белгиленет, анткени натыйжалуу баарлашуу, маалыматты талдоо жана негиздүү чечимдерди кабыл алуу жөндөмү иш берүүчүлөр үчүн баалуу болуп калат. Функционалдык сабаттуулук татаал шарттарга жана талаптарга ылайыкташууга, ошондой эле билим алууга жана өнүгүүгө жардам берет. Функционалдык сабаттуулук окуучуларга туура чечим кабыл алуу үчүн маалымат булактарын сын көз менен баалоого жана текшерүүгө мүмкүндүк берет.

Окуучулардын функционалдык сабаттуулуктураны калыптандыруу бүгүнкү күндүн зарыл талабы экенин эл аралык PISA салыштырма изилдөөлөрү тастыктап турат [8; 9]. PISA изилдөөсүндө функционалдык сабаттуулук билим берүүнүн сапатынын маанилүү көрсөткүчү катары каралат. Бул изилдөөнүн максаты болуп, адамдын жашоосунда жардам бериши керек болгон мындай жөндөмдөрдүн деңгээлин аныктоо эсептелет. Ошол себептен функционалдык сабаттуулукту калыптандыруу дүйнөнүн бардык өлкөлөрүндө маанилүү стратегиялык билим берүү багыты катары каралууда. PISA эл аралык изилдөө функционалдык сабаттуулуктун компоненттери катары математикалык, каржылык, табият таануу, окурмандык сабаттуулуктарын, глобалдык компетенцияларды жана критикалык ой жүгүртүү жөндөмдөрүн эсептейт. Ар үч жылда ушул компоненттердин айрым бөлүктөрү иликтөөгө алынат.

Окуучунун функционалдык сабаттуулугунун калыптанышын окутуу процессинде ишке ашырылуучу бирдиктүү процесстин натыйжасы катары кароого болот. Бул процессте функционалдык сабаттуулук курчап турган дүйнөнү таанып-билүүнүн каражаты катары каралат жана мектептик билим берүү процессинде окуучулардын илимий көз караштарын, жөндөмдөрүн жана инсан катары калыптануусун камсыздайт.

«Функционалдык сабаттуулук» түшүнүгү боюнча адабияттарды талдоо көрсөткөндөй, функционалдык сабаттуулукту калыптандырууда тышкы шарттардын жана окуучунун өзүнүн ички муктаждыктарынын ролу жогору. Окуучунун инсандык сапаттары окутуу учурунда, ошондой эле педагогдордун максаттуу иш-аракеттери аркылуу калыптанат. Функционалдык сабаттуулукту калыптандыруунун дагы бир маанилүү шарты болуп окуучунун өзүнө болгон мамилесинин системасы саналат.

Окуучулардын функционалдык сабаттуулук түшүнүгүн жашоо-турмуштун ар кандай чөйрөлөрүндө, анын ичинде таанып-билүү чөйрөсүндө стандарттуу окуу милдеттерин чечүү, тышкы чөйрө менен мамиле

түзүү, иштөө жана ага мүмкүн болушунча тез көнүү жөндөмдүүлүгү менен мүнөздөлгөн билимдүүлүктүн деңгээли деп дагы атоого болот. Демек, бул түшүнүктү тактоо менен, функционалдык сабаттуулук – бул билим берүү натыйжасы жана окуучунун коммуникациялык билимдеринин, билим берүү ишмердүүлүгүнүн жөндөмдөрүнүн, маалыматтык технологияларды билүү жөндөмдөрүнүн жана инсандык сапаттарынын жыйындысы деп аныктоого болот. Окуучунун функционалдык сабаттуулугунун төмөнкү негизги белгилерин бөлүп көрсөтүүгө болот: үзгүлтүксүз билим алууга, заманбап маалыматтык жана билим берүү технологияларын өздөштүрүүгө, окуу чөйрөсүндө пайда болгон проблемалардын кыйла бөлүгүн өз алдынча чечүүгө даярдык; өз укуктарын коргоого жана өз милдеттеринде багыт алууга жөндөмдүүлүк; турмуштук проблемаларга, баалуулуктарга, адеп-ахлактык ченемдерге багыт алуу; өзүнүн руханий суроо-талаптарын канааттандыруу жана өнүктүрүү үчүн мүмкүнчүлүктөргө ээ болуу; дүйнөнү илимий, сынчыл жана чыгармачыл ой жүгүртүүгө жөндөмдүүлүк; ар кандай чөйрөлөрдө коммуникациялык ишмердүүлүккө даярдык, ынанымдуу, сабаттуу сүйлөөгө ээ болуу ж.б.

Окуучулардын функционалдык сабаттуулугун калыптандыруу көп тараптуу жана узак процессти камтыйт. Окутуу процессинде ар кандай заманбап педагогикалык технологияларды айкалыштырып, билгичтик менен уюштуруу аркылуу гана окуу натыйжаларына жетишүүгө болот. Буга байланыштуу билим берүү мекемелери алдыга бир катар перспективдүү пландарды иштеп чыгышып, негиздүү максаттарды коюшу зарыл. Мисалы: окуучулардын таанып-билүү жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүү; алган билимдерин чыгармачылык менен пайдалануу; предметтик компетенциялар аркылуу өзүн өзү өнүктүрүүгө жана өз алдынча башкарууга даяр болуу ж.б.

Функционалдык сабаттуулукту калыптандыруу үчүн адегенде окуучуда маалыматтык, коммуникациялык компетенцияларды жана социалдык өз ара аракеттенүү жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү зарыл.

Заманбап мектепте окуучулардын функционалдык сабаттуулугун калыптандыруу ар бир сабакта, ар бир окуу предмети боюнча ишке ашырылышы зарыл. Мектепте функционалдык сабаттуулукту калыптандыруу проблемалары боюнча изилдөөлөр көрсөткөндөй, бул багытта азыркы учурда төмөнкү иштер ийгиликтүү жүргүзүлүүдө:

- түйүндүү компетенцияларды калыптандырууга багытталган сабактарды уюштуруу;
- долбоорлорду аткаруу боюнча класстан тышкаркы иштерге окуучуларды тартуу;
- олимпиадага даярдануу үчүн кошумча сабактарды уюштуруу;
- кошумча өнүктүрүүчү атайын курстарды уюштуруу ж.б.

Окуучу өзүнүн жөндөмдүүлүктөрүн толук кандуу колдонуу менен окушу үчүн, анын окууга, билимге болгон каалоосун ойготуп, баланын өзүнө, жөндөмүнө ишенүүсүнө жардам берүү керек. Чындыгында, ар кандай эле иш-аракеттер окуучунун жөндөмдүүлүгүн өрчүтө бербейт. Оң эмоциялар менен коштолгон иш-аракеттер анын жөндөмдүүлүгүн өнүктүрөт. Коммуникация, кызматташуу, сынчыл ой жүгүртүү, креативдүүлүк – булар окуучулар ийгиликтүү функционалдык сабаттуулукка ээ болуу үчүн керек болгон негизги сапаттар болуп эсептелет.

Окуучулардын функционалдык сабаттуулуктарын калыптандырууда педагогикалык баалоонун ролу жогору. Баалоо аркылуу окуучунун жетишкендиктери, окутуудагы кетирилген кемчиликтер аныкталып, аларды өз учурунда жоюу үчүн иш-аракеттер пландаштырылат. Мындан педагогикалык баалоонун дагы азыркы шартка шайкеш келүүчү жагдайларын иликтөө маселеси актуалдуу болууда [10; 11; 12; 13].

Коммуникациялык технологиялардын мүмкүнчүлүктөрү. Функционалдык сабаттуулукту калыптандырууда коммуникациялык технологиялардын мүмкүнчүлүктөрү жогору экени талашсыз. Демек, бул багытта коммуникациялык технологияларды максаттуу пайдалануу зарыл. Коммуникациялык технологиялар – бул белгиленген максаттарга

жана милдеттерге жетишүү үчүн коммуникациялык таасир этүү процессинде субъект колдонгон ыкмалардын, жол-жоболордун жана ыкмалардын жыйындысы [14]. Коммуникациялык технологиялар маалымат берүү жана адамдардын ортосундагы өз ара аракеттенүү үчүн колдонулган инструменттердин жана ыкмалардын жыйындысы катары каралат. Коммуникациялык технологиялардын негизги компоненттери болуп компьютерлер, смартфондор, планшеттер, серверлер, программалык камсыздоо (электрондук почта жана медиа колдонмолор), Интернет каражаттары, мобилдик тармактар, байланышты жакшыртуу үчүн сүрөттөрдү, графиктерди жана видеолорду колдонгон мультимедиа каражаттары эсептелет.

Окуучулардын функционалдык сабаттуулугун калыптандыруу үчүн коммуникациялык технологияларды пайдалануу боюнча иш-аракеттердин системасы мугалимге бир катар мүмкүнчүлүктөрдү берет. Алардын ичинен төмөнкүлөрдү баса белгилеп кетүүгө болот:

- ар бир окуучуну активдүү таанып билүү процессине тартуу;
- алган билимдерин практика жүзүндө колдонууга үйрөтүү;
- алган билимдерин кайда, кандай жол менен жана кандай максаттарда колдонсо болоорун так билүүгө үйрөтүү;
- ар кандай маселелерди чечүүдө биргелешип иштөөдө тийиштүү коммуникациялык чеберчиликти көрсөтүү;
- тигил же бул маселе боюнча өзүнүн көз карандысыз, бирок жүйөлүү пикирин калыптандырууга үйрөтүү;
- келип чыккан проблемаларды чечүү үчүн өзүнүн интеллектуалдык, физикалык, адеп-ахлактык күчтөрүн дайыма сынап туруу жана аларды биргелешкен аракеттер менен чече билүү.

Окутуу процессинде коммуникациялык технологияларды колдонуу окуучулардын функционалдык сабаттуулугун калыптандыруунун каражаты катары кароо зарыл. Коммуникациялык технологиялар окуучулардын жеке өзүн өзү өнүктүрүүсүн, билим

алууда өз алдынчалыгын, маалыматты башкаруу жөндөмүн жана таанып-билүүчүлүк кызыгуусун калыптандырат. Изилдөөбүздүн алкагында биз окуучулардын функционалдык сабаттуулугун калыптандыруу процессинде коммуникациялык технологиялардын натыйжалуулугун аныктоого аракет кылдык.

Азыркы учурда окумуштуулардын жүргүзгөн изилдөөлөрү мектеп окуучуларынын функционалдык сабаттуулуктарын калыптандыруу үчүн коммуникациялык технологияларды колдонуунун илимий-методикалык жана практикалык аспектилерин жалпылоого багытталууда [15]. Коммуникациялык технология окутуунун функционалдуулугун (окуучунун иш-аракетин) камсыздайт: окуучу сурайт, ойду ырастайт, маектешин суроолор, талаш-тартыштар ж.б. аркылуу аракетке үндөйт, күмөн санайт жана анын жүрүшүндө билим берүүнүн мазмунун актуалдаштырат. Бул учурда кырдаалдын жаңылыгы, б.а. жаңы окуу милдети, жаңы маектеш, талкуунун жаңы предмети камсыз кылынышы керек. Коммуникациялык компетенттүүлүктү өздөштүрүүнүн негизги жолу болуп ар кандай иш-чаралар саналат, анткени дал ушул иш-аракеттерде коммуникациянын зарылдыгын аңдап билүү, анын негизинде функционалдык сабаттуулук жөнүндө түшүнүктөрдү калыптандыруу процесси ишке ашат. Коммуникациялык технология ишке ашырылган иш-чаралар окуу, оюн, эмгек же театр болушу мүмкүн.

Коммуникациялык технологияны колдонуу менен окуу процессин уюштуруунун эң маанилүү бирдиги болуп коммуникациялык кырдаал саналат. Коммуникациялык кырдаалдын жардамы менен өз ара байланышкан иш-аракеттердин системасы түзүлөт, баарлашуу мотивацияланат, окуу материалы презентацияланат, активдүүлүк жана өз алдынчалуулук өнүгөт, окуучулардын коммуникациялык көндүмдөрү бекемделет.

Коммуникациялык технологияны колдонуу менен окутуунун дагы бир эффективдүү ыкмасы болуп текстти биргелешип талдоо эсептелет. Тексттер класста өнүк-

түрүүчү жана тарбиялоочу функцияны аткарышат. Сабакта текст менен иштөө дайыма жүргүзүлүп турушу керек жана ар бир окуучу анын активдүү катышуучусу болуп калуусу зарыл. Сабакта текст менен иштөө окуучуларга өздөрүнүн жеке тексттерин түзүүгө, талдоо куралдарын өздөштүрүүгө жардам берет. Тексттерди жана тапшырмаларды максаттуу тандоо, текст менен иштөөнүн ойлонулган системасына ар бир сабакты киргизүү – функционалдык сабаттуулуктун калыптанышын камсыз кылган өнүктүрүүчү сүйлөө чөйрөсүн түзүүгө мүмкүндүк берген шарттар болуп эсептелет. Баланын ой жүгүртүү жөндөмүн, ага болгон муктаждыгын ойготуучу инсандын адеп-ахлактык, эстетикалык өнүгүүсүнө өбөлгө түзүүчү тексттерди талдоо өтө маанилүү. Коммуникациялык технологияда окуу материалын тандоо окуучунун муктаждыктарына жооп берүүсү зарыл жана баарлашуунун ар кандай түрлөрү колдонулушу керек. Окутуу балдардын ой жүгүртүүсүнө гана эмес, алардын сезимдерине, эмоцияларына да таасир этип, баарлашууга үндөп, оң эмоционалдык тажрыйбалар менен коштолууга тийиш.

Коммуникациялык технологиянын негизинде окуучулардын функционалдык сабаттуулуктарын калыптандыруу үчүн стандарттуу эмес сабактар (проблемалык лекция, семинар, билимди эл алдында коргоо, зачет, окуучулук конференция ж.б.), фантазияга жана чыгармачылыкка негизделген сабактар (спектакль, жамааттык жазуу, концерт, дебат, дискуссия, диспут, андан кийин оозеки же жазуу жүзүндө чагылдыруу) басымдуу түрдө колдонулуусу зарыл. Акыркы жылдары сабак-оюндар (дидактикалык, ролдук, иштик-түү, атаандаштык ж.б.), сүрөт, сюжеттик сүрөттөр, сунуш кылынган текст, жеке таасирлер ж.б. боюнча дил баянды даярдоо сабактары, текстти комплекстүү талдоо, аны менен чыгармачыл иштөө, өз тексттерин түзүү сабактары натыйжалуу эффект берүүдө.

Мындан тышкары, коммуникациялык технологиялар класстан тышкаркы иштерди уюштурууда да активдүү колдонулууда.

Ийримдик иштер, адабий жерлерге экскурсиялар, окурмандык конференциялар, дискуссиялар, диспуттар, адабий жолугушуулар ж.б. окуу иштеринин формалары функционалдык сабаттуулукту калыптандырууга карата зор мүмкүнчүлүккө ээ экендиги изилдөөлөрдүн натыйжалары аркылуу белгилүү болууда. Билим берүүнүн жаңыланган мазмунунун шарттарында коммуникациялык технологиялардын жардамы менен мектеп окуучуларынын функционалдык сабаттуулугун калыптандыруу проблемалары боюнча активдүү изилдөөлөр жүргүзүлүүдө.

Корутунду. Окуучулардын функционалдык сабаттуулуктарын калыптандыруу проблемасы боюнча иликтөөлөр төмөнкү тыянактарды чыгарууга мүмкүндүк берди. Билим алуучуларга коюлуп жаткан талаптардын абдан маанилүү экендиги билим берүүдө бараандуу өзгөрүүлөрдү жүргүзүүгө мажбурлайт. Билим берүү системасында улам жаңы концепциялар иштелип чыгып жана ишке киргизилүүдө. Булар аркылуу билим берүүнүн мазмуну олуттуу жаңыланууда, жаңы педагогикалык технологиялар пайда болуп, сыноодон өткөрүлүүдө. Бул билим берүү процессинде окуучулардын өз ара аракеттенүүсүнүн жаңы системасын ишке киргизүүдө даана көрүнүүдө. Билим берүүнүн мазмунун окуучунун инсандык өнүгүүсүнүн каражаты кылуу бүгүнкү күндө актуалдуу болуп калууда. Коммуникациялык технологиялардын жардамы менен окуучулардын функционалдык сабаттуулуктарын калыптандыруу проблемасын кандайдыр бир деңгээлде чечүүгө болот. Коммуникациялык технологияларды окуучулардын функционалдык сабаттуулуктарын калыптандыруунун эффективдүү каражаты катары кароо зарыл. Коммуникациялык технологиялар мектеп окуучуларынын функционалдык сабаттуулугун калыптандырууга эле өбөлгө түзбөстөн, аларга окуу процессине интеллектуалдык катышууга, лидер катары калыптанууга, өз билимин байытуу жана жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү үчүн жоопкерчиликти өзүнө алууга өбөлгө түзөт. Бул технологияларды колдонуу аркылуу окуучулардын заманбап маанилүү көйгөйлөрдү

изилдөө жана талдоо, жамаатта натыйжалуу иштөө көндүмдөрү, сөздөрдү сабаттуу жазуу жана презентация көндүмдөрүн калыптандыруу, сынчыл угуучу болуу, жакшы ойлонулган чечимдерди кабыл алуу, өзүнө болгон ишенимди өнүктүрүү билгичтиктери калыптанат.

Адабияттар:

1. Педагогический энциклопедический словарь / Гл. ред. Б.М. Бим-Бад. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2008. – 528 с.
2. Кыргыз Республикасынын мектептик жалпы билим берүүнүн мамлекеттик билим берүү стандарты [Электрондук ресурс]. – Уруксат берүү режими: <https://cbd.minjust.gov.kg/159382/edition/1292362/kg>
3. Алексашина И.Ю., Абдулаева О.А., Киселев Ю.П. Формирование и оценка функциональной грамотности учащихся: Учебно-методическое пособие. Науч. ред. И.Ю. Алексашина. – СПб.: КАРО, 2019. – 160 с.
4. Виноградова Н.Ф., Кочурова Е.Э., Кузнецова М.И. Функциональная грамотность младшего школьника: книга для учителя // Под ред. Н.Ф. Виноградовой. – Москва, 2018. – 288 с.
5. Кузибецкий А.Н., Розка В.Ю., Святкина М.А. Формирование и оценка функциональной грамотности обучающихся нормативно-правовые в общеобразовательных организациях: методические основы. – Волгоград: РИЦ ГАУ ДПО «ВГАПО», 2022. – 144 с.
6. Формирование функциональной грамотности школьников: Новые дидактические решения: коллективная монография / Науч. ред. И.Ю. Тарханова. – Ярославль: РИО ЯГПУ, 2021. – 307 с.
7. Ковалева Г.С. Формирование функциональной грамотности – одна из основных задач ФГОС общего образования. – М., 2019. – 96 с.
8. Калдыбаев С.К., Жунусакунова А.Д., Аттокурова Ч.А. Функционалдык математикалык сабаттуулуктун маңызы жана

- мааниси // Alatoo Academic Studies. – Бишкек, 2024. – № 3. – 126-136-бб.
9. Камчиева А.М., Мамытов А.М. Жалпы билим берүүчү мектептин 5-6-классынын окуучуларынын функционалдык сабаттуулугун калыптандыруунун жана баалоонун теориялык негиздери // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2023. – № 2 (60). – С. 3-10. – EDN: NTOVRF
10. Калдыбаев С.К., Мамытов А.М., Иптаров С.И. Основы педагогического оценивания. Учебное пособие по подготовке бакалавров (направление «педагогическое образование»). – Бишкек: KIRLand, 2014. – 180 с.
11. Калдыбаев С.К. Проблемные ситуации в теории и практике оценивания // Alatoo Academic Studies. – Бишкек, 2018. – № 3. – С. 13-23.
12. Калдыбаев С.К., Исакова В.Т., Эсеналиева Г.А. Кыргыз Республикасында педагогикалык баалоонун өнүгүшүнө таасир тийгизген факторлор // Alatoo Academic Studies. – Бишкек, 2018. – № 2. – С. 14-21.
13. Мамытов А.М., Тагаева Г.С., Ажыкулова Н. Диагностика предметных компетентностей учащихся, обучающихся по стандартам нового поколения (5-6 классы). – Бишкек, 2021. – 224 с.
14. Коммуникативные технологии [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://www.prstudent.ru/sferapr/kommunikatsionnye-tehnologii#>
15. Калдыбаев С.К., Ахсүтова А.А. Основные направления информатизации образования в Кыргызстане // Международный журнал экспериментального образования. – М., 2018. – № 8. – С. 18-23.

Рецензиялаган:
Токтомаматов А.Д.,
педагогика илимдеринин кандидаты

ТАРБИЯ ЖАНА ТААЛИМ

ВОСПИТАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ

EDUCATION AND TRAINING

EDN: ZHQOPB

*Мамбеталиева Бурулай Абжалбековна,
К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университети,
аспирант,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

**1920-ЖЫЛДАРДАГЫ ТАРИХЫЙ-АДАБИЙ ПРОЦЕСС
ТЕҢДИК АСКАРОВДУН ИНТЕРПРЕТАЦИЯСЫНДА**

*Мамбеталиева Бурулай Абжалбековна,
соискатель,
Бишкекский гуманитарный университет имени К. Карасаева,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

**ИСТОРИКО-ЛИТЕРАТУРНЫЙ ПРОЦЕСС 1920-Х ГОДОВ
В ИНТЕРПРЕТАЦИИ Т. АСКАРОВА**

*Mambetalieva Burulai Abzhalbekovna,
Applicant,
Bishkek K. Karasaev University for the Humanities,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

**THE HISTORICAL AND LITERARY PROCESS OF THE 1920S
IN THE INTERPRETATION OF T. ASKAROV**

Аннотация: Макалада белгилүү адабиятчы, эстетик-философ Теңдик Аскараровдун «Восхождение к зрелости» аттуу изилдөөчүлүк эмгеги талдоого алынат. Теңдик Аскараров өзүнүн аталган эмгегинде кыргыз адабиятынын жаралуу жана калыптануу мыйзамченемдерин караган. Сунуш кылынып жаткан макалада 20-жылдардагы тарыхый-адабий процеске карата Т. Аскараровдун изилдөөчүлүк позициясы, көз караштары, концептуалдуу идеялары анализ жолу менен аныкталат. Т. Аскараров аныктаган

адабий өнүгүүгө таасирин тийгизген социалдык-маданий факторлор ачылып берилет.

Аннотация: В статье анализируется исследовательский труд известного кыргызского литературоведа, эстетика-философа Тендика Аскарова «Восхождение к зрелости». Т. Аскараров в названном своем труде рассматривал закономерности зарождения и становления кыргызской литературы. В предлагаемой статье путем аналитического рассмотрения установлены исследовательские позиции, литературно-эстетические взгляды, концептуальные идеи Т. Аскарова

относительно историко-литературных процессов 20-х годов. Определены социально-культурные факторы литературного развития, которых выявил Т. Аскарков.

Annotation: This article analyzes the research work of the famous Kyrgyz literary critic, aesthetic philosopher Tendik Askarov, «Ascension to maturity». T. Askarov, in his work named above, examined the patterns of the origin and development of Kyrgyz literature. In this article, through analytical consideration, research positions are established literary and aesthetic views, conceptual ideas of T. Askarov regarding historical and literary processes of the 20s. The socio-cultural factors of literary development, identified by T. Askarov, are identified.

Түйүндүү сөздөр: социализм, маданий революция, адабият, поэзия, проза, драматургия, адабий процесс, идеология, чыгарма, мазмун, образ, агитация, каарман, публицистика, революциячыл пафос, граждандык активдүүлүк, жанрлар, ыр, поэма, повесть, фольклор ж.б.

Ключевые слова: социализм, культурная революция, литература, поэзия, проза, драматургия, литературный процесс, идеология, произведения, содержание, агитационность, образ, герой, публицистичность, революционный пафос, гражданская активность, жанры, стихи, поэма, повесть, фольклор и др.

Key words: socialism, cultural revolution, literature, poetry, prose, drama, literary processes, ideology, writing, content, agitation, image, hero, journalism, revolutionary pathos, civic activity, genres, poems, poem, story, folklore and etc.

Киришүү. 1920-жылдардагы кыргыз адабияты, анын пайда болушу жана алгачкы кадамдары Тендик Аскарковдун «Восхождение к зрелости» аттуу орус тилинде жазылган изилдөөсүнүн объектиси болгон. Т. Аскарков «Кыргыз прозасынын башатында» деген макаласында кыргыз жазма адабияты 20-жылдардан эмес, андан мурдараак 1918-19-жылдарда Сыдык Карачев менен Касым Тыныстановдун чыгармаларынан башталат

деп жазып, улуттук профессионал сөз өнөрүбүз 1924-жылы жарыкка чыккан «Эркин-Тоо» газетасына жарыяланган А. Токомбаевдин «Октябрдын келген кези» ырынан башталат деген адабиятчыларды сынга алган эле. Улуттук профессионал адабияттын 1924-жылдан мурда башталгандыгын адабиятчы Э. Сабитова да ырастап мындай деп жазган: «Сыдык Карачевдин 1919-жылы «Көмөк» газетасына татар тилинде жарыяланган «Үйлөнүүдөн качты» аттуу аңгемеси профессионал кыргыз адабиятынын тунгуч прозалык чыгармасы болуп эсептелет» [5, 112]. Бирок, Т. Аскарков «Восхождение к зрелости» эмгегинде кайра ошол өзү бир кезде сындаган адабиятчыларга кошулуп, кыргыз адабияты «отсчитывает свое начало с издания первой на родном языке газеты «Эркин-Тоо», в первом номере которой было опубликовано стихотворение молодого тогда А. Токомбаева «Время прихода Октября» – деп жазган [1, 5-б.]. Бул жерде эскерте турган нерсе, Т. Аскарковдун минтип жазышынын объективдүү себеби болгон. «Өнүккөн социализм» деген жылдарда 1937-38-жылдардагы кандуу репрессиянын курмандыгы болгон Сыдык Карачев менен Касым Тыныстановдун – «Эл душмандарынын» басма сөздө ысымдарын атап, пропаганда кылууга жана чыгармаларын талдоого идеологиялык жактан катуу тыюу салынган. Т. Аскарков аларды жазган күндө да цензура өткөрмөк эмес. Окумуштууга бул жерде түшүнүү менен кароого тийишпиз. Маселен, Касым Тыныстанов Горбачевдук кайра куруу учурунда гана, 1989-жылы атайын өкмөттүк токтом менен толук акталып, чыгармалары жөнүндө сөз кылууга мүмкүндүк түзүлгөн.

Макаланын максаты жана милдети: Көрүнүктүү адабиятчы – эстетик Тендик Аскарковдун 1920-жылдардагы кыргыз адабиятына карата болгон адабий – эстетикалык көз караштарын аныктоо макаланын максаты болуп саналат. Бул максатты ишке ашырыш үчүн 1920 жылдардагы тарыхый – адабий процессти Т. Аскарковдун талдоосун иликтөө аркылуу ишке ашыруу милдети коюулат.

Изилдөөнүн методу: Анализ жана синтез ж.б.

Негизги мазмуну. Чындыгында кыргыз профессионал адабиятынын жаралышында Октябрь революциясынын жана революция түзгөн улуттук жазмабыздын (письменность) зор роль ойногондугун эч танууга болбойт.

Тендик Аскарров кеп болуп жаткан изилдөөсүндө кыргыз көркөм маданиятынын жаралышында Октябрь революциясынын стимулдоочу жаратмандык, түзүүчүлүк ролу жөнүндө бир катар орчундуу ойлорду ортого салган. Маселен, Т. Аскарров чукоткалык советтик жазуучу Юрий Рытхэунун сөзүнө кайрылат: «Известный чукотский советский писатель Юрий Рытхэу в одной из своих статей рассказывает о таком примечательном факте. Оказалось, что у канадских, гренландских и алянских эскимосов до сих пор нет своих писателей, своей литературы, хотя, благодаря стараниям миссионеров, у них давно уже существует письменность. В связи с этим Ю. Рытхэу не без гордости замечает: «Художественная литература только у народов Советского Севера, следовательно, это явление сугубо советское, органичное порождение советского строя» [1, 8-б.].

Советтик четки түндүктүн элдеринин адабиятынын пайда болуп, жашап жатыш фактысынан улам ой жүгүртүп келип, Т. Аскарров кыргыз адабиятынын жаралышына байланыштуу төмөнкүдөй саясий социалдык-философиялык концепцияны тартуулайт: «Вывод совершенно правильный. Социализм предоставил всем народам нашей страны равные возможности для раскрепощения сил, накопленных веками в их духовном резервуаре. Поэтому появление киргизской письменной литературы, ее утверждение в общественной жизни есть закономерное следствие проявлений особой природы советского общества, его гуманистической сущности, пробуждающих в человеке прежде всего творческие созидательные начала» [1, 8-б.]. Социализмди куруунун андан аркы этаптарында коом турмушунда жамандыктар болгон болсо (мисалы, репрессиялар), анда алар Социалисттик окууну туура эмес

колдонгон жаңылыш саясаттан улам болгон деп ойлойбуз.

Эгерде падышалык өкүмдарлыктын тушунда (1863-1917) бийликтин расмий буйругу менен кыргыздын оозеки көркөм мурастарынын жыйналбагандыгын, улуттук жазманын түзүлбөгөндүгүн, профессионал жазма адабияттын пайда болбогондугун эске алсак, анда Т. Аскарровдун советтик коомдун артыкчылыгы жөнүндөгү көз карашына кошулбай коюу мүмкүн эмес.

Т. Аскарровдун бул концепциясын даана-раак түшүнүү үчүн Октябрь революциясынын алдындагы кыргыздын букара массасынын социалдык-психологиялык абалын көз алдыга элестетүү керек болот. Россиянын падышалык бийлигинин колониялдык эзүүсүнөн азап чеккен, 1916-жылы кандуу Үркүндү башынан кечирип, геноцидден, ачарчылыктан, сабатсыз караңгылыктан мүнкүрөп, улут катары жок болуп кетүү коркунучунда турган кыргыз эли Октябрь революциясынын «Эркиндик», «Тендик», «Азаттык», кедейлерге – нан, дыйкандарга – жер деген ураандары менен гумандуу идеяларын кубануу менен тосуп алган. Жарыяланган ураандардын артынан большевиктердин өз эреже-жоболорун, жарыяланган идеяларын иш-жүзүндө далилдеш үчүн принциптерин реалдуу түрдө жүргүзгөн саясий, социалдык-экономикалык, маданий реформалары жакырчылыктан, теңсиздиктен онтоп турган кыргыз массасынын күткөн үмүттөрү, тилеген тилектери менен шайкеш чыгып, чоң психологиялык эффект жаратып, калктын социалдык маанайын оң жагына өзгөрткөн. Бир типтүү фактыны эске түшүрөлү:

«...1924-жыл, Ташкен... Бул кабар чындап эле укмуштай сонун жаңылык болду. О, ананчы?! Өмүрүндө жазуусу болбогон караңгы калк күтпөгөн жерден эле өзүнүн эне тилинде газета чыгарат!...

Миң тогуз жүз жыйырма төртүнчү жылдын 7-ноябры... Бир маалда жанымдагы бир топ баланын капысынан эле түп көтөрө чуркап баратканын көрүп, аң-таң болдум да калдым. Аңгыча болбой кандайдыр бир ак кагазды оң колуна бийик көтөрүп, аябай

катуу чуркап келаткан бирөөнү көрө калдым. Көп узабай эле өзүмдүн курбум Эсенкулду көрдүм.

«Эркин-Тоо», Кыргызча газета... – деп кыйкырып келатканын угуп, бүткөн боюм чымырап кетти. Жалаң кыргыздар эмес, казактын уландары менен кыздары да кошо чуркашты.

Мага! – дедим энтиге колумду созуп, мага бирди берчи, Эсенкул! – деп үнүмдү көтөрө кыйкырдым. Көп сандаган колдор арбаландап аны көздөй сунулду. Алдастаган Эсенкул кимисине мурда берерин билбей аландап калды. Бирок оюна койбой, колундагы газетаны улам бирөө жула кетип жатты...

Мына! Көптөн бери күткөн «Эркин-Тоо» өңүмбү-түшүмбү дегенсип кайра-кайра окуймун. Араб тамгасы менен чындап эле «Эркин-Тоо» деп жазылган. Башкалардан кызгангансып обочорок барып дагы бир жолу окудум. Загодовкасынан башка эчтекеси көзүмө көрүнбөгөнсүйт. Себеби өзүм газетаны оң жак бурчунан көзүмдү албай тигиле карап калгам экем. Газетанын атын каныга окуп алгандан кийин эмнегедир көзүм ымырчымыр болуп, аны боорума баскан бойдон бир топко чейин унчукпай турдум» [2, 99-б.].

Совет бийлигинин ушул өңдүү көптөгөн иш-чаралары, иш жүзүндө жасаган практикалык кадамдары, тартуулаган социалдык жакшылыктары, оорукана, мектеп, жогорку окуу жайын ачуу, сабатсыздыкты жоюу, кара кыргыз автономиясын түзүү, басмакана куруу, адабият ишин жолго коюу сыяктуу толгон-токой жаңылыктар кара таман көпчүлүктүн Октябрь революциясына болгон ишенимин бекемдеген жана Т. Аскарров жазгандай «элдин руханий резервуарында кылымдап топтолгон энергиянын бошонушуна, чыгармачылык жаратмандык башталмалардын ойгонушуна» сүрөө болгон. «Эркиндик, теңдик дегенди укканда кудум гиганттык шлюздар ачылып кеткендей алкоо, сүйүү сезимдери сел болуп жайнап кетти» – деп Чыңгыз Айтматов бекеринен жазган эмес. Ушундан улам бүгүнкү капитализм заманында Кыргызстанда Владимир Ильич Лениндин эстеликтери эмне үчүн бардык

жерде сакталып тургандыгын түшүнүү кыйын эмес. Ал эми азыркы Прибалтика өлкөлөрүндө Лениндин эстеликтери небак кыйратылган. Анткени Прибалтика өлкөлөрү Совет заманына чейин эле капиталисттик-рыноктук режимде жашап келген. Социализмди тыштан күч менен таңууланган нерсе катары кабыл алышкан жана аны регресс деп эсептешкен. Прибалтиканын индивидуалист адамынын психологиясына Советтик колхоз-совхоз туура келе бербеген. Ал эми колхоздук коммунаны илгертен коллективизмдин салтында жашап келген көчмөн кыргыз анча деле өгөйлөгөн эмес. Ырас, кыргыз адабиятында А. Токомбаевдин «Өз көзүм менен» аттуу поэмасында коллективдүү чарбаны кабыл ала албай, олку-солку болгон Нурбай аттуу каарман бар. Бирок Нурбай баары бир акыры эки анжы болуу сезимин жеңип, коллективдүү чарбанын артыкчылыгына ынанып, аны менен ынтымакташат.

Кыскасын айтканда, биз бул жерде Т. Аскарровдун жазма адабиятыбыздын жаралышында Социализмдин ролу жөнүндөгү жогорудагы тыянагына бир аз кошумча, толуктоолорду киргизүүгө аракет кылдык. Чындыгында эле, Т. Аскарров кыргыз элинин жаңы социалдык-саясий негизде кайра жаралышында, анын советтик маданиятынын, адабиятынын пайда болушунда Октябрдын баа жеткис кызматын таамай аныктаган. Т. Аскарров изилдөөсүндө Октябрь түзүп берген улуттук жазманын (письменность) кылымдар бою оозеки сакталып келген «Манас» баш болгон оозеки адабий-рухий мурастарыбызды кагаз бетине түшүрүп, жоголуп кетүүдөн сактап калууда зор роль ойногондугун да баса белгилеген.

Окумуштуу кыргыз адабиятынын 20-жылдардагы алгачкы кадамдары тууралуу сөз кылып келип, ыр, аңгеме болобу, очерк, макала болобу жаш адабият өзүнүн биринчи күнүнөн тартып эле, революциялык мезгилдин социалдык заказын чапчандык менен туюнуп, жүрүп жаткан коомдук-саясий, экономикалык, маданий процесстер менен жуурулушуп, социалдык кайра куруулардын пафосу менен мүдөөлөш, максатташ болуп жашай баштагандыгын баса көрсөтөт. Буга

мисал катары Т. Аскарров Мукай Элебаевдин «Зарыгам», Жусуп Турусбековдун «Ленин жолу», Жоомарт Бөкөнбаевдин «Жер алган кедейлерге» аттуу поэтикалык чыгармаларын келтирип, кыскача талдоого алат. Мукай Элебаевдин 1926-жылы «Эркин-Тоо» газетасына жарыяланган «Зарыгам» ыры жөнүндө төмөндөгүчө жазат: «Вот стихотворение М. Элебаева «Я жажду», в котором выразились душевные волнения молодежи, перед которой Советская власть распахнула двери для творческих дерзаний и служения высокой цели. Правда, тут стремление к учебе пока еще выражается только как прекрасная, сладкая мечта, в нем преобладает чисто эмоциональное восприятие возможности получения образования. Но стихотворение приобрело широкую известность у читателей благодаря точной передаче сокровенных желаний молодого поколения приобщиться к современной культуре как тенденции жизни, как всеобщего и типичного для тех времен явления» [1, 11-б.]. Окумуштуу бул «куш тилиндей» кыскача талдоосунда «Зарыгам» ырынын темасы менен мазмунун таамай аныктап, аны учурдун турмуштук тенденциясы менен бирге караган. Бирок айта турган нерсе, адабиятта, чыгармада эмне чагылдырылгандыгы гана эмес, ошол эмненин художник тарабынан кандайча чагылдырылгандыгы да маанилүү эмеспи. Сөз ырдын көркөмдүгү, образдык-поэтикалык касиети канчалык дегенде болуп жатат. Мукай Элебаевдин бул туңгуч ырын учурунда айрым адабиятчылар көкөлөтө мактаган фактылар болгон. Бүгүнкү күндө да «Зарыгамды» «күчтүү шедевр» катары баалагандар бар. Бирок ырдын «күчтүү шедеврлиги» темасынын актуалдуулугу, учурдун талаптарына үндөш чыккандыгы менен гана өлчөнбөйт. Адабияттын бул төл чыгармасына көкөлөтүп эмес, өз мезгилинин шартынан карап, объективдүү баа берүү керек. Ушул жагынан караганда, Теңдик Аскарров «Зарыгам» ырына калыс баасын берген. Көрүнүп тургандай, Т. Аскарров «Зарыгам» чыгармасында ошол 1920-жылдардагы билимди эңсеген тоолук жаштардын

кыялдары, үмүт-тилектери, каалоолору эмоционалдык түрдө информативдүү чагылдырылгандыгын белгилеген. Ал кезде жаш адабиятыбыз жаңыдан гана «там-туң» кадам шилтеп жаткан мезгилде жаш акындардан жогорку көркөмдүүлүктү күтүү эртелик кылат эле. 1920-жылдары Мукай Элебаев, Аалы Токомбаев, Жоомарт Бөкөнбаев, Жусуп Турусбеков, Жума Жамгырчиев, Бөрү Кененсариев, Орозакун Лепесов, Сыдык Карачев Ж. Түлөгабылов сыяктуу жаш акындар поэзияда активдүү эмгектенишкен. Булардын бардыгынын чыгармачылыгына Т.Аскарров бирден токтолуп отурган эмес. Анын изилдөөсүнүн максаты 1920-жылдардын адабиятынын деталдуу тарыхын жазуу эмес, анын негизги тенденцияларын жана мыйзам ченемдүүлүктөрүн аныктоо болгон. Ушундан улам изилдөөчү поэзиядагы мүнөздүү мисалдарга гана токтолгон. 20-жылдардагы поэзия Ленин, Октябрь, революция, боштондук, эски менен жаңынын күрөшү, аялдар теңдиги, билим, жаңы турмуш, советтешүү сыяктуу актуалдуу темаларга багышталып өз мезгилинин чакырыктарына жооп болуп, массага тарбия берип, зарыл тарыхый-функционалдык милдет аткарып, калк ичинде популярдуу болсо да, ал кездеги ырлар жалпысынан алганда, дүйнөнү эмоционалдык кабылдоонун деңгээлинде экендигин аныктаган. Т. Аскарровдун 70-жылдарда чыгарган мындай тыянагынын ырас экендигин 10-15 жылдан кийин сынчы, адабиятчы Салижан Жигитов өз изилдөөсүндө тастыктаган. С. Жигитовдун тыянагын келтире кетели: «Негизинен агитациялык мүнөздө өнүккөн себептүү абалкы кыргыз совет поэзиясында коомдук-саясий мотивдер, актуалдуу ураандар, тикелей кайрылуулар жана үгүт-насааттар басымдуулук кылган. Бул өзгөчөлүктөр конкреттүү-тарыхый кырдаалдын өктөм муктаждыктарынан агып чыгып, доордун идеологиялык духун, карапайым калктын революциячыл маанайын жана ойсезимдерин, жаш акындардын интеллектуалдык жана эмоциялык ал-абалын чагылдырган.

Албетте, жалпы билими али жетишсиз, кесиптик камылгасы, чыгармачылык тажрыйбасы али байый элек жаш акындар жараткан саясий-граждандык лириканын көркөмдүк жактан бийик даражада турушу мүмкүн эмес эле. Акыйкатта да көпчүлүк ырлардын тили келегей, ойлору жыланач, элестүүлүгү, мукамдуулугу, эмоциялуулугу жармач болгон; информациялык мазмуну жана таасирленткич кудурети боюнча алар көп учурда карапайым газеталык кабарлардан, публицистикалык кыска макалалардан анча деле өйдө турган эмес.

Бирок ошол эле ырлар өз учурундагы саясий-тарбия майданында зор милдеттерди аткарган» [3, 11-б.].

Кыскартып айтканда, Т. Аскарров менен С. Жигитовдун чыгарган бүтүмдөрү чындык. Бирок, 1920-жылдардагы ырлардын бардыгы эле түгөлү менен бир кылка сапатта эмес экендигин да унутпоо керек. Мисалы, А. Токомбаевдин «Эстеликтен», Ж. Турусбековдун «Ленин жолу», Молдогазы Токомбаевдин «Бай өлөрдө» аттуу ырларынын көркөмдүүлүктүн талаптарына жооп берерлик деңгээлде жазылгандыгын белгилеп кетмекчибиз.

Т. Аскарров аталган изилдөөсүндө 1920-жылдардын прозасы менен драматургиясы жөнүндө да ой жүгүртүп, мисалдарга токтолот. Изилдөөчү кыргыздын жаш адабиятында повесть жанрынын пайда болушун жаңылык катары эсептеп, Касымалы Баялиновдун «Ажар» повестинин башкы каарманынын Ажардын трагедиялуу тагдырын жалпы эле кыргыз элинин 1916-жылдагы трагедиясынын символу катары трактовкалаган. Ал эми Молдогазы Токомбаевдин «Кайгылуу Какей» пьесасынын тематикасына жана проблематикасына токтолуп, чыгармада кыргыз аялынын укуксуз абалынын чагылдырылгандыгын белгилеген. Т. Аскарров сөз болгон повесть менен драманын көркөмдүк жагына токтолгон эмес. Бирок чыгармалардын бул жагы боюнча өз оюн сөз аягындагы жалпылама корутундусунда билдирген. Илимпоз 1920-жылдардагы тарыхый-адабий процесстин көркөмдүк абал-жагдайы жөнүндөгү өзүнүн сынчылык, адабиятчылык

көз карашын, концепциясын жыйынтыктап, төмөнкүчө тыянактаган: «Пионеры киргизской литературы рассматривали рассказы или стихи, очерки или статьи как оружие служения благородным целям революции, а не как вид художественного ремесла. В этом смысле младенческий этап в развитии нашей литературы можно охарактеризовать как такой период, в котором образные и публицистические начала искусства в некотором роде достигали гармонического слияния, единства.

С другой стороны, ускоренное гражданское возмужание начинающих авторов во многих случаях не находило соответствующей эстетической почвы, их политический рост часто опережал художнический. Это приводило к смещению масштабов восприятия событий и фактов, переоценке или недооценке некоторых эстетических явлений. В целостном движении литературы выпали отдельные необходимые идейно-образные звенья, что не могло не сказаться на общем ходе становления профессионального творчества. Например, диалектика человеческих характеров со всеми присущими им в реальной жизни признаками, противоречиями еще не была доступна многим авторам, изображавшим людей преимущественно как носителей заранее заданных идей, действий. Столкновения противоборствующих сил изображались до обидного упрощенными, однозначными, конфликты решались по готовой схеме. В результате в иных произведениях реальные сложности жизни просто «снимались» словесной бравадой, броскими лозунгами и призывами. Нередко давали знать о себе и стереотипы фольклорного мышления, нарушавшие внутреннюю гармонию образной системы произведения, основанного на реалистическом воспроизведении действительности.

Так складывалась общая картина литературного движения того периода, характеризовавшаяся незавершенностью, эскизностью многих ее частей, неравномерностью развития отдельных жанров, мучительными поисками путей средств, способных отразить и утвердить новую жизненную правду» [1,

14-б.]. Т. Аскарардун 1920-жылдагы кыргыз адабиятына историзм принцибинин позициясынан, ошол тарыхый мезгилдин шартынан чыгып, революциялык кайра куруулардын контекстинен карап, талдоо жүргүзүшү жана объективдүү тыянактарды жасашы адабиятчы окумуштуунун методологиялык (инструментарийинин) бийик деңгээлде экендигин далилдеп турат.

Т. Аскарар кыргыз адабиятынын пайда болушун жана илгерилешин шарттаган факторлорго да көңүл бурган. Аларды атасак:

1. Октябрь революциясынын, совет бийлигинин түзгөн социалдык- саясий, маданий шарттары;

2. «Манас» баш болгон кыргыздын улуу фольклору, кылымдап өнүккөн поэтикалык маданияты жана оозеки кара сөзү;

3. Орустун классикалык адабияты.

Т. Аскарардун концепциясы боюнча улуттук жазма адабиятынын жаралышы жана өсүшүнө өбөлгө болгон ушул үч фактор болуп эсептелет. Бирок да Т. Аскарардун концепциясы толуктоону талап кылат: 4-фактор бар. Ал – татар, казак адабияты. Кыргыздын алгачкы акын, жазуучуларынын көбү адегенде Алматы, Ташкенттен билим алып, алгач казак, татар адабияттарын кээ бирөөлөрү туңгуч ырларын казак тилинде жазып, казак газеталарына жарыялашкан. Мисалы, Сыдык Карачев татар адабиятынан таалим алып өзүнүн «Борч» аттуу пьесасын татар тилинде жазган. Кыскасы кыргыз адабиятынын телчигишинде түрк тилдериндеги адабияттын белгилүү ролун унутпоо керек. Жусуп Турусбековдун айтылуу «Ленин жолу» ырын Сакен Сайфуллиндин «Советстан» поэмасынын таасиринде жазгандыгын илимий изилдөөлөр ырастаган.

Корутунду. Жыйынтыктап айтканда, Т. Аскарардун «Восхождение к зрелости» аттуу көлөмдүү изилдөө эмгегинин 1920-жылдардагы адабиятка арналган бөлүгү төмөнкүдөй өзгөчөлүктөр менен айырмаланат:

1. 1917-жылкы Октябрь революциясынын Үркүндүн жана ачарчылыктын айынан жок болуп кетүү коркунучунда турган кыргыз элинин тагдырында күндүн чыгышына тете

роль ойногондугу тууралуу автордун концепциясынын берилиши;

2. Социализмдин маданий революциясынын кыргыз жазмасынын жана адабиятынын жаралышындагы чечүүчү ролунун аныкталышы;

3. Кыргыз адабиятынын пайда болуп телчигишине үч негизги фактордун таасиринин тастыкталышы: а) Совет бийлигинин түзүп берген социалдык, маданий шарттары, б) Кыргыздын оозеки чыгармачылыгы, в) Орус адабиятынын ролу;

4. 1920-жылдардагы адабияттын революциялык кайра куруунун үгүт-насыят, агартуу иштери менен тыгыз байланышкан граждандык активдүүлүгү;

5. Поэзияда, прозада образ менен публицистикалуулуктун, эмоция менен плакатуулуктун айкалышып тургандыгы жана чыгармаларда художникке караганда жарандын (гражданиндин) карааны көбүрөөк көрүнүп тургандыгы;

6. Жаш калемгерлердин дүйнө кабылдоосунун эмоцияналдуулугу жана автордун, турмуштун татаал, карама-каршылыктуу диалектикасына сүңгүп кире электиги. Ошондой болсо да, 1920-жылдардагы чыгармалардын масса арасында эң керектүү тарыхый-функционалдык роль ойногондугу;

7. 1920-жылдардын адабиятына баа берүүдө жана талдоодо Т. Аскарардун историзм методологиясын колдонуп, калыс, объективдүү, концептуалдуу тыянактарды жасоого жетишкендигин баса белгилемекчибиз.

Адабияттар:

1. Аскарар Т. Восхождение к зрелости. – Фрунзе: Издательство «Кыргызстан», 1976. – 312 б.
2. Асаналиев К., Байгазиев С. Кыргыз совет адабиятынын тарыхы. – Фрунзе: «Илим» басмасы, 1987. – 605 б.
3. Жигитов С. 1920-жылдардагы кыргыз адабияты. – Фрунзе, «Илим» басмасы, 1989. – 213 б.

4. Даутов К. Мезгил сыны жана Мен: Тандалмалар. – Б.: Бийиктик, 2004. Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары. – Бишкек, 2005. – №2. – 112-б.
5. Сабитова Э. Аялзат тагдыры 1920-30-жылдардын адабиятында / Э. Сабитова //

Рецензиялаган:
Байгазиев С.О.,
филология илимдеринин доктору, профессор,
КББАнын академиги

EDN: ZLQXBS

*Батыркулова Айгүл Бекмурзаевна,
педагогика илимдеринин кандидаты,
Кыргыз билим берүү академиясы,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

**МЕКТЕП ОКУУЧУЛАРЫНЫН ОКУРМАНДЫК САБАТТУУЛУГУН
КАЛЫПТАНДЫРУУДА КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫ ПРЕДМЕТНИН
ОРДУ ЖАНА РОЛУ**

*Батыркулова Айгүл Бекмурзаевна,
кандидат педагогических наук,
Кыргызская академия образования,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

**МЕСТО И РОЛЬ ПРЕДМЕТА КЫРГЫЗСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В ФОРМИРОВАНИИ
ЧИТАТЕЛЬСКОЙ ГРАМОТНОСТИ ШКОЛЬНИКОВ**

*Batyrkulova Aigul Bekmurzaevna,
Candidate of Pedagogical Sciences,
Kyrgyz Academy of Education,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

**PLACE AND ROLE OF THE SUBJECT OF KYRGYZ LITERATURE IN THE
FORMATION OF READING LITERACY OF SCHOOLCHILDREN**

Аннотация: Макалада мектеп окуучуларынын окурмандык сабаттуулугун калыптандырууда кыргыз адабияты сабагынын мааниси жана ролу талданат. Кыргыз адабиятын окутууда колдонулган методдор жана ыкмалар талданып, окуучулардын текстти түшүнүүсүн, сынчыл жана аналитикалык ой жүгүртүүсүн калыптандырууга тийгизген таасири каралат. Изилдөө кыргыз адабияты сабагы аркылуу окуучулардын тилди, маданиятты жана улуттук баалуулуктарды тереңирээк түшүнүүсүнө жардам бере тургандыгын баса белгилейт. Мындан тышкары, макалада чыгармачыл тапшырмалар, интерактивдүү

методдорду колдонуу аркылуу окуучулардын адабий текстке кызыгуусун арттыруу жана тексттеги маанилүү идеяларды түшүнүү көндүмдөрүн өнүктүрүү өзгөчө белгиленет. Кыргыз адабияты сабагы окурмандык сабаттуулукту калыптандырууда негизги куралдардын бири экендиги жана ар тараптуу компетенттүү инсанды тарбиялоодо өзгөчө мааниге ээ экени көрсөтүлгөн.

Аннотация: В данной статье анализируется значение и роль урока кыргызской литературы в формировании читательской грамотности школьников. Рассматриваются методы и приемы, используемые в преподавании

давании кыргызской литературы, с акцентом на их влияние на развитие понимания текста, а также критического и аналитического мышления у учащихся. Исследование подчеркивает, что урок кыргызской литературы помогает учащимся глубже понять язык, культуру и национальные ценности. Кроме того, в статье выделяется применение творческих заданий и интерактивных методов, которые способствуют повышению интереса учащихся к литературным текстам и развивают навыки понимания ключевых идей произведений. Урок кыргызской литературы представлен как один из основных инструментов формирования читательской грамотности и имеет особое значение в воспитании всесторонне компетентной личности.

Annotation: The article analyzes the significance and role of the Kyrgyz literature course in developing reading literacy among school students. It examines the methods and techniques used in teaching Kyrgyz literature, focusing on their impact in cultivating students' understanding of texts, as well as their critical and analytical thinking skills. The study emphasizes that the Kyrgyz literature course helps students gain a deeper appreciation for language, culture, and national values. Additionally, the article highlights the use of creative assignments and interactive methods to enhance students' interest in literary texts and to develop skills in understanding key ideas within these texts. The Kyrgyz literature course is presented as one of the primary tools for fostering reading literacy and holds particular importance in educating well-rounded, competent individuals.

Түйүндүү сөздөр: окурмандык сабаттуулук, адабий билим, текстти түшүнүү, анализ, синтез, чыгармачыл ой жүгүртүү, көркөм чыгарма, маданий мурас, билим берүү процесси, сынчыл ойлом, интеллектуалдык, руханий өнүгүү, адабий текст.

Ключевые слова: читательская грамотность, литературное образование, понимание текста, анализ, синтез, творческое мышление, произведение искусства, культурное наследие, образовательный процесс,

критическое мышление, интеллектуальное, духовное развитие, литературный текст.

Key words: reading literacy, literary education, understanding of the text, analysis, synthesis, creative thinking, work of art, cultural heritage, educational process, critical thinking, intellectual, spiritual development, literary text. Literacy, preparatory period.

Киришүү. Билим берүү – бул окуучулардын билим, билгичтиктерди жана көндүмдөрдү өздөштүрүү, чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн жана моралдык-этикалык көз караштарын өнүктүрүү боюнча окуу жана таанып-билүү ишин жигердүү уюштуруунун жана стимулдаштыруунун максаттуу педагогикалык процесси. Мезгил талабына ылайык жаңыланган билим берүү мазмунуна өтүү бардык билим берүү уюмдарынын мугалимдеринин алдында чоң милдеттерди коюуда. Кыргыз Республикасынын мектептик билим берүүнүн мамлекеттик билим берүү стандартында көрсөтүлгөн «окуучулардын туруктуу өнүгүүсүнө көмөктөшүү үчүн зарыл болгон билимдерди жана практикалык көндүмдөрдү, компетенцияларды алууга даярдыгы үчүн сапаттуу билим берүү жана бардык адамдар үчүн өмүр бою билим алуу мүмкүнчүлүктөрүн жайылтуу» деген мектепте билим берүүнүн максатына ылайык азыркы билим берүү системасы окуучулардын көп кырдуу компетенцияларын, анын ичинде окурмандык сабаттуулугун калыптандырууга багытталган [1, 6-б.].

Маалыматтык коомдо окуучулардын текстти түшүнүү, талдоо жана аны сынчыл ой жүгүртүү менен баалоо жөндөмдөрү абдан маанилүү. Бул көндүмдөрдү калыптандыруу заманбап билим берүү системасындагы эң маанилүү максаттардын бири болуп саналат. Көркөм адабият мектепте адабият сабактарында окулуу менен, баланын акыл жөндөмүн дагы, адеп-ахлактык сапаттарын дагы жана да эстетикалык сезим-туюмдарын да бирге калыптандырууну көздөө менен өзгөчөлөнүп турат [2, 17-б.]. Ушул тараптан кыргыз адабияты каармандардын образдары, моралдык тандоолору жана дүйнө таанымы аркылуу окуучулардын чыгармачылык ой

жүгүртүүсүн, талдоо жөндөмүн жана текстке сынчыл мамиле кылуу жөндөмүн өстүрөт. Бул көндүмдөр окуучуларга мектептен сырткары турмушта да пайдалуу болот. PISA (Programme for International Student Assessment) сыяктуу эл аралык изилдөөлөр окуучулардын окурмандык сабаттуулугу билимдин сапатын баалоонун негизги критерийлеринин бири экенин көрсөтүп келет. «Кыргызстандын окуучуларынын PISA эл аралык изилдөөлөргө катышуусу ийгиликсиз болуп калгандыгы мамлекетибиздин мектептик билим берүү системасынын сапатын жогорулатууга багытталган чечкиндүү иш-чараларды пландаштырууга өбөлгө жана негиз болду», – деп изилдөөлөрдө көрсөтүлгөндөй, кыргыз мектептеринин окуучуларынын көрсөткүчтөрүн жакшыртуу үчүн, кыргыз адабиятын окутуунун натыйжалуу жолдорун табуу абдан актуалдуу [3, 6-б.].

Изилдөөнүн максаты. Окуучулардын окурмандык сабаттуулугун өнүктүрүүдө кыргыз адабиятында колдонулган методдорду конкреттүү мисалдар менен көрсөтүп, алардын колдонулуш учурларын өзгөчөлүктөрүн ачып берүү.

Изилдөөнүн методдору. Бул изилдөөнүн жүрүшүндө жалпы методдордон сырткары теориялык анализ, логикалык жана жалпылоо методдору колдонулду.

Негизги мазмуну. Окурмандык сабаттуулукту калыптандыруу – бул көп кырдуу процесс, ал негизги окуу көндүмдөрүн гана эмес, семантикалык окуу сыяктуу б.а. чыгарманын мазмунун талдоо, берилген идеяларды баалоо, маалыматты чечмелөө жана негизги ойлорду жалпылоо сыяктуу татаал көндүмдөрдү камтыйт. Бул контекстте сынчыл ой жүгүртүүнү өнүктүрүү маанилүү аспект болуп саналат, ал текстти түшүнүүгө гана эмес, анын негиздүүлүгүн тактоого жана башка маалымат булактарына салыштырууга мүмкүндүк берет. Мында окурмандык сабаттуулук окуу иш-аракеттери менен гана чектелбейт, тексттерди талдоо жана чечмелөө көндүмдөрүнүн маанилүүлүгү күнүмдүк жашоодо да байкалат, жаңылыктардан жана социалдык медиадан жарнамаларга жана көрсөтмөлөргө чейин ар кандай тексттик

материалдардан, ар кандай булактардан пайдалуу маалыматты алуу, ошондой эле аны сынчыл көз караш менен баалоо жөндөмү азыркы маалымат агымынын шартында зарыл. Демек, окурмандык сабаттуулукту калыптандыруу процесси окуу көндүмдөрүн өздөштүрүүнү гана эмес, бул көндүмдөрдү ар кандай турмуштук кырдаалдарда колдонуу жөндөмүн өнүктүрөт. Билим берүү программаларында бул көндүмдөрдү жайылтуучу тексттердин жана тапшырмалардын ар кандай түрлөрүн камтышы маанилүү, бул акыры адамдарга тез өзгөрүп жаткан дүйнөдө көбүрөөк маалыматтуу жана сынчыл окурман болууга жардам берет. Окурмандык сабаттуу адам дүйнөдөгү көп түрдүү маалыматты оңой өздөштүрүп, ар кандай көйгөйлөрдү чечүүгө жөндөмдүү болот.

Мектептеги сабактардын ичинде кыргыз адабияты предмети окуучулардын окурмандык сабаттуулугун калыптандырууда маанилүү роль ойнойт. Кыргыз адабияты сабагы окуучулардын окурмандык сабаттуулугун гана калыптандырбастан, улуттук аң-сезимин, маданий өзгөчөлүктөрдү баалоо жөндөмүн, тарыхый эстутумун чыңдоо аркылуу алардын инсандык жана жарандык сапаттарын өнүктүрүүгө да багытталган. Кыргыз адабиятынын предметтик стандартында көрсөтүлгөндөй, «Адабий билим берүүнүн жалпы максаты – мектеп окуучусун өз улутунун жана дүйнөлүк көркөм адабияттын мыкты казыналары менен тааныштыруу. Алардын дүйнөнү кабылдоодогу эстетикалык табитин ойготуп, өнүктүрүп, атуулдук, адеп-ахлактык позициясын бекемдөө», демек, кыргыз адабияты предмети окуучулардын эстетикалык, адеп-ахлактык, атуулдук өнүгүүсүн камсыздоодо негизги таяныч сабактардын бири болуп саналат [4, 10-б.].

Окурмандык сабаттуу адамды калыптандырууда кыргыз адабияты сабагынын ролу кандай? Кыргыз адабияты, анын ичинде кыргыз жазуучуларынын чыгармалары, адабий чыгармалардын сюжеттери жана каармандары окуучуларды ойлоонууга, талдоого жана чыгармачыл ой жүгүртүп, алардын маанисин түшүнүүгө жана автордук позицияны аныктоого, эне тилдин байлыгы

аркылуу көркөм сөздүн күчүн сезүүгө мүмкүнчүлүк берет. Кыргыз элинин маданий мурастарын, каада-салтын, салттуу баалуулуктарын көркөм чыгармалар аркылуу үйрөнүү окуучуларды өз адабияты, маданияты менен сыймыктанууга жана баалоого тарбиялайт. Мисалы, «Манас» эпосу жана башка классикалык чыгармалар аркылуу окуучулар тарыхый инсандарды, каармандык менен мекенчилдикти терең түшүнүп, ата-бабаларынын руханий мурастарын өздөштүрүшөт.

Окуучулардын окурмандык сабаттуулугун жакшыртууда компетенттүүлүккө негизделген заманбап окутуу ыкмалары, анын ичинде интерактивдүү методдор, топтук талкуулар, чыгармачыл тапшырмалар жана мультимедиа каражаттарын колдонуу чоң мааниге ээ. «Предметтик компетенттүүлүк окуу жана практикалык ишмердүүлүктө ар дайым иш жүзүнө ашырылып турганда гана ийгиликтүү калыптандырылат. Педагог окуу тексттерине жана адабий

тексттерине керектүү иш-аракеттери менен кайсы мазмунга максимум көңүл буруу керектигин баамдап түшүнгөндө гана окуучунун компетенттүүлүгү жогорку деңгээлде калыптанат» – деп белгиленгендей, компетенттүүлүккө негизделген, интерактивдүү методдор менен түзүлгөн Чыңгыз Айтматовдун «Ак кеме» повести боюнча сабактын иштелмесин карап көрөлү [4, 16-б.]. Компетенттүүлүккө негизделген сабак – бул билим алуунун натыйжаларын окуучулардын ар тараптуу компетенттүүлүгүн калыптандырууга багыттаган сабактын түрү. Мындай сабактарда билим гана берилип тим болбостон, окуучулар алган билимдерин реалдуу жашоодо колдоно ала турган көндүмдөрдү жана жөндөмдөрдү өнүктүрүүгө өзгөчө көңүл бурулат. Бул сабактарда окуучулардын теориялык билимин практикалык иш-аракеттер менен байланыштырып, ар бир окуучуну жеке өнүктүрүү жана анын потенциалын ачуу максаты көздөлөт.

	Негизги компетенттүүлүктөр
1	Маалыматтык НК1
2	Социалдык-коммуникативдик НК2
3	Өзүн өзү таануу жана көйгөйлөрдү чече билүүчүлүк НК3

	Предметтик компетенттүүлүктөр
1	Окурмандык ПК1
2	Эмоционалдык – баалуулук ПК2
3	Адабий-чыгармачылык ПК3

Сабактын максаттары:

Максаттар: Окуучулар...	Көрсөткүчтөр (индикатор)
Билим берүүчүлүк: «Ак кеме» повестинин айланасындагы талаш-тартыштарды, каармандардын образдарын талдап, түшүнүшөт.	Эгерде окуучулар: ✓ «Ак кеме» повести боюнча берилген 7 фактыны (6 туура, 1 жалган) аргументтүү айтып беришсе; ✓ Повесттеги көйгөйдүн себептерин, факты менен айтып, жыйынтык чыгара алышса; ✓ Каармандардын жакшы, жаман жактарын айырмалап, топто ойлорун билдире алышса;
Өнүктүрүүчүлүк: Каармандардын образдарын аргументтүү талдоо менен айырмалап билишет	✓ Топтордо повесттеги көйгөйлөрдүн себептерин аныктоо менен каармандардын образын ачып бере алышса; ✓ Топтордо талкуулоо менен, өз позицияларын аныктай, жактай алышса;
Тарбия берүүчүлүк: чакан топто бири-бирин пикирин угууга, сылык болууга тарбияланышат	✓ Топто бири-бирин сыйлап, уга билип, сылык мамиледе болушса, убакытка туура мамиле жасашса

Сабактын методу: интерактивдүү («7 факты», «балыктын скелети», «Галерея тур»).

Сабактын тиби: Билимдерин жалпылоо жана системалаштыруу.

Сабактын жабдылышы: <https://youtu.be/IczAH7ewNX8> «Ак кеме» фильми, слайд, флипчарт, маркер ж.б.

Сабактын жүрүшү

Сабактын этаптары	Убак-тысы	Мугалимдин иш-аракети	Окуучунун иш-аракети	Компе-тент түүлүк төр	
Уюштуруу/ Мотивация	1 мүн	Саламатсыңарбы, балдар! Бири-бирибизди карап, кол менен өзүбүз ойлонуп, ар кандай жест менен учурашып коелу. Андан кийин көз карашыбыз менен амандашалы, эми бири-бирибизди карап жылмаюу тартуулап коёлу.	Окуучулар ордунан туруп саламдашышат. Жагымдуу маанай Окуучулар жанында окуучуга бурулуп, бири-бирине жылмайышат, андан кийин баары мугалимге жылмайышат.	НК 2	
Үй тапшырма-сын текшерүү	7 мүн	Анда эмесе, балдар, сабагыбызды баштайлы. Толукпузбу. Үй тапшырмасын «Ак кеме» повести боюнча 7 фактыдан баштайлы. Көңүл бургула. Ар бир фактыны карайбыз, бул жерде 6 туура, 1 жалган факты катылган. Ар бир фактыны туура же туура эмес деп гана айтып койбостон, ар бирин далилдүү айтып беребиз. 1. «Ак кеме» повести 1970-жылы орус тилинде жазылган. 2. Алгачкы аталышы башкача аталышта болгон. 3. Повесттин негизинде Болот Шамшиев «Ак кеме» фильмин тарткан. 4. Чыгарманын башкы каарманы Нургазы аттуу бала. 5. Чыгармада «үч» өзгөчө символдук маанини ичине камтып турат. 6. «Ак кеме» жарык көрөрү менен катуу сындарга, талаш-тартыштарга кабылган. 7. Повесттин негизинде «Шам-бала» кыргыз фильми тартылган. Ырахмат, балдар.	Окуучулар берилген 7 фактынын кайсынысы туура же туура эмес экендигин аргументтүү айтып беришет. Алган билимдерин 7 факты аркылуу гана көрсөтө алат.	НК 1 НК 2 НК 3	ПК 1 ПК 2

КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫНЫН КАБАРЛАРЫ
№3 (64) 2024

Окуучулардын билимин актуалдаштыруу	5 мүн	Балдар, алтынчы фактыда айтылгандай, «Ак кеме» жарык көрөрү менен катуу сындарга, талаш-тартыштарга кабылган. Чыгарманын эмне үчүн талаш-тартыштарга кабылгандыгын толугураак ачып берүү үчүн 5 топко бөлүнүп иштейбиз. Топко бөлүнөрдүн алдында, чыгармадагы биздин жүрөгүбүздү өйүгөн суроого жооп табууга аракет кылып көрөлү. Эмне үчүн бала көлгө сүзүп кетти? Себептерин аныктап көрөлү. 1. Баланын кыялы 2. «Бугу Эне» жөнүндө уламыш 3. Орозкул 4. Кусалык 5. Момун	Окуучулар суроого жооп берүү менен көйгөйдүн чыгуу себептерин аныктай алышат.	НК 1 НК 2	ПК 1 ПК 2
Сабактын темасы, максаты, индикаторлору	2 мүн	✓ - Демек, балдар, биз бүгүнкү сабакта <i>«Ак кеме» повестинин айланасындагы талаш-тартыштарды, чыгармадагы көйгөйдү аныктоо менен каармандардын образдарын талдап, түшүнөбүз.</i> Каармандардын образдарын аргументтүү талдоо менен айырмалап билебиз, убакытка туура мамиле жасоо менен топто бири-бирин сыйлап, уга билебиз. ✓ Ар бир топто 1 ден эксперт ар бирибиздин аткарган ишибизди баалап турат.	Сабактын темасын, максаттарын угушат	НК 1	ПК 1
Жаңы материалды түшүндүрүү.	7 мүн	1. Анда эмесе, 1, 2, 3, 4, 5 деп санап топторго бөлүнөбүз. Жогоруда биз көйгөйдүн 5 себебин аныктаганбыз. 1-топ. Баланын кыялы 2-топ. «Бугу Эне» жөнүндө уламыш 3-топ. Орозкул 4-топ. Кусалык 5-топ. Момун Ар бир топ флипчартта тартылган «балыктын скелети» боюнча себептерди толуктайбыз. Себептерди факты менен далилдейбиз, жыйынтык чыгарабыз. 10 мүнөт убакыт.	5 топко бөлүнүп отурушат. Берилген тапшырмалары боюнча себеп, фактыларды таап, жыйынтык чыгарышат.	НК 1 НК 2 НК 3	ПК 1 ПК 2 ПК 3

КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫНЫН КАБАРЛАРЫ
№3 (64) 2024

Бышыктоо	10 мүн	Анда эмесе, балдар, ар бир топтун ишин көрөлү, угалы. Ар бир презентатор ишин айтып бүткөндөн кийин, 1-топтуку 2 – чиге, 2-3, 3-4, 4-5, 5-1 дикине жылып, толуктоолорду киргизсеңер болот.	5 топ берилген тапшырмалары боюнча аткарган иштерин презентациялап беришет, ар бир презентатор өзүнөн кийинки топтун презентациясына жылып толуктап койсо болот.	НК 1	ПК 2
Сабакты жыйынтыктоо жана баалоо	5 мүн	Анда эмесе, топтук иштин жыйынтыгын эксперттерден угалы, кимдер сабакка кандай катыша алды.	Топто дайындалган 1ден эксперт топтун ишине баа берет.	НК 3	ПК 2
Кайтарым байланыш	5 мүн	Мугалим сүйлөмдүн башын флипчартка же доскага жазат, катышуучулар анын аягын өз ойлоруна таянып, бүтүрүшү керек: • <i>Мурун мен ... деп ойлочумун;</i> • <i>Эми мен бул ... экенин билем;</i> • <i>Мен ... каалайм.</i> Өздөрүнүн бүтүргөн сүйлөмдөрүн окууну суранат жана жалпы жыйынтык чыгарат.	Окуучулар сүйлөмдүн аягын бүтүрүп, окуп беришет, жалпы жыйынтык чыгарышат.	НК 1	ПК 2
Үйгө тапшырма.	2 мүн	Биз бүгүнкү сабакта «Ак кеме» повестиндеги жана анын айланасындагы талаш-тартыштарды аныктай алдык. Көйгөйдүн чыгуу себептерин далилдеп, жыйынтык чыгара алдык. Каармандарга талдоо жүргүздүк. Көркөм шарттуулук боюнча билдик. Эми, балдар, үйгө тапшырма «Эгер мен баланын ордунда болсом...» деген темада эссе жазып келгиле. Чыгыш акылманы: <i>«Билим алуу - эр жүрөктүүлүк, билимди тереңдетип алуу – акылмандуулук, аны туура колдонуу искусствонун жеткен чегин» деп айтмакчы, чыгармадан алган таасириңерди, сезимиңерди, эмоцияңарды, ой толгооңорду эссе аркылуу мыкты чагылдырып берет деген ишеничтемин.</i>	Сабакка жалпы кайтарым байланышты угуу менен, үйгө тапшырма алышат	НК 2	ПК 2

Сабакта колдонулган «7 факты», «фиш-боун» (балыктын скелети), «Галерея тур» ыкмалары сабакта окуучулардын теманы терең өздөштүрүүсүн, көйгөйлөрдү талдоосун жана командалык иштөөсүн камсыздайт. «7» факты ыкмасы. 7 факты: 6 туура, 1 жалган

факты мугалим тарабынан сунушталып, окуучулар туура же жалган экенин фактылар менен далилдеп айтып беришет. Бул ыкма окуучуларды текстти терең түшүнүүгө жана тексттик далилдерге таянып, фактыларды талдоого үйрөтөт. Топтордо колдонула турган окутуу ыкмаларынын бири – бул Fishbone техникасы. Ал англис тилинен сөзмө-сөз которгондо «Fishbone» же «Балыктын сөөгү» деп которулуп жүрөт. «Балык сөөгү» («балык сөөгү», «балык скелети») – жапон окумуштуусу Каору Исикаванын ыкмасынын жөнөкөйлөштүрүлүп аталышы. Маалыматты берүүнүн бул графикалык техникасы көйгөйдү бөлүп көрсөтүү, анын себептерин жана далилдөөчү фактыларды тактоо жана маселе боюнча корутунду түзүү аркылуу кубулуштун анализинин жүрүшүн образдуу түрдө көрсөтүүгө мүмкүндүк берет». [5, 38-б]. «Галерея тур» көбүнчө топтордо жүргүзүлүп, окуучуларга чыгарманын мазмуну боюнча өз көз карашын сүрөттөр же тексттик карточкалар аркылуу чагылдырууга мүмкүнчүлүк берет. Андан кийин ар бир топтун иши «галерея» сыяктуу илинип, калган окуучулар аны карап чыгышат жана өз ойлорун айтышат. Текстти визуалдык образдар аркылуу кабыл алып, анын негизги идеяларын айкыныраак түшүнүүгө мүмкүнчүлүк берилет, ар бир топ өздөрүнүн эмгеги тууралуу комментарийлерди угат жана башкача көз карашты көрөт. Бул ыкмалар окуучулардын текстти түшүнүү, аны талдоо жана өз оюн билдирүү көндүмдөрүн өнүктүрүүгө чоң таасир берет. Андыктан бул ыкмалар окурмандык сабаттуулукту калыптандырууда абдан натыйжалуу.

Корутунду. Изилдөөнүн натыйжалары окуучулардын окурмандык сабаттуулугун өнүктүрүүдө кыргыз адабиятындагы методдордун эффективдүүлүгүн тастыктады. «Ак кеме» сыяктуу чыгармаларды талдоо аркылуу ар бир методдун окуучулардын адабиятка болгон кызыгуусун арттырууда жана текстти түшүнүүдө канчалык маанилүү экени белгилүү болду. Изилдөөдө ар бир метод өзүнө мүнөздүү өзгөчөлүктөр менен таасир этери көрүндү. Мисалы, аналитикалык талдоо

чыгармадагы негизги темаларды жана символдорду түшүнүүгө жардам берип, окуучулардын сынчыл ой жүгүртүүсүн жакшыртат. Жогоруда аталган ыкмалар окурмандык сабаттуулукту калыптандырууда окуучулардын интеллектуалдык жана чыгармачыл мүмкүнчүлүктөрүн ачууга жардам берери аныкталды. Комплекстүү мамиле жасоо окуучулардын адабиятка кызыгуусун арттырып, алардын адабий текстти түшүнүү жана турмушта колдоно билүү жөндөмдөрүн өркүндөтүүгө өбөлгө түзөт.

Жыйынтыгында, кыргыз адабияты сабагы аркылуу окурмандык сабаттуулукту калыптандыруу ар бир методдун туура жана максаттуу колдонулушу аркылуу ийгиликтүү ишке ашат.

Адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын жалпы мектепте билим берүүнүн мамлекеттик билим берүү стандарты. – Бишкек, 2022. – № 393.
2. Рысбаев С.К. Баланын китеп окуусун уюштуруу технологиялары [Текст]. – Бишкек, 2022. – 220 б.
3. Мамытов А., Тагаева Г. Направления подготовки учащихся основной школы Кыргызской Республики к международным исследованиям «PISA-2025». // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2021. – № 1 (53). – С. 3-17. – EDN: DXWNJA
4. Кыргыз Республикасынын окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн жалпы билим берүүчү уюмдарынын 5–11-класстары үчүн «Кыргыз адабияты» предметтик стандарты. – Бишкек, 2022. – 64 б.
5. Шаршенова Р. Кыргыз тилин окутууда кыргыз адабиятынын материалдарын кеп материалы катары колдонуунун заманбап ыкмалары. // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2023. – № 2 (60). – С. 36-42. – EDN: YSLDMF
6. Маалыматтык булактар:
- [OECD PISA сайты](https://www.oecd.org/pisa/)

- [Wikipedia](https://ru.wikipedia.org/wiki/)
7. Муратов, А. Кыргыз адабияты сабагында көркөм тексттин маңызын ачуу // Известия вузов Кыргызстана. – Бишкек, 2008. – № 8, – С. 29–31.
8. Батыркулова А., Койлубаева А. Мыкты сабак ийгиликтин ачыгы. – 1-китеп. – Бишкек, 2023.

Рецензиялаган:
Муратов А.Ж.,
педагогика илимдеринин доктору, профессор

EDN: ZPKLCR

*Крымова Лариса Рахисhevна,
кандидат педагогических наук, профессор,
Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилёва,
Республика Казахстан, город Астана*

**РОЛЬ ИНОНАЦИОНАЛЬНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В ТЕОРИИ
И ПРАКТИКЕ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ**

*Крымова Лариса Рахисhevна,
педагогика илимдеринин кандидаты, профессор,
Л.В. Гумилев атындагы Евразия улуттук университети,
Казакстан Республикасы, Астана шаары*

**ОРУС ТИЛИН ОКУТУУНУН ТЕОРИЯСЫНДА ЖАНА
ПРАКТИКАСЫНДА ЧЕТ ӨЛКӨЛҮК АДАБИЯТТЫН РОЛУ**

*Krymova Larisa Rakhishevna,
Candidate of Pedagogical Sciences, Professor,
L.V. Gumilev Eurasian National University,
Republic of Kazakhstan, Astana*

**THE ROLE OF FOREIGN LITERATURE IN THE THEORY AND
PRACTICE OF TEACHING THE RUSSIAN LANGUAGE**

Аннотация: Данная работа посвящена исследованию роли инонациональной литературы в теории и практике обучения русскому языку. В настоящее время современная методика обучения русскому языку претерпевает глобальные изменения. На сегодняшний день с момента обретения независимости многими странами бывшего СНГ, русский язык для многих студентов из разных стран стал рассматриваться в методике как иностранный. Статья приводит к выводу о том, что инонациональная литература, как метод обучения русскому языку как иностранному (РКИ) упрощает учебный процесс РКИ и помогает

пониманию русского языка, глубокому его усвоению.

Инонациональная литература имеет глубокие корни в своем развитии, национальные традиции и обычаи. Для любого тюркоязычного студента изучение русского языка является иностранным. Использование инонациональной литературы глубоко обогащает знания учащихся, изучающих русский язык. Таким образом, использование инонациональной литературы в процессе изучения русского языка как иностранного углубляет и укрепляет межкультурные связи среди студентов. В свою очередь, межкультурные связи и изучение инонациональной

литературы приводят к обогащению словарного запаса студентов, их взаимодействию и культурному обмену между собой.

Аннотация: Бул иш орус тилин үйрөнүү теориясы жана практикасынын негизинде чет элдик адабияттын ролун изилдөөгө арналган. Бүгүнкү күндө орус тилин окутуунун заманбап методикасы глобалдык өзгөрүүлөргө дуушар болууда. Көптөгөн мурдагы КМШ өлкөлөрү көз карандысыздыкка ээ болгондон кийин, орус тили көптөгөн студенттер үчүн чет тили катары карала баштады. Бул иште орус тилин чет тили катары үйрөтүүдө (РКИ) чет элдик адабияттын методикасы окуу процессин жеңилдетип гана тим болбостон, орус тилин түшүнүүгө жардам берип, тилди терең өздөштүрүүгө шарт түзөрү тууралуу жыйынтык чыгарылган.

Чет элдик адабият студенттерге орус тилин изилдөөдө бай чыгармалар топтомун ачып берип, аларга тилин гана жакшыртпастан, достук элдердин маданиятына, тарыхына жана турмушуна сүңгүүгө мүмкүнчүлүк берет. Чет элдик адабият аркылуу окуучуларда критикалык ой жүгүртүү, рефлексия жана креативдүүлүк өнүгөт. Орус тилин чет тили катары окутууда чет элдик адабиятты пайдалануу ыкмаларын колдонуу маданияттар аралык коммуникацияны жана алмашууну камтыйт, бул орус тилин жакшыраак кабыл алууга жана аны ар кандай жашоо кырдаалдарында колдонууга өбөлгө түзөт.

Annotation: This work is devoted to the study of the role of foreign literature in the theory and practice of teaching the Russian language. In the modern world, where intercultural communication is becoming more and more relevant, the use of foreign literature in the learning process helps to develop not only language skills, but also cultural awareness of students. The work concludes that foreign literature, as a means of learning, not only enriches the educational process, but also contributes to a deeper understanding of Russian culture, which in turn improves the quality of language acquisition.

In theory, teaching using foreign literature implies the integration of intercultural communication, which contributes to a better understanding of the language and its use in various contexts. In practice, the use of such works in curricula allows you to diversify classes, make them more exciting and relevant for students.

Ключевые слова: иностранная литература, обучение русскому языку, межкультурная коммуникация, методика преподавания, языковые навыки, культурная осведомленность, интертекстуальность, мотивация учащихся, грамматика, лексика, литературные произведения.

Түйүндүү сөздөр: чет элдик адабият, орус тилин окутуу, маданияттар аралык, байланышты окутуу, методикасы, тил көндүмдөрү маданий, аң-сезим, интертексттүүлүк, студенттин мотивациясы грамматика, лексикасы, адабий чыгармалар.

Key words: foreign literature, Russian language teaching, intercultural communication, teaching methods, language skills, cultural awareness, intertextuality, student motivation, grammar, vocabulary, literary work.

Введение. В условиях все возрастающей миграции населения возникает необходимость в интернационализации образования и культурных обменов. Преподавание русского языка становится неотъемлемым фактом для создания условий профессиональной и личной реализации студентов в современном мире. Актуальность исследования роли иностранной литературы в теории и практике обучения русскому языку обусловлена глобализацией и возникновением межкультурных связей и укрепления межнациональных связей в современных условиях. С 2023 года Казахстан заключил договор о безвизовой форме с 50 странами и ввел безвизовый въезд граждан этих стран в Казахстан. Вследствие этого усилился поток мигрантов в нашу страну. В условиях миграции, интернационализации обучения и культурных обменов, и необходимости овладения другими языками, в частности русским, возникает необходимость изучения

русского языка в аспекте инациональной культуры. Киргизский исследователь Акназарова Г.А. верно отметила важность изучения русского языка в Кыргызстане: «Русский язык в силу сложившихся исторических обстоятельств обслуживает многие сферы жизни Кыргызстана. Он изучается как самостоятельный предмет» [3, с. 33]. В силу сложившихся обстоятельств влияние инациональной литературы на изучение русского языка остается на сегодняшний день актуальным.

Целью исследования является: исследование роли инациональной литературы в процессе обучения русскому языку как иностранному (РКИ) и анализ национальной литературы в сравнительно сопоставительном аспекте.

Исследование рассматривает интеграцию иностранной литературы в практику обучения русскому языку как средство не только языкового, но и культурного развития учащихся. В отличие от традиционных подходов, акцент делается на межкультурный аспект и развитие критического мышления через анализ литературных текстов. Статья предлагает новые способы использования литературных произведений в обучении русскому языку как иностранному, что позволяет повысить мотивацию учащихся и улучшить результаты по усвоению.

Методами исследования являются: сравнительно-сопоставительный анализ тюркоязычных литератур и метод критического анализа. «Сравнительно-сопоставительная методика усиливает мотивацию студентов, межкультурную взаимосвязь и рефлексию, пополняя лексический запас и усиливая внимание к этнической идентичности и межкультурным различиям» [1, с. 21]. Использование методов сравнительно-сопоставительного и критического мышления заключается в том, что инациональная литература в процессе обучения русскому языку способствует более легкому усвоению языка, улучшению произношения и развитию коммуникативно-когнитивных способностей у учащихся. Предполагается, что литератур-

ные произведения инациональной культуры открывают возможность сконструировать учебный процесс обучения более интересным и эффективным, увеличивая мотивацию студентов к изучению языка. Многие исследователи огромное значение придают личностному подходу студентов и их исследовательской компетентности. В работе над текстом инациональной литературы все студенты проявляют творческий и компетентностный подходы. «...Под исследовательской компетентностью студентов понимается интегративное качество личности» [4, с. 37].

В настоящее время в обучении русскому языку как иностранному есть множество методов. «В современных условиях в общеобразовательной школе происходят серьезные изменения в содержании учебных программ в соответствии с новыми государственными образовательными стандартами, принципах и методах обучения...» [2, с. 263]. И одной из них является применение литературы родного языка, в частности киргизского, туркменского, казахского. Использование не только русской литературы, но и инациональной литературы при изучении русского языка дает сегодня различные положительные результаты. Инациональная литература очень важный структурированный элемент в теории и практике обучения русскому языку, особенно при межкультурном общении и развитии наших взаимоотношений между нашими дружественными народами. Чтобы овладеть любым иностранным языком, нужен фундамент, на который студент мог бы опираться. И этим фундаментом является его родной язык. В связи с этим в образовательных программах вузов постоянно содержатся произведения зарубежной литературы.

Основное содержание. Инациональная литература – это исторически сложившийся пласт литературы, созданной определенными народами и народностями, говорящими на родном языке. Литература тюркских народов включает в себя литературные традиции различных народов,

таких как казахи, кыргызы, азербайджанцы, узбеки, татары, турки, башкиры и другие. Примером тому являются эпосы, айтысы, легенды.

Одним из таких древних произведений является «**Книга моего деда Коркута**» (эпос огузов, группы тюркских племен), которое является примером культурного наследия многих тюркских народов. Инонациональная литература сочетается с устным народным творчеством у многих народов Средней Азии. Устное народное творчество играет важную роль в формировании национальной культуры каждого народа. Примеры таких эпосов:

- «**Манас**» (кыргызский эпос) – один из выдающихся произведений инонациональной литературы в мире;
- «**Кыз Жибек**» (казахский эпос);
- «**Алпамыс**» (узбекский и казахский эпос).

Перечисленные произведения показывают героизм, мудрость, традиции и духовные инонациональные культуры тюркских народов. Однако авторы этих произведений неизвестны, поэтому они стали называться народными. В определенный период исторической эпохи народное творчество оставляет свои летописи в виде эпоса.

В Средние века такие личности, как Жусуп Баласагуни, Ходжа Ахмет Яссауи, оставили будущему поколению богатое литературное наследие. Эти акыны и поэты, ученые, общие не только с казахами, но и с тюркскими народами. Впоследствии родились в столетии великий казахский поэт Абай Кунанбаев, азербайджанец Мирза Ахундов. Их творчество оказало большое влияние на развитие драматургии, письменной литературы.

Произведения тюркоязычных оказало влияние на межкультурные связи между русскоязычной и тюркской культурами. На сегодняшний день изучение русского языка продиктовано веянием времени. Сегодня русский язык для многих является иностранным. Без знания произведений народной национальной литературы учащимся сложно освоить русский язык как иностранный. Изучение произведений на русском языке,

написанных тюркскими авторами, позволяют увидеть, как элементы тюркской культуры и менталитета изображены в русскоязычном литературном произведении. Такой подход помогает тюркоязычной молодежи воспринимать русский язык как средство выражения своей культуры, а не чужого [6, с. 75]. В связи с этим, стремление изучать язык все больше возрастает. Например, авторы тюркоязычных народов, такие как Олжас Сулейменов, Чингиз Айтматов, А. Нурпеисов, в своих произведениях на русском языке донесли тюркскую культуру, описали его самобытность и историю, инонациональные идеи до всего мира и внесли свой вклад в развитие современной инонациональной литературы.

В современном аспекте инонациональная литература развивает свою толерантную деятельность, выполняет функцию межнационального развития и обогащения языков.

В трудах тюркоязычных авторов, написанных на русском языке, часто можно встретить описание культурных особенностей тюркских народов. Такие тексты улучшают адаптацию студентов к русской культурной среде, сохраняя при этом связь с родной культурой. Это способствует формированию общекультурной толерантности. Инонациональная литература играет большую роль при обучении русскому языку не только с теоретической, но и с практической стороны. Любой студент, любой обучающийся нашей в многонациональной стране должен взаимодействовать и обогащать свою речь, опираясь на национальную и инонациональную литературу. Такой подход в обучении обогащает словарный запас студента, а также его взаимодействие со студентами из других стран. В то же время эти связи способствуют культурному обогащению и взаимодействию студентами разных национальностей, взаимному культурному обмену. В современных условиях с тюркоязычной или иноязычной литературой можно ознакомиться в мультимедийном и цифровом формате (аудиокниги, фильмы, театральные постановки), современный формат изучения русского языка как иностранного отражает новые подходы к изучению

инонационального языка и культуры. Сравнительно-сопоставительный анализ произведений инонациональных культур помогает студентам легко сравнивать и выявлять языковые структуры самостоятельно. Например, сравнительно-сопоставительный анализ произведений А. Нурпеисова «Кровь и пот» и М. Шолохова «Тихий Дон» дает возможность студентам глубже подойти к проблеме инонационального произведения. Основываясь на инонациональные произведения, студентам легче представить быт, среду, национальную самобытность двух культур, а, значит, и легче сопоставить лексико-семантические конструкции и делать переводы текстов. В дальнейшем самим составлять несложные лексико-семантические конструкции.

Литература, особенно если она инонациональная, важна прежде всего в практике обучения русскому языку, которая является действенным основополагающим методом не только развитию речевых навыков, но и определению культурного и межкультурного понимания. Сопоставляя языковые конструкции тюркоязычных авторов, студенты могут глубже освоить русский язык, применяя уже известный культурный контекст для более глубокого усвоения, анализа и синтеза текстов. Сравнительно-сопоставительная методика работы усиливает мотивацию студентов, межкультурную взаимосвязь и рефлексии, пополняя лексический запас и усиливая внимание к этнической идентичности и межкультурным различиям. При обучении русскому языку как иностранному есть множество методов. И одной из них является применение литературы родного языка, в частности, кыргызского, туркменского, казахского. Использование не только русской литературы, но и инонациональной литературы при изучении русской литературы, как иностранного (РКИ) способствует как обогащению словарного запаса, так и обогащению речи.

В действующие образовательные программы вузов постоянно включаются произ-

ведения инонациональной литературы, которые отражают традиционную культуру студентов, близки им по духу.

В связи с этим, есть основание полагать, что изучение русского языка как иностранного неразрывно и должно обязательно быть связано с изучением инонациональной литературы. Творчество народов дружественных стран Средней Азии тесно переплетается и близко по духу. Оно отражает исторический быт и жизнь того или иного народа, его культуру и творчество, и поэтому может быть близко к духовному развитию студента. Инонациональная литература может отражать тончайший духовный мир обучающегося, вдохновляя его к пониманию и восприятию произведений русской литературы.

Выводы. Исследуя роль инонациональной литературы в процессе изучения русского языка как иностранного, можно сделать следующие выводы:

1. Процесс интеграции инонациональной литературы в практику обучения русскому языку выступает средством не только языкового, но и культурного развития учащихся.

2. В отличие от традиционных подходов акцент делается на межкультурный аспект и развитие критического мышления через анализ литературных текстов.

3. Новые способы использования инонациональной литературы при изучении русскому языку повышают мотивацию учащихся и результаты по усвоению языкового материала.

Таким образом, роль инонациональной литературы в практике обучения русскому языку как иностранному (РКИ) является одним из важных факторов развития лексико-грамматических навыков, словарного запаса, но и духовно-нравственного воспитания подрастающего поколения. Роль иноязычной литературы является базовой основой при изучении русского языка как иностранного.

Литература:

1. Крымова Л.Р. Сравнительно-сопоставительный анализ романов А. Нурпеисов «Кровь и пот» и М. Шолохова «Тихий Дон» // Вестник АГУ им. Абая. – Алматы, 2001. – 100 (240). – С. 20-25.
2. Ниязова А.М. Компетентностно-ориентированные задания как средство достижения планируемых результатов обучения // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2020. – № 2 (51). – С. 260-264. – EDN: XXUCEU
3. Акназарова Г.А. Методы и приемы развития письменной речи учащихся на уроках русского языка в кыргызской школе // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2023. – № 2 (60). – С. 31-35. – EDN: PJZKPJ
4. Место тюркской литературы в мировой культуре. – proza.ru
5. Курманалиева Г. Межкультурная коммуникация в произведениях тюркоязычных авторов // Казахстанский национальный университет. Вестник КазГУ. – Алматы. – 2007. – С. 27-33.
6. Мухамедьярова Н.Г. Развитие межкультурной компетенции при изучении русской литературы тюркоязычными студентами // Вестник КазНУ. – Алматы, 2015. – № 3 (45). – С. 67-74.

Рецензент:
Ниязова А.М.,
кандидат педагогических наук

ТАРБИЯ ЖАНА ТААЛИМ
ВОСПИТАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ
EDUCATION AND TRAINING

EDN: ZQGMYW

*Иманкулов Мурат Калматович,
кандидат педагогических наук, доцент,
заведующий лабораторией,
Кыргызская академия образования,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

*Азимова Матлюба Латыповна,
старший преподаватель,
Республиканский институт повышения квалификации и
переподготовки педагогических работников,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

**МЕЖКУЛЬТУРНАЯ ТОЛЕРАНТНОСТЬ: ИДЕЯ, СОДЕРЖАНИЕ
И ПУТИ ФОРМИРОВАНИЯ**

*Иманкулов Мурат Калматович,
педагогика илимдеринин кандидаты, доцент,
Кыргыз билим берүү академиясы,
лаборатория баишчысы,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

*Азимова Матлюба Латыповна,
Республикалык педагогикалык кызматкерлердин квалификациясын
жогорулатуу жана кайра даярдоо институту,
ага окутуучу,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

**МАДАНИЯТТАР АРАЛЫК ТОЛЕРАНТТУУЛУК: ИДЕЯСЫ,
МАЗМУНУ ЖАНА КАЛЫПТАНДЫРУУ ЖОЛДОРУ**

*Imankulov Murat Kalmatovich,
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor,
Head of Laboratory,
Kyrgyz Academy of Education,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

*Azimova Matlyuba Latypovna,
Senior Lecturer,
Republican Institute for Qualification Development and
Retraining Pedagogical Staff,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

INTERCULTURAL TOLERANCE: IDEA, CONTENT, AND WAYS OF FORMATION

Аннотация: В условиях глобализации и усиления межкультурного взаимодействия проблема формирования межкультурной толерантности становится одной из ключевых задач современного общества. В данной статье рассматривается идея и содержание межкультурной толерантности как важнейшего аспекта гармонизации отношений между представителями различных культур. Отмечено, что взаимоуважение, признание ценностей многообразия, эмпатия, открытость способствуют конструктивному диалогу, предотвращению конфликтов и обеспечению стабильности общества. В работе представлены некоторые подходы к пониманию межкультурной толерантности и уровни развития межкультурной толерантности в образовании.

Аннотация: Ааламдашуу жана маданияттар аралык өз ара аракеттенүүнү күчөтүү шарттарында, маданияттар аралык толеранттуулукту калыптандыруу маселеси азыркы коомдун негизги милдеттеринин бири болуп калууда. Макалада маданияттар аралык толеранттуулуктун идеясы жана мазмуну ар түрдүү маданияттардын өкүлдөрүнүн ортосундагы мамилелерди гармонизациялоонун эң маанилүү аспектиси катары каралат. Өз ара урматтоо, көп түрдүүлүктүн баалуулуктарын таануу, эмпатия жана конструктивдүү ачык диалогго, чыр-чатактардын алдын алууга жана коомдун туруктуулугун камсыз кылууга өбөлгө түзөрү белгиленген. Бул макалада маданияттар аралык толеранттуулукту жана билим берүүдөгү маданияттар аралык толеранттуулуктун өнүгүү деңгээлин түшүнүүгө байланыштуу айрым ыкмалар берилген.

Annotation: In the conditions of globalization and strengthening of intercultural interaction the problem of formation of intercultural tolerance becomes one of the key tasks of modern society. This article considers the idea and content of intercultural tolerance as the most important aspect of harmonization of

relations between representatives of different cultures. It is noted that mutual respect, recognition of diversity values, empathy, openness contributes to constructive dialogue, conflict prevention and ensuring the stability of society. The paper presents some approaches to the understanding of intercultural tolerance and levels of intercultural tolerance development in education.

Ключевые слова: межкультурная толерантность, глобализация, мультикультурализм, межкультурный диалог, уровни межкультурной толерантности.

Түйүндүү сөздөр: маданияттар аралык толеранттуулук, ааламдашуу, мультикультурализм, маданияттар аралык диалог, маданияттар аралык толеранттуулуктун деңгээли.

Key words: intercultural tolerance, globalization, multiculturalism, intercultural dialogue, levels of intercultural tolerance.

Введение. Современный мир, характеризующийся глобализацией, миграцией и цифровыми коммуникациями, сталкивается с необходимостью осознания ценности толерантного отношения к другим культурам. Межкультурная толерантность – ключевой принцип, обеспечивающий гармоничное сосуществование людей в условиях культурного многообразия. Она является не только моральным принципом, но и практически способствует гармонизации отношений в многонациональных сообществах. Проблема формирования межкультурной толерантности остается сложной и многогранной. Ее успешное развитие требует глубокого понимания концептуальных основ, анализа факторов, влияющих на ее становление, а также поиска методов ее продвижения в образовательной, социальной и политической сферах.

В «Национальной стратегии устойчивого развития Кыргызской Республики на 2018-2040 годы» отмечено обеспечение сохранения и развитие общенациональной культуры, ее воспроизводство и распространение

при сохранении этнической, языковой, культурной самобытности граждан страны [1]. Концепция развития гражданской идентичности – «Кыргыз жараны» в Кыргызской Республике на период 2021-2026 годы обозначает: «Толерантность и понимание ценности многообразия требуют готовности к активному сотрудничеству, партнерству и совместной деятельности между различными социальными группами и этническими сообществами» [2].

Основное содержание. Межкультурная толерантность – это способность принимать и уважать культурные различия, сохраняя при этом свою идентичность. Она предполагает не только терпимость, но и активное внимание к особенностям других культур, избегая предрассудков и стереотипов и включает несколько ключевых аспектов:

- признание ценности разнообразия: понимание того, что каждая культура уникальна и достойна уважения, имеет право на существование и развитие;

- эмпатия и уважение: умение поставить себя на место другого и принимать его точку зрения; уважение к культурным особенностям проявляется в признании права других культур на сохранение своих традиций, обычаев, верований и образа жизни, что не означает обязательного соглашения с чужими практиками, но готовность воспринимать их открыто и без осуждения;

- готовность к диалогу: открытость к обмену мнениями и культурным опытом, новым возможностям позволяет воспринимать альтернативные точки зрения, быть готовыми к пересмотру своих убеждений и взглядов, что важно для личностного роста и улучшения межличностных отношений;

- культурная компетентность: знания и навыки, позволяющие эффективно взаимодействовать с представителями других культур, которая необходима в достижении успехов в многонациональной и многокультурной среде, где важно учитывать разнообразие взглядов, ценностей, норм поведения;

- способность преодолевать культурные барьеры, такие как стереотипы, предрассудки и ксенофобию.

Впервые вопрос о культурной толерантности поднимает французский философ, писатель и мыслитель Жан Жак Руссо (1712-1778). В его произведениях проходит идея о том, что кроме религиозной толерантности существует гражданская толерантность, он обращает внимание на равенство людей. Руссо был первым европейским просветителем, проявившим толерантное и уважительное отношение к народам Африки, Австралии и Америки: «Вся земля покрыта народами, которые мы знаем лишь по названиям... Вообразите, что Монтескье, Бюффор, Дидро... совершили путешествие... написали бы моральную, естественную и политическую историю всего, что увидели. Тогда мы увидели бы, как из-под их пера возникает новый мир, и таким образом научились бы понимать наш мир» [3].

Для динамичного развития культуры ключевую роль играет открытый диалог и взаимодействие народов. Диалог культур – это процесс взаимного общения, обмена идеями, традициями, ценностями между различными культурами. Он позволяет не только лучше понять другие культуры, но и способствует их сохранению, а также помогает находить общий язык, несмотря на различия.

Русский философ, культуролог М.М. Бахтин писал: «Чужая культура только в глазах другой культуры раскрывает себя полнее и глубже... Один смысл раскрывает свои глубины, встретившись и соприкоснувшись с другим, чужим смыслом: между ними начинается как бы диалог, который преодолевает замкнутость и односторонность этих смыслов, этих культур... При такой диалогической встрече двух культур они не сливаются и не смешиваются, каждая сохраняет свое единство и открытую целостность, но они взаимно обогащаются» [4, с. 507-508].

Американский психолог по межкультурной коммуникации М. Беннет в работе

«Развивающий подход к обучению межкультурной чувствительности» выделил шесть типов восприятия межкультурных различий. Он предлагает переход с одного типа восприятия на другой, ведущий к более высокой ступени межкультурного развития, к числу которых относятся:

1. Отрицание культурных различий представляет собой самую низкую степень открытости к культурным различиям и характеризуется их неприятием. Люди на этом этапе не осознают культурных языков или игнорируют их. Они могут подумать, что люди все одинаковы, и не обращают внимания на то, что культурные различия могут влиять на поведение и восприятие.

2. Защита собственного культурного превосходства. На этом этапе люди начинают осознавать культурные различия, но они часто воспринимаются как угроза или отклонение от нормы, что считается «правильным». Они могут исходить из предвзятых взглядов, убеждений или эмоциональных явлений, которые направлены на защиту своей культуры от восприятия культурных взглядов.

3. Минимизация – третья и последняя ступень этноцентризма. Она помогает людям осознать, что, несмотря на культурные различия, существуют универсальные ценности. Сторонники этой точки зрения считают, что простое понимание фундаментальных моделей человеческого взаимодействия будет достаточно для обеспечения успеха общения. На этом этапе культурные различия признаются, но воспринимаются как несущественные и допускаются до определенного момента.

4. Принятие существования межкультурных различий – важный этап в процессе развития межкультурной чувствительности. Он представляет собой осознание того, что разные культуры уникальны, имеют свои особенности, которые могут существенно повлиять на поведение, восприятие и взаимодействие людей.

5. Адаптация к иным культурам означает понимание ее системы взглядов, способность сопереживать и посмотреть на мир глазами

другого человека. Она начинается с эмпатии, требует от человека гибкости, возможности изменять свое поведение и восприятие в соответствии с культурными особенностями.

6. Интеграция в поликультурное пространство – это последний этап открытости к культурным различиям. Она включает способность и желание активно воспринимать и сочетать разные культуры в своей повседневной жизни, создавать уникальные межкультурные элементы, которые эффективно действуют в развитых культурных контекстах. Человек на этом этапе не только понимает и адаптируется к различиям, но и может свободно переходить между культурами, занимая позиции и используя разные элементы.

Беннет предлагает эволюционные стратегии перехода от одного этапа к другому. В результате формируется новый тип личности, сознательно отбирающий и интегрирующий элементы разных культур [5, с. 179-196].

Культурные (межкультурные) различия – это отличия, существующие в образе жизни, модели поведения, ментальности, ценностях представителей тех или иных культур. Они определяются экологическими, историческими, социально-политическими и ценностно-ментальными факторами, которые влияют на происхождение и развитие культуры.

И.Л. Бабич выделяет три модели построения толерантной картины мира:

1. Ассимиляция;
2. Мультикультурализм;
3. Межкультурный диалог [6, с. 20].

Ассимиляция предполагает смешение одного народа с другим, с последующей утратой своего языка, культурных традиций и обычаев, отличительных черт, самосознания одного из них.

Мультикультурализм признает и поддерживает существование культур в одном обществе, подчеркивая их равноправие и взаимное уважение. В рамках мультикультурализма ценятся культурные различия, а не стремление к их ассимиляции или унификации. Основная идея заключается в том, что разнообразие культур, традиций, обычаев и

взглядов обогащает общество и способствует его развитию.

Межкультурный диалог в «Белой книге» Совета Европы определяется как процесс, включающий в себя открытый и вежливый обмен мнениями между лицами и группами с различным этническим, культурным, религиозным и языковым прошлым и наследием, основанный на взаимном понимании и уважении. Он требует свободы и способности к самовыражению, а также готовности и способности прислушиваться к мнению других, поощряет равенство и человеческое достоинство. Имеет целью развитие более глубокого понимания различного мировоззрения, а также продвижение толерантности и уважения к другому [7, с. 17].

Французский этнолог, философ, основатель культурной антропологии К. Леви-Стросс (1908-2009) в своей книге «Раса и религия» обосновывает ценности сохранения самобытности, взаимосвязи культурного разнообразия и исторического прогресса, находит общие закономерности развития рас и всего человечества. «Мировая цивилизация может быть только коалицией культур, каждая из которых сохраняет свою самобытность... Надо спасти факт разнообразия, а не историческое содержание, придаваемое ему каждой эпохой... Толерантность не является созерцательной позицией, раздачей индульгенций тому, что было, и тому, что есть. Это динамическая установка, она состоит в предвидении, понимании и продвижении того, что желает быть...» [8]. Идея К. Леви-Стросса содержит признание факта разнообразия и его спасения.

Таким образом, функции межкультурной толерантности заключаются в:

- поддержании мирного и стабильного общественного порядка, создании условий для существования государства и принятии различных культурных, этнических групп;
- обмену культурными достижениями, позволяющими заимствовать идеи, традиции и инновации, что ведет к развитию общества;
- регулировании и сдерживании неприязни, нахождении конструктивного выхода

из конфликтных ситуаций и соблюдении равноправия, уважения, свободы;

- обеспечении реализации нравственных и культурных ценностей другого народа.

На протяжении многих веков проблема формирования межкультурной толерантности разрабатывалась, предлагалось множество путей и способов ее решения.

«Ключевую роль в формировании толерантной личности играет семья, которая является определенной моделью толерантного поведения» [9, с. 65]. Мы растем в определенной культурной среде, имеющей собственный язык общения, своеобразное отношение к окружающему миру и людям, вносящей свой уникальный вклад в развитие человеческого сознания и поведения.

Как отмечает академик Н.М. Римашевская, семья является бесспорной человеческой ценностью, транслятором культурного наследия, национальных традиций и этических норм [10, с. 342].

Ни школа, ни государство не могут что-либо изменить в ценностях детей, в их отношении к другим культурам, если в семье будет присутствовать атмосфера неприятия, равнодушия, ненависти к ним.

Но в формировании межкультурной толерантности особая роль принадлежит и образованию, универсальному инструменту культурной интеграции, оказывающему первостепенное влияние на подрастающее поколение, формирующему личность ребенка, его мировоззрение, определенные навыки поведения и ценностные ориентиры. Цель образования – совершенствование человека: «природа так организовала нас... чтобы наше детство продолжалось дольше, и чтобы только при помощи воспитания мы могли учиться гуманности в том или ином ее проявлении. Каждое новое знание – это фундамент морального совершенства: от вежливости к общечеловеческим ценностям. Человек, знающий, чем хорошее отличается от дурного, не может сделать разумный выбор в пользу зла» [11, с. 136-137].

Политика и программы в области образования должны способствовать улуч-

шению взаимопонимания, укреплению солидарности и терпимости в отношениях, как между отдельными людьми, так и между этническими, социальными, культурными, религиозными и языковыми группами.

Профессор Т.Д. Дмитриев в своей работе «Многокультурное образование» выделил следующие уровни развития межкультурной толерантности в образовании.

1. Обучение толерантности. Развитие у ученика, учителя терпимости в отношении культурных особенностей других этносов. Формирование готовности допускать в их оценке отклонения от признанных в обществе стандартов.

2. Изучение и поддержка другой культуры. Путем понимания и принятия культурного плюрализма, больше узнать о культуре другой этнической группы, лучше понять ее, то есть учитель и ученик переходят к следующему уровню многокультурности.

3. Уважение культурных различий. Становление личности, предполагающей высокую оценку другой культуры.

4. Утверждение культурных различий. Уровень поликультурного образования и культурного становления. Это утверждение учителя и ученика в процессе деятельности. На этой стадии к ним приходит понимание необходимости активной позиции [12, с. 6-8].

В задачу школы входит не только выпустить учащихся с багажом знаний, умений и навыков, но и людей с развитой коммуникативной культурой, принимающих многообразие общества, для них межкультурная толерантность является одним из основных принципов в жизненной позиции и ищущих пути эффективного взаимодействия с различными группами людей. Принятие культурного многообразия и положительное отношение к нему станет источником развития собственной культуры, ответственности за свои поступки. Выпускники – это самостоятельные личности, способные к независимому мышлению, их взгляды и суждения основаны на моральных ценностях.

Школа и педагоги выступают организаторами повседневной жизни школьника, создают условия для дальнейшего развития

личности и готовят гражданина поликультурного общества. Толерантная личность – это человек с позитивным взглядом на мир, нравственный, социально активный, осознающий многообразие и взаимообусловленность окружающего мира, это человек обеспокоенный судьбой мира и понимающий, каким будет этот мир, зависит от каждого из нас. Это личность, готовая взаимодействовать с окружающими ее людьми, несмотря на их этническую, религиозную, социальную принадлежность, готовая идти на компромисс в конфликтных ситуациях, выступающая против дискриминации и ущемления прав человека, защищающая эти права.

В обеспечении культурных прав личности необходимо соблюдать баланс между двумя основополагающими культурными нормами:

1) первая правовая норма – это право на отличие – каждый человек может относить себя к той группе, с которой он себя в данный момент отождествляет, говорить на том языке, который считает родным, следовать тем культурным традициям, которые он признает;

2) вторая правовая норма – это право на культурную свободу – каждый человек сам выбирает себе культурные ценности [13, с. 291].

Выводы. Межкультурная толерантность представляет собой сложное социальное и культурное явление, которое включает в себя систему ценностей, норм и практик, направленных на обеспечение гармоничного взаимодействия между представителями различных культур. Она является ключевым фактором в обеспечении стабильности современного общества. Межкультурная толерантность требует не только признания и уважения культурного многообразия, но и активного стремления к пониманию иных традиций, ценностей и мировоззрений. Она базируется на таких качествах, как эмпатия, открытость к новому, способность преодолевать стереотипы и предрассудки. Формирование межкультурной толерантности в образовательном процессе направлено на

подготовку будущих поколений к жизни в многокультурном обществе. В условиях глобализации и межкультурных взаимодействий задача образования заключается не только в передаче знаний, но и в воспитании способности понимать, уважать и принимать культурные различия. Для этого необходимо участие школ, педагогов, учащихся, родителей и общества в целом.

Литература:

1. Национальная стратегия устойчивого развития Кыргызской Республики на 2018-2040 годы: Национальный совет по устойчивому развитию Кырг. Респ. // Норматив. акты Кырг. Респ. – Бишкек, 2018. – 150 с.
2. Концепция развития гражданской идентичности – «Кыргыз Жараны» в Кыргызской Республике на период 2021-2026 годы: Указ Президента КР от 13 нояб. 2020 г. № 39 // Норматив. акты Кырг. Респ. – Бишкек, 2020. – 10 с.
3. Шажинбат А. Этноантропологическая концепция Ж.-Ж. Руссо. / А. Шажинбат [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://goo.su/bbV7WK/> – Дата обращения – 23.12.2024.
4. Бахтин М.М. Литературно-критические статьи / М.М. Бахтин. – М.: Художественная литература, 1986. – 546 с.
5. Беннет М.Дж. Развивающий подход к обучению межкультурной чувствительности / М.Дж. Беннет. // Международный журнал межкультурных отношений – 1986. – № 10 (2). – С. 179-196.
6. Бабич И.Л. Теория и практика мультикультурализма / Исследования по прикладной и неотложной этнологии / И.Л. Бабич, О.В. Родионова. – М., 2009. – №215. – 49 с.
7. Белая книга по межкультурному диалогу: «Жить вместе в равном достоинстве» – Страсбург: Совет Европы, 2008. – 73 с.
8. Леви-Стросс, К. Раса и религия / К. Леви-Стросс [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://goo.su/jO63Th>
9. Аманова Г.М. Воспитание толерантности у учащихся школ в условиях глобализации // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2024. – № 1 (62). – С. 64-68. – EDN: WTACSY
10. Этнокультурная и межрелигиозная коммуникация в образовательной среде. Тенденции развития и управление рисками: материалы региональной научно-практической конференции с международным участием / [Отв. ред., сост. Е.В. Мельникова]. – Екатеринбург, 2017. – 516 с.
11. Толерантность и образование: современные проблемы формирования толерантного сознания: Коллективная монография // Отв. ред. А.В. Перцев. – Вып. 16. – Екатеринбург: Полиграфист, 2006. – 192 с.
12. Формирование толерантного сознания и поведения у обучающихся: методические рекомендации / Чебоксары, 2009. – 128 с.
13. Тишков, В.А. Этнополитология: Политические функции этничности: учебник для вузов / В.А. Тишков, Ю.П. Шабаева. – М.: Московский университет, 2019. – 416 с.

Рецензент:
Асипова Н.А.,
доктор педагогических наук, профессор

КЕСИПТИК БИЛИМ БЕРҮҮ

ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ

PROFESSIONAL EDUCATION

EDN: MKWRIN

*Темирканова Таалайгуль Эмильбековна,
директор,
Управление образования Ленинского района,
Кыргызская Республика, город Бишкек,
e-mail: Tina_temirkanova@list.ru*

**ФОРМИРОВАНИЕ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ У БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ В
ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН В ВУЗЕ**

*Темирканова Таалайгуль Эмильбековна,
Ленин райондук билим берүү башкармалыгы,
директор,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары,
e-mail: Tina_temirkanova@list.ru*

**ЖОГОРКУ ОКУУ ЖАЙДАГЫ ПЕДАГОГИКАЛЫК ДИСЦИПЛИНАЛАРДЫ
ОКУТУУ ПРОЦЕССИНДЕ БОЛОЧОК ПЕДАГОГДОРДО УКУКТУК
МАДАНИЯТТЫ КАЛЫПТАНДЫРУУ**

*Temirkanova Taalaigul Emilbekovna,
Director,
Leninsky District Department of Education,
Kyrgyz Republic, Bishkek city,
E-mail: Tina_temirkanova@list.ru*

**FORMATION OF LEGAL CULTURE AMONG FUTURE TEACHERS IN THE PROCESS
OF STUDYING PEDAGOGICAL DISCIPLINES AT THE UNIVERSITY**

***Аннотация:** Статья посвящается проблеме профессиональной подготовки будущих педагогов в вузе в современных условиях в процессе изучения дисциплин педагогического цикла. Автором проанализировано понятие правовой культуры будущего педагога, которая представляет собой категорию, характеризующую профессиональные качества будущего педагога с учетом специфики его профессиональной деятельности. В*

дисциплинах педагогического цикла содержатся большие возможности для формирования правовой культуры будущих педагогов во время практикумов по педагогическому мастерству и решению педагогических задач путем включения ценностных установок и норм в учебную деятельность студентов.

***Аннотация:** Макала жогорку окуу жайларда заманбап шарттардын негизинде*

педагогикалык сабактарды окутуу процесси аркылуу келечектеги мугалимдердин кесиптик даярдоосуна арналган. Автор мугалимдин кесиптик ишинин өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен, келечекте мугалимдин кесиптик сапаттарын мүнөздөөчү категория катары укуктук маданият түшүнүгүн талдоого алган. Педагогикалык циклдин дисциплиналарында студенттердин окуу иш-аракеттерине баалуулуктарды жана ченемдерди киргизүү жолу менен педагогикалык чеберчиликтин практикумдарында жана педагогикалык маселелерди чечүүдө келечектеги педагогдордун укуктук маданиятын калыптандыруу үчүн чоң мүмкүнчүлүктөр камтылгандыгы жөнүндө баяндалган.

Annotation: The article is devoted to the problem of professional training of future teachers at the university in modern conditions in the process of studying the disciplines of the pedagogical cycle. The author analyzes the concept of the legal culture of a future teacher, which is a category characterizing the professional qualities of a future teacher, taking into account the specifics of his professional activity. The disciplines of the pedagogical cycle contain great opportunities for the formation of the legal culture of future teachers during workshops on pedagogical skills and solving pedagogical problems by including values and norms in the educational activities of students.

Ключевые слова: правовая культура, формирование правовой культуры, поликультурное пространство, дисциплины педагогического цикла, правовая компетентность, будущий педагог.

Түйүндүү сөздөр: укуктук маданият, укуктук маданиятты калыптандыруу, көп маданияттуу мейкиндик, педагогикалык циклдин дисциплиналары, укуктук компетенттүүлүк, келечектеги педагог.

Key words: legal culture, formation of legal culture, multicultural space, disciplines of the pedagogical cycle, legal competence, future teacher.

Введение. В системе разнообразных социальных групп и социальных институтов, постоянно влияющих на личность, сознание и

идентичность ребенка, важную роль играет семья с ее неповторимым нравственным обликом, психологической атмосферой, специфическими межличностными отношениями между супругами, детьми и их родителями со всеми людьми разных возрастов и т.д. Уникальный психологический климат семьи, как правило, определяется взаимодействием нескольких факторов, в том числе материальных условий семьи, уровня образования ее членов, особенностей их нравственных ценностей, рациональных традиций и т.д. [3]. Образование в настоящее время является одним из основных показателей и приоритетных направлений развития государства. Формирование человеческого капитала на благо человека и общества, и раскрытие человеческого потенциала требует от государства особой ответственности за создание системы образования, ориентированной на достижение результатов и удовлетворение потребностей общества XXI века. Образование, как система, основной функцией которой является обучение и воспитание людей, играет важную роль в жизни человека. Люди проводят важную часть своей жизни в системах, которые влияют на их социализацию и развитие личности. В системах образования по всему миру усиливаются процессы качественного обновления и активизируются системы, способствующие развитию человека. Социализация личности в образовании рассматривается как процесс формирования ее активности, духовно-нравственных качеств, творческих способностей, ответственности за поступки и поведение, трудовой деятельности.

Цель исследования. Формирование правовой культуры у будущих учителей в процессе преподавания педагогических дисциплин.

Основное содержание. Высшее образование всегда играло значимую роль в экономическом комплексе страны, и перед ним стоят задачи подготовки высококвалифицированных специалистов. Однако сегодня важно не только совершенствовать их профессиональные навыки, но и готовить их

психологически к новым формам профессиональной деятельности. Современная эпоха требует новой системы ценностей, основанной на общей компетентности, включая правовую. «Изучение научно-педагогической литературы дало основание утверждать, что период обучения в вузе наиболее чувствительный для структурирования интеллекта, накопления профессиональной компетентности, раскрытия потенциала в формировании человека как личности и профессионала» [7]. Правовая компетентность как специалистов, так и граждан включает в себя знание и соблюдение социальных норм и правил поведения, установленных или одобренных государством в соответствии с его полномочиями, правами и обязанностями. Качественное педагогическое образование и высококвалифицированные педагогические кадры сегодня являются приоритетной задачей государственной образовательной политики. В условиях современных вызовов необходимо развивать способности и готовность к практической профессиональной деятельности, а также формировать профессиональную компетентность – это актуальные задачи для вузов на сегодняшний день. Кто же такой современный педагог? Какие компетенции должен иметь выпускник педагогического направления? Что такое компетенция и компетентность? Эти вопросы современного образования уже на протяжении многих лет остаются в центре внимания ученых. В настоящее время все более актуальным становится вопрос не только подготовки компетентного педагога в высшем образовании, но и наличия ключевого элемента профессиональной компетентности – правовой компетентности, высокого уровня правовой грамотности и правосознания. В нашем обществе до сих пор существует устоявшийся стереотип о том, что знание права необходимо лишь юристам. Это приводит к отсутствию правового менталитета у населения, низкому уровню правовой культуры и неправильной социализации молодежи. Данный стереотип необходимо устранить из сознания людей.

Поликультурное пространство любого образовательного учреждения, включая вузы, следует рассматривать как систему, способствующую формированию общечеловеческих ценностей через поликультурное образование. Кроме того, поликультурное пространство образовательного учреждения должно учитывать условия социума и образовательные стратегии в конкретном регионе, а также особенности развития личности и её культурные характеристики для успешной интеграции будущего педагога в культуру через образование. Педагог, обладающий поликультурной компетентностью, воспринимает поликультурную среду своего региона как пространство для своего личного и профессионального роста, что повышает его конкурентоспособность на рынке труда. Однако формировать правовую культуру может только специалист, который сам обладает указанными качествами и осознает социальную значимость своей работы. В связи с этим возрастает потребность общества в педагогах профессионального обучения, обладающих гуманистической направленностью и способных обеспечить взаимодействие участников образовательного процесса на равноправной основе. Формирование правовой культуры направлено на осознание педагогом своей роли в передаче культурных ценностей будущим поколениям, что делает его ответственным не только за собственное образование, но и за развитие своей личности как образованного и культурного человека. Однако в существующих теориях и практике профессионального педагогического образования эти вопросы еще не исследованы в полной мере, и не учтены все особенности процесса формирования правовой культуры у педагогов профессионального обучения. В этой связи становится все более актуальным противоречие между потребностью общества в качественном профессиональном образовании, обеспечивающем высокий уровень правовой культуры у педагогов, и отсутствием целостной системы ее формирования. Голубова В.М., Рыспаева Ч.К. считают, что

современный педагог должен обладать такими характеристиками как: высокая гражданская ответственность и социальная активность; самоорганизация, духовная культура, желание и умение работать в системе «человек-человек»; высокий профессионализм, новаторский стиль научно-педагогического мышления, готовность создавать новые ценности и принимать творческие решения; потребность в непрерывном самообразовании; физическое и психическое здоровье, профессиональная трудоспособность [6].

Повышение правовой культуры – это неотъемлемый процесс эволюции общества, который тесно связан с развитием личности и ее самоопределением. Правовая культура – это не просто знание законов, а глубокое понимание их значений, способность применять их на практике и защищать свои права, а также уважать права других.

Ключевым фактором самоопределения личности является ее активное участие в жизни общества. Социальное действие означает не просто присутствие в обществе, но и участие в различных социальных взаимодействиях, участие в процессах принятия решений, выражение своих взглядов и отстаивание своих интересов. Жизнедеятельность человека в обществе определяет его социальный статус, возможности для самореализации и дальнейшего развития. Каждый человек занимает определенное место в социальной структуре в силу своего положения в обществе, профессионального статуса, участия в различных формах деятельности и общения. Будущий педагог, как и любой другой член общества, формируется и развивается в контексте социальных отношений, в которые он вступает в процессе своей деятельности. Осознавая свою роль в обществе, педагог несет ответственность за формирование правовой культуры у подрастающего поколения, что является основой для успешного функционирования общества в целом. Педагоги должны быть не только носителями знаний о законах, но и образцом для подростков, демонстрируя им понимание правовых норм

и способность решать конфликты мирными методами. Задача педагога – не только преподавать законы, но и воспитывать ответственных граждан, способных защищать свои права и уважать права других.

Следовательно, повышение правовой культуры – это не просто формальный процесс обучения праву, а комплексный подход, направленный на развитие личности, ответственности и способности конструктивно взаимодействовать в обществе. Поэтому при изучении педагогических дисциплин необходимо поощрять сотрудничество и создавать условия для совместной работы студентов, проводить специальные занятия по социальным знаниям, вовлекать студентов в ролевые игры, в систему деятельности, которые реализуются полученными ими знаниями и умениями. Все эти качества должны помочь в решении практических задач. Однако без определенных личностных качеств и компетенций, необходимых современному обществу и работодателям, выпускники не смогут стать самореализующимися и успешными специалистами в своей профессиональной деятельности. С другой стороны, то, что рынок труда требует от работников, – это наличие компетенций и компетентности, то есть способности и готовности к успешной профессиональной деятельности. Следует отметить, что компетенции – это не готовый продукт, который студенты получают в вузе, а продукт их деятельности во время обучения. Компетентностный подход направлен на улучшение взаимодействия между рынками образования и труда, повышение профессиональной конкурентоспособности, обновление содержания, методологии и соответствующей среды обучения. Для этого необходимо создать в университетах соответствующие педагогические условия, в которых будут происходить процессы развития и формирования компетенций. Это означает, что современный педагог должен быть компетентным и мобильным, обладать правовыми знаниями, действовать в правовом поле, определять правовой статус,

руководствоваться в своей профессиональной деятельности национальными и международными нормативными правовыми актами, уметь соблюдать морально-этические принципы. Формирование профессиональной компетентности в правовой сфере является важным аспектом, который в конечном итоге приводит к высокому уровню правовой культуры личности и общества в целом. Правовая культура включает в себя понимание закона, уважение прав других людей и осознание собственной ответственности в рамках правового поля. Важно отметить, что задача повышения качества образования, в том числе правового воспитания будущих учителей, является одной из самых сложных и многогранных проблем, стоящих перед образовательными учреждениями.

Работа педагога подразумевает постоянное взаимодействие с учениками, коллегами и родителями, что делает правовые нормы и правила важнейшими регуляторами этих отношений. Педагог не просто передает знания, но и становится активным участником правовых процессов в сфере образования, что требует от него высокой правовой компетентности. Важно отметить, что развитие правоспособности, несмотря на ее специфику, должно быть целенаправленным и систематическим.

Ее специфика заключается в том, что на сегодняшний день не существует четких методических рекомендаций или стандартов для решения вопросов юридического образования. Существующие методики зачастую не учитывают реалии и потребности современного общества. Молодежь сегодня сталкивается с меняющимися ценностями. Многие духовные ценности, ранее считавшиеся основополагающими, постепенно заменяются материальными. В результате молодые люди начинают забывать о важности как юридических, так и моральных прав.

В связи с этим, необходимо разработать новые подходы к правовому обучению, которые учитывали бы современные тенденции и потребности общества. Это включает в себя интеграцию правовых знаний с

другими дисциплинами, использование интерактивных методов обучения и развитие критического мышления у студентов. Важно, чтобы учебные заведения были не только местом получения знаний, но и местом обсуждения актуальных правовых вопросов, формирования правосознания и правовой культуры. Кроме того, необходимо активное сотрудничество между образовательными, государственными и общественными учреждениями. Таким образом, можно будет создать более эффективные программы правового образования, отвечающие требованиям времени и способствующие формированию у педагогов правовых знаний, а также уважения к правам других людей. Таким образом, развитие правовой компетентности будущих педагогов не только повысит качество их работы, но и станет важным шагом на пути к созданию более правового и справедливого общества. Права – это ценности в жизни каждого человека. Право на жизнь, право на свободу, право на образование, право на здоровье. Это не общечеловеческая ценность! Постановлением Правительства Кыргызской Республики от 14 марта 2016 года № 122 утверждена Концепция повышения правовой культуры народа Кыргызской Республики на период 2016-2020 годов. Основной целью программы было достижение уровня правосознания и правовой культуры населения. Для этого необходима система убеждений, характеризующаяся доступом к правовому образованию, осведомленностью о законах, пониманием необходимости соблюдения правовых норм и навыками их применения. Знания, полученные в процессе правового воспитания и образования, должны стать личным убеждением и твердой установкой на неукоснительное соблюдение правовых норм, которые должны трансформироваться в правовые привычки – законопослушание, участие в правовой и политической деятельности, гражданская позиция. В современной реальной ситуации правовое воспитание граждан объективно необходимо. Оно заключается в передаче и усвоении подрастающим поколением правовых знаний, принципов и норм,

а также в формировании соответствующего отношения к праву и практике его применения, обеспечивающего умение реализовывать права, соблюдать запреты и исполнять обязанности.

Выводы. Наблюдения за педагогами в процессе разрешения их образовательной ситуации показывают, что они не в полной мере осознают формы государственного контроля над образовательной организацией, у них не сформирована правовая культура взаимодействия с субъектами образовательного процесса. В то же время законодательство в сфере образования предусматривает соблюдение педагогами в своей профессиональной деятельности правил и инструкций различного уровня, регламентирующих, в частности, организацию и проведение мероприятий вне образовательной организации, требования профессиональной этики и взаимодействия с родителями (законными представителями) и другими педагогическими работниками.

Литература:

1. Елизарова Е.Н. Социально-педагогические основы формирования правовой базы последипломного образования: Автореф. дис. канд. пед. наук. – СПб., 2001. – 20 с.
2. Желанова С.А. Правовая культура личности: Дис. канд. филос. наук. – Саратов, 1995. – 218 с.
3. Жолдошева А.О., Сабирова В.К., Рыспаева С.Р., Садикова Р.С., Абылкасымова А.О. Влияние родителей на формирование национального самосознания подростка / В кн.: Попкова Е.Г. (ред.) Риски устойчивого развития и управление рисками. Достижения в науке, технике и инновациях. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-34256-1_85
4. Исаев И.Ф. Творческая самореализация личности учителя: Культурологический подход / И.Ф. Исаев, М.И. Ситникова. – Белгород, 1999.
5. Моисеев Е.Г. Международное право прав человека / Международное публичное право: Учебник. / Под ред. К.А. Бекяшева. – М.: Проспект, 2004.
6. Павлова Ю.Д., Голубова В.М., Рыспаева Ч.К. Психолого-педагогические требования к личности педагога высшего образовательного учреждения как субъекта образовательного процесса // Наука и инновационные технологии. №1/2022 (2). – Бишкек, 2022. – С. 65-173.
7. Рамазанова Н.К. Изучение социально-личностного формирования студентов педагогического вуза как элемента подготовки будущих учителей начальных классов // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2024. – №1 (62), – С. 83-89. – EDN: LADBEV
8. Рубинштейн М.М. Проблема учителя. – М. – Л., 1927. – 117 с.
9. Саломаткин А.С. Формирование правовой культуры будущего учителя: Дис. канд. пед. наук. – Челябинск, 1988.
10. Сухомлинский В.А. Рождение гражданина // Избранные произведения в 5-ти томах. Т.3. – Киев: Радянська шк., 1980. – 670 с.

Рецензент:
Мамбетакунов У.Э.,
доктор педагогических наук, профессор

КЕСИПТИК БИЛИМ БЕРҮҮ
ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ
PROFESSIONAL EDUCATION

EDN: PPLUCZ

*Ниязова Жыпар Дуйшоевна,
улук окутуучу,
Ош мамлекеттик университети,
Кыргыз Республикасы, Ош шаары*

*Мукамбетова Айгуль Садырбаевна,
педагогика илимдеринин кандидаты, доцент,
Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

**МЕДИК СТУДЕНТТЕРДИН АНГЛИС ТИЛИНДЕГИ КЕСИПТИК БАЙЛАНЫШ
КЕБИН ӨСТҮРҮҮ БОЮНЧА САБАКТАРДА КОЛДОНУЛГАН ЫК-УСУЛДАР,
ОКУТУУ ФОРМАЛАРЫ**

*Ниязова Жыпар Дуйшоевна,
старший преподаватель,
Ошский государственный университет,
Кыргызская Республика, город Ош*

*Мукамбетова Айгуль Садырбаевна,
доктор педагогических наук, доцент,
Кыргызский национальный университет имени Ж. Баласагына,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

**МЕТОДЫ И ФОРМЫ ОБУЧЕНИЯ, ИСПОЛЬЗУЕМЫЕ НА УРОКАХ ПО РАЗВИТИЮ
НАВЫКОВ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБЩЕНИЯ СТУДЕНТОВ-МЕДИКОВ НА
АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ**

*Niyazoova ZHypar Duishoevna,
Senior Lecturer,
Osh State University,
Kyrgyz Republic, Osh city*

*Mukambetova Aigul Kadyrbayeva,
Doctor of Pedagogical Sciences, Docent,
Kyrgyz National University named after J. Balasagyn,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

**METHODS AND FORMS OF TEACHING USED IN LESSONS TO DEVELOP
PROFESSIONAL COMMUNICATION SKILLS OF MEDICAL
STUDENTS IN ENGLISH**

Аннотация: Макалада медик студенттердин англис тилинде кесиптик байланыш кебин өстүрүү боюнча сабактарда колдонулган ык-усулдар, окутуу формалары жөнүндө сөз болот жана аны медициналык багыттагы кесиптик билим берүүдө аткаруу жолдору талдоого алынат. Азыркы коомго мүнөздүү рыноктук мамиледе конкуренцияга туруштук берүү талаптары англис тили боюнча сапаттуу билим берүүнү кандай формада аткаруу маанилүү экенин көрсөтсө, макалада азыркы учурда окуу процессинде пайдаланылып жаткан окутуу методикалары окутууну сапаттуу ишке ашыра алабы деген зарылдыгы байланыштырылып каралат. Ал мындай шартта англис тилин окутуунун методикасы ар бир педагогдон сабакка чыгармачылык менен мамиле кылуунун зарылдыгын көрсөтүүдө керек болгон ык-усулдар, окутуу формаларын тандоо маселесин козгойт. Кыргызстандагы жогорку кесиптик билим берүүдө канчалык натыйжа бере турган ык-усулдар менен окутуу формалары колдонуп окутулса гана проблема туура чечиле турганы макалада белгиленет.

Аннотация: В статье речь идет о методах и формах обучения для развития профессиональной связной речи студентов-медиков при преподавании английского языка и анализируются способы их осуществления в медицинском профессиональном образовании. Если требования конкуренции в современном рыночном обществе указывают на важность обеспечения качественного образования на английском языке, то в статье рассматривается необходимость того, могут ли методы обучения, используемые в образовательном процессе, обеспечить качественное образование. В такой ситуации методика обучения английскому языку ставит вопрос о выборе методов и форм обучения, указывая на необходимость творческого подхода к уроку со стороны каждого преподавателя. А также в статье отмечено, что правильно решить проблему можно только при условии использования эффективных методов и форм обучения в

высшем профессиональном образовании Кыргызстана.

Annotation: The article talks about the methods and forms of teaching used in professional communication lessons for medical students in English, and analyzes the ways of its implementation in medical professional education. If the requirements to withstand competition in a market approach characteristic of modern society show the importance of quality education in English, then the article examines the need for teaching methods that are currently used in the educational process to ensure quality education. In such a situation, the methodology of teaching English raises the question of choosing methods and forms of teaching, showing the need for a creative approach to the lesson on the part of each teacher. The article notes that the problem can be solved correctly only if effective methods and forms of training are used in higher vocational education in Kyrgyzstan.

Түйүндүү сөздөр: медициналык педагогика, кесиптик билим берүү, англис тилин үйрөтүү, англис тилин окутуу, пикирлешүү, маалымат алмашуу, педагогика, рынок мамилеси, компетенция, мамлекеттик стандарт, конкуренция ж.б.

Ключевые слова: медицинская педагогика, профессиональное образование, изучение английского языка, преподавание английского языка, общение, обмен информацией, педагогика, вопросы рынка, компетенция, государственные стандарты, конкуренция и т.д.

Key words: medical pedagogy, vocational education, teaching English, learning English language, communication, information exchange, pedagogy, market issues, competence, government standards, competition etc.

Киришүү. Азыр Кыргызстанда орто мектепти бүтүрүүчүлөрдүн англис тили боюнча билим деңгээли бирдей эмес. Ал медицина багытында жогорку кесиптик билим алуу үчүн тапшырган студенттерге англис тилин үйрөтүүгө кыйынчылык түзүп жатат. Анткени медик студенттердин англис базалык билиминин ар кандай абалда болушу

окуу-методикалык комплексти иштеп чыгууда окутуучулар арасында оорчулук жаратууда. Алардын англис тилин билүү деңгээлин бирдей абалга келтирүү мүмкүн эмес болгондуктан, көпчүлүк учурда окутуучу-профессорлор ар кимиси менен жекече иштешүүгө аргасыз болот. Мындай шартта англис тилин окутуунун методикасы ар бир педагогдон сабакка чыгармачылык менен мамиле [1] кылуунун зарылдыгын көрсөтүүдө. Ырас, англис тилин жогорку даражада өздөштүрүү кызыкчылыгы бардык студенттерде боло бербегени менен аларга сапаттуу билим берүүнү окуу жай бардык педагогдордон талап кылат. Мунун өзү окутуучулардын кимисин болбосун өз алдынча изденүүгө түртөт. Биздин байкоо эксперименттерибиз көрсөткөндөй, азыр Кыргызстандын медициналык багытта жогорку кесиптик билим берүүдө англис тили сабагы дүйнөлүк билим берүүдө колдонулуп жаткан бардык окуу-методикалык иштерди өз практикасында пайдаланат. Алар медик студенттердин англис тили боюнча билимин жогорулатууга болгон мүмкүнчүлүгүн жумшоо аракетинде иштер аткарылып жатканын көрсөтөт.

Изилдөөнүн максаты. Англис тилин медик студенттерге үйрөтүү окуу процессинде түрдүү багыттагы изденүүлөрдү башынан кечирип жатат. Дүйнөлүк коомчулукта англис тилине болгон кызыкчылыктын жогорулашы ага болгон мамилени гана өзгөртпөстөн, аны сапаттуу окутууга карата да талапты жаңылады. «Кыргызстанда көпчүлүк жаштар англис тилин үйрөнүп чет өлкөгө чыгууга кызыгышат. Бул албетте өлкөбүздүн экономикасы менен да байланыштуу, себеби көпчүлүк жаштар англис тили аркылуу чет өлкөдө билим алууну жана ошондой эле иштеп келүүнү максат кылы-

шат» [3, 48]. Англис тилин медик студенттерге үйрөтүү жумуштары алардын кесипке болгон бардык кызыкчылыктарын эске алуу менен окутуунун традициялык жана инновациялык формаларын, ык-усулдарын, ал тургай окуу процессинде ийгиликке жеткирүүгө маанилүү роль ойногон, тандаган профессиясына таандык англис тилинде кептик-коммуникативдик байланышты түзүүгө тикелей кызмат көрсөтүүгө кол кабыш кылуучу коомдук-социалдык чен-өлчөмдөрдүн дайыма кырдаалга жараша жаңыланып турушун талап кылат. Өзгөчө окутуу методикасына ушул өңүттөн мамиле этүү медик студенттердин социалдык абалына басым жасап, биринчи кезекте медиктер билиш үчүн эмне маанилүү экендигин тактап, аны кесиптик компетенциянын чегинде карап, анан ага ылайык окутуунун методикасын издөө талапка туура келет.

Изилдөөнүн методдору. Өткөн доордо бир типтүү окутулуп келген англис тили сабактары азыр коомдун талаптарына ылайык жаңы мазмунга өттү, б.а. окуу материалдары мурдагыдай таанытуучулук мүнөзү менен кесиптик билим алуучулардын англис тилине болгон муктаждыгын канааттандыра албай, [2] окутуу табиятын тынымсыз керектелип туруучу коммуникативдик кызматташуунун зарылдыгында турган кептик деңгээл боюнча иш алып баруу маанилүү экендигин ачыктады. Анткени англис тилин окуп-билген адистин эмгек рыногунда жогору бааланышы медицина тармагында да күч алды. Медик студенттер билүүгө зарыл компетенцияларды калыптандырууга маанилүү роль ойногон касиеттерин эксперименттик иштер аркылуу айкындоо маселесинин мааниси чоң экендигин белгилей кетели. Бул аларды өз ара салыштырууга мүмкүн болгон төмөнкүдөй таблицаны түзүү зарылдыгын көрсөтөт:

*Кыргызстанда медициналык жогорку кесиптик билим берүүдөгү
англис тилин окутууда пайдаланылган окутуунун методикалары*

№	Англис тилин жогорку медициналык кесиптик билим берүүдө окутуунун методикасынын түрү	Англис тилин медик студенттерге үйрөтүү жолдорунун өзгөчөлүгү	Кесиптик компетенцияларды калыптандыруу мүмкүнчүлүктөрү	Ык-усулдары, формалары
1	Англис тилин окутуунун фундаменталдуу методикасы	Мында негизги басым англис тилинин грамматикасын үйрөнүүгө жасалып, окуу, жазуу, которуу, жаттоо жумуштарына басым жасалат	Социалдык-маданий, инсандык, инструмен-талдык - тилдик, кептик-коммуникативдик компе-тенцияларды калыптан-дырууга болгон аракеттер жүрөт.	Бардык ык-усулдар, окутуу формалары мугалимдин жетекчилигинде ишке ашырылат.
2	Англис тилин окутуунун лингвосоцио-маданий методикасы	Мында маданият аралык байланыш англис тилин окутууда башкы орунга чыгат. Эки элдин маданий байланыш түзүү аракети көрүлөт.	Социалдык-маданий, инсандык, тилдик, кептик-коммуникативдик компетенцияларды калыптандырууга болгон аракеттер кептик байла-ныштар аркылуу үйрөтү-лүшүнө басым жасалат	Окутуунун ык-усулдары формалары өз ара маданий байланыштарды түзүү шарттары аркылуу ишке ашырылат
3	Англис тилин коммуникативдик негизде окутуунун методикасы	Англис тилин окутууда биринчи орун жандуу пикирлешүүгө берилет. Аны толук жана сапаттуу ишке ашырууга басым жасалат.	Социалдык-маданий, инсандык, инструменталдык-тилдик, кептик-коммуникативдик компетенцияларды калыптандырууга болгон аракеттер жандуу сүйлөшүү аркылуу жүрөт.	Окутуунун ык-усулдары формалары өз ара аракетте турган окуу, сүйлөө, жазуу, угуу жолдору менен ишке ашырылат
4	Англис тилин интенсивдүү окутуунун методикасы	Англис тилин окутууда мурда иштелип чыккан даяр «клишелер» колдонулат. Аларды пайдалануу менен өзүнө керектүү сүйлөө жана сүйлөшүү жолдорун үйрөнөт.	Кесипке керек тилдик, кептик-коммуникативдик компетенцияларды калыптандырууга болгон аракеттер сүйлөшүү аркылуу жүрөт.	Окутуунун ык-усулдары фор-малары өз ара аракетте турган сүйлөө жана сүйлөшүү жол-дору менен ишке ашырылат.

Негизги мазмун. Азыркы учурда окуу процессинде пайдаланылып жаткан окутуу методикалары сапаттуу ишке ашыра алабы деген мыйзам ченемдүү суроо учурда Кыр-гызстанда бардык билим берүү тармактары-нын алдында турат. «Медицина кызматкер-лерин даярдоо боюнча кесиптик билим

берүүнүн эффективдүүлүгүн жогорулатуу – болочок адистердин компетенттүү болушун камсыздоо, алган билиминин потенциалын көтөрүү, дүйнөлүк медицина илиминин жетишкендиктеринен кабардар болуу, дары-лоонун инновациялык методдорун өз ал-дынча өздөштүрүү сыяктуу маселелерди

тилдик каражаттар аркылуу чечүү муктаждыгы бар экенин ачыктайт» [4, 135]. Биз учурда кандай окутуу методикасы колдонулуп жатканын тактоо максатында өлкөнүн бир катар жогорку медициналык кесиптик билим берүү багыттарына байкоо салганыбызда англис тилин окутууда төмөнкүдөй методикалар активдүү экенин көрдүк:

1) англис тилин фундаменталдык негизде окутуу методикасы;

2) англис тилин лингвосоциомаданий негизде окутуу методикасы;

3) англис тилин коммуникативдик негизде окутуу методикасы;

4) англис тилин интенсивдүү окутуу методикасы.

Бирас, жогорку кесиптик билим берүүдө булар көпчүлүк учурда «таза түрүндө» колдонулбайт. Бирин-экинчисине айкалыштырып, кээ бир учурда кырдаалга жараша таптакыр эле аралышып кеткенин көрүүгө болот. Салыштырып караганда, ал студенттердин сабакты, кырдаалды, тематиканы таанып-билүү мүмкүнчүлүгүн ачуу максатында тигил же бул методикадагы ык-усулдарды ыкма катары пайдалануу салтка айланып кеткени байкалат. Экинчи жагы, кесиптик билим берүүчү окуу жайларда ушул туура болот деп иштелип чыккан окуу-методикалык база жок. Ошондуктан башка өлкөлөрдө иштелип чыккан англис тилин кесиптик билим берүүдө окутуунун методикасынын өзгөчө белгилерин аныктоо, алардын бири-биринен болгон айырмачылыктарын бөлүп көрсөтүү, медик студенттер билүүгө зарыл компетенцияларды калыптандырууга маанилүү роль ойногон касиеттерин эксперименттик иштер аркылуу айкындоо маселесинин мааниси чоң экендигин белгилей кетели.

Соңку жылдарда англис тилин үйрөтүү жумуштарын коммерциялык планда колдонуп, кадимки эле рынокко чыгарып иштеп жаткан мекеме-уюмдар көп болгондуктан, анын таасиринде популярдуу методика катары *англис тилин интенсивдүү окутуу* социалдык чөйрөдө маанилүү орунга көтөрүлүп, медик студенттердин англис тилинде

кесиптик байланыш кебин өстүрүүгө колдонгон учурлар арбып баратканын байкадык. Ал медик студенттердин сүйлөө жана сүйлөшүү көндүмдөрүн талапка ылайык келтирүү максатын көздөп, окуу процессинде белгилүү бир тематикада даяр «клишелерди» жаттоого сунуштап, анын негизинде кепти уюштуруу жумуштарын жеткиликтүү аткарганы менен окуу жана жазуу жумуштары өз деңгээлине чыкпай калышы мүмкүн экенин белгилей кетели. Себеби, интенсивдүү окутуу студенттердин кырдаалга жараша сүйлөө жана сүйлөшүү көндүмдөрүн пайда кылууга ашыкча көңүл бургандыктан, окуу материалынын 25тен 85 пайызга чейини даяр түрүндө берилген «клишелерди» ситуацияга ылайык колдонуу жолдоруна басым коюп, суроо-жооп уюштуруу биринчи планга чыгат да, андан ары аны тереңдетип, жеке оюн бардык тарабынан жеткиликтүү айтып берүү жумуштары өнүкпөй калганы байкоо эксперимент учурунда даана көрдүк. Ошондой эле андай сабактан чыккан медик студенттерге өз адистигине тиешелүү гезит-журналдык маалыматтарды, илимий-теориялык аныктамаларды, оорунун чыгыш себептерине түшүндүрмө берген тексттерди, андан тышкары кырдаалдык-тематикалык «топиктерди» түшүнгөнүн айтып берүүсүн өтүнгөнүбүздө эч биринен канааттандыраарлык жооп ала албадык. Мунун өзү, б.а. англис тилин интенсивдүү окутуу формалары медик студенттердин кесиптик байланыш кебин өстүрүүдө монологдук жана диалогдук пикирлешүү көндүмдөрүн иштеп чыгууга жардамдашып, кептик-коммуникативдик компетенцияларды калыптандырууда маанилүү иштерди аткарганы менен андагы ойду пикирлешкен адамына чыгармачылык жана ички эмоциясы менен жеткирүүдө бир топ кыйынчылыкты түзгөнүн көрүүгө болот. Анын себеби интенсивдүү окутуунун методдору шаблондуу келип, кептин нугу даяр «жолдон» чыгып кеткен маалда сүйлөө да, сүйлөшүү да андан ары өнүкпөй турганын билдирет. Негизинен даяр сүйлөө ыгына басым жасагандыктан, кептин суроо-жооп формасы башкы орунга чыгып, айтылчу ойду түшүндүрүү жана түшүнүү принциптери

медик студенттердин коммуникативдик компетенцияларын калыптандырууда кептик айтымдарды, өзгөчө анын туура айтылышын камсыздоочу интонацияларга карата кызыкчылыктарды жеткиликтүү өздөштүрүүсүнө артыкчылык берүү интенсивдүү окутуунун жагымдуу тарабы экенин белгилей кетели.

Корутунду. Маалыматтык технологиянын мүмкүнчүлүктөрүн колдонуу Кыргызстанда англис тилин окуткан мугалимдерге кыйла жеңилдик түзөт. Анткени өнүккөн өлкөлөр кесиптик билим берүүдө англис тилин ар тараптуу пайдалануу максатында далай методикалык иштелмелерди интернетке жайгаштырган болсо, [5] андай ык-усулдук иштелмелерден пайдалануу медик студенттердин бул тил боюнча кесиптик компетенцияларын өркүндөтүүгө жол ачат. Англис тилин медик студенттерге үйрөтүү жумуштары алардын кесипке болгон бардык кызыкчылыктарын эске алуу менен окутуунун традициялык жана инновациялык формаларын, ык-усулдарын, ал тургай окуу процессинде ийгиликке жеткирүүгө маанилүү роль ойногон, тандаган профессиясына таандык англис тилинде кептик-коммуникативдик байланышты түзүүгө тикелей кызмат көрсөтүүгө кол кабыш кылуучу коомдук-социалдык чен-өлчөмдөрдүн дайыма кырдаалга жараша жаңыланып турушун талап кылат. Чынында медик студенттердин сүйлөө жана сүйлөшүү көндүмдөрүн кептик-коммуникативдик компетенциялардын калыптаныш деңгээлине чейин жогорулатуу маселеси англис тилинин фонетикасына, морфологиясына жана синтаксисине тиешелүү көнүгүүлөрдү тынбай аткарууга, ага көптөгөн убакытты жумшоого, өзгөчө грамматикага тиешелүү окуу материалын ыксыз жаттоого, жаттаган эрежелерин кайрадан айтып берүүгө муктаж эместиги

байкалды. Замандын талабына жараша англис тилин окуп-билүүгө, өзгөчө окутуу методикасына болгон мамиле жаңыланды. Медик студенттердин социалдык абалына басым жасалып, биринчи кезекте медиктер билиш үчүн эмне маанилүү экендиги такталып, аны кесиптик компетенциянын чегинде карап, анан ага ылайык окутуунун методикасы иштелип чыкты..

Адабияттар:

1. Короткова Е.А. Управление самостоятельной познавательной деятельностью студентов-медиков при обучении чтению англоязычной литературы по специальности. / Е.А. Короткова. – Изд-во Владивосток: ДВГУ, 1998. – 116 с.
2. Астафурова Т.Н. Стратегии коммуникативного поведения в профессионально-значимых ситуациях межкультурного общения (лингвистический и дидактический аспекты). Дисс. доктора пед. наук / Т.Н. Астафурова. – М., 1997. – 325 с.
3. Иметова Ж.К. Англис тилин үйрөнүүдөгү айрым маселелер жана аларды чечүүнүн жолдору // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2021. – № 3 (55). – С. 47-50. – EDN: VROMHF
4. Нуракова Ж.Ш. Медицина тармактарында окуган студенттердин англис тили боюнча жазма кеп көндүмдөрүн калыптандырууга карата түзүлгөн коомдук-социалдык муктаждыктар // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2021. – № 1 (53). – С. 131-136. – EDN: MHPPGH
5. Акматов Б.М. Кыргыз адабиятын жогорку окуу жайларында компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун технологиясы: Монография: / Б.М. Акматов - Б.: «Фаст принт», 2016. – 456 б.

Рецензиялаган:

Рысбаев С.К.,

**КББАнын мүчө-корреспонденти,
педагогика илимдеринин доктору, профессор**

КЕСИПТИК БИЛИМ БЕРҮҮ
ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ
PROFESSIONAL EDUCATION

EDN: LNSBZI

*Бекматова Жыпара Тулебаевна,
Ош мамлекеттик университети,
улук окутуучу,
Кыргыз Республикасы, Ош шаары*

*Мукамбетова Айгуль Садырбаевна,
педагогика илимдеринин доктору,
Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

**МАТЕМАТИКА БАГЫТЫНДАГЫ КЕСИПТИК БИЛИМ БЕРҮҮ СТАНДАРТТАРЫ
ЖАНА СТУДЕНТТЕРДИН КЕСИПКЕ БАГЫТТАЛГАН КЕБИН АНГЛИС ТИЛИ
САБАКТАРЫНДА КАЛЫПТАНДЫРУУНУН АЗЫРКЫ АБАЛЫ**

*Бекматова Жыпара Тулебаевна,
старший преподаватель,
Ошский государственный университет,
Кыргызская Республика, город Ош*

*Мукамбетова Айгуль Садырбаевна,
доктор педагогических наук,
Кыргызский национальный университет имени Ж. Баласагына,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

**СТАНДАРТЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ ПО МАТЕМАТИКЕ И
СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ РЕЧИ
СТУДЕНТОВ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ**

*Bekmatova Zhypara Tulebaevna,
Senior Lecturer,
Osh State University,
Kyrgyz Republic, Osh city*

*Mukambetova Aigul Sadyrbaevna,
Doctor of Pedagogical Sciences,
Kyrgyz National University named after J. Balasagyn,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

**STANDARDS OF PROFESSIONAL EDUCATION IN MATHEMATICS AND THE
CURRENT STATE OF THE FORMATION OF PROFESSIONAL
SPEECH OF STUDENTS IN ENGLISH**

Аннотация: Макалада математика багытындагы кесиптик билим берүү стандарттарына анализ берилип жана студенттердин кесипке багытталган кебин англис тилинде калыптандыруунун азыркы абалына кеңири токтолобуз. Математикалык багыттар боюнча жогорку кесиптик билим берүү Кыргызстанда мурда калыптанган окуу салттарын түздөн-түз улантып жатканын жокко чыгара албайбыз. Азыр республика боюнча колдонулуп жаткан силлабустар менен окуу-методикалык комплекстерге байкоо салсак, алардын дээрлик көбү даяр кабыл алынган моделдин ченөлчөмдөрүн жетекчиликке алуу менен түзүлгөнү көзгө даана көрүнөт. Сыртынан караганда туура болгону менен ал учурда кеңири жайылып бараткан инсанга багыттап окутуу парадигмасына канчалык туура келээри күмөн жаратат. Мамлекет тарабынан сунуш кылынган стандарт бардык окуу жайларга бирдей талап койгону менен аны жетекчиликке алган окуу жайлардын студенттерди кесипке даярдоо шарттары кескин айырмаланып, ал окуу процессин уюштурууга жана билим берүүнү талапка ылайык ишке ашырууга өзүнчө мамиле кылуу керектигин ачыктайт. Буга студенттин социалдык шарттары да маанилүү роль ойнойт, б.а. мамлекет тарабынан аныкталып, рыноктук мамилелер конкреттештирген компетенцияларга ээ болуу үчүн окуу жай инсанга багыттап окутуу концепциясына индивидуалдуу мамиле жасап, студент алчу билимдин мазмунун аныктоосу маанилүү экени талашсыз.

Аннотация: В статье анализируются стандарты профессионального образования в области математики и акцентируется внимание на современное состояние формирования профессиональной речи студентов на английском языке. Мы не можем исключить тот факт, что высшее профессиональное образование в области математики является прямым продолжением ранее сложившихся образовательных традиций в Кыргызстане. Если посмотреть на учебные программы и учебно-методические

комплексы, используемые сейчас в республике, то видно, что большая часть из них создается под руководством принятых извне измерений модели. Хотя это и звучит на первый взгляд, сомнительно, насколько хорошо это вписывается в преобладающую в настоящее время парадигму личностно-ориентированного обучения. Хотя предложенный государством стандарт предъявляет одинаковые требования ко всем образовательным учреждениям, условия подготовки студентов к профессии ориентирующихся на него образовательных учреждений резко различаются, что дает понять, что необходим отдельный подход к организации образовательного процесса и реализации обучения в соответствии требованиям. Важную роль в этом играют и социальные условия учащегося, т.е. не подлежит сомнению, что образовательному учреждению важно иметь индивидуальный подход к понятию личностно-ориентированного образования и определять содержание образования, которое получает обучающийся в целях приобретения компетенций, определенных государством и заданных рыночными отношениями.

Annotation: The article analyzes the standards of professional education in the field of mathematics and focuses on the current state of the formation of professional speech of students in English. We cannot exclude the fact that higher professional education in the field of mathematics is a direct continuation of previously established educational traditions in Kyrgyzstan. If you look at the curricula and educational-methodological complexes currently used in the republic, you can see that most of them are created under the guidance of model measurements adopted from outside. While this sounds like it might seem at first glance, it is questionable how well it fits into the currently prevailing learner-centered learning paradigm. Although the standard proposed by the state imposes the same requirements on all educational institutions, the conditions for preparing students for the profession of educational institutions oriented towards it differ sharply, which makes it clear that a separate

approach to organizing the educational process is necessary. process and implementation of training according to requirements. The social conditions of the student also play an important role in this, i.e. There is no doubt that it is important for an educational institution to have an individual approach to the concept of person-centered education and to determine the content of education that a student receives in order to acquire competencies defined by the state and set by it. market relations.

Түйүндүү сөздөр: *математикалык кесиптик билим берүү, англис тилиндеги кесиптик байланыш кеп, англис тилин окутуу, кептик компетенциялар, англисче сүйлөө, англисче сүйлөшүү.*

Ключевые слова: *математическое профессиональное образование, профессиональное общение на английском языке, преподавание английского языка, речевые компетенции, разговаривать на английском языке, разговорный английский.*

Key words: *mathematical professional education, professional communication in English, teaching English, speech competencies, speaking English, conversational English.*

Киришүү. Англис тилин кесиптик билим берүүдө математика багытында билим алып жаткан студенттер кесиптик компетенция менен тилдик компетенцияны айкалыштыра билүүсү, ошол тилде ишин уюштуруу, турмушунда тилди пайдалана алуусу учурдун зарыл талаптарынан болуп саналат. Демек кесиптик жумуштары анын прикладдык мүнөзүнө көз каранды болгондуктан, кайсы өлкөдө болбосун англис тилин үйрөнүү ал адистиктин өзгөчөлүгүнө, анда сөзсүз колдонууга тийиш болгон кептик жана терминдик түшүнүктөр менен лексикалык каражаттарды талаптагыдай билдирүүгө багытталууга тийиш. Мында негизги маселе эл аралык мамилелерде конкуренцияларга туруштук берүү менен бирге кайсы мамлекетте болбосун иштеп кетүүгө даяр кесиптин ээсин тарбиялоо зарылдыгынан келип чыккан маселелердин айланасында иш алып баруу кызыкчылыгын көздөгөндүктөн, окуу материалдары дал ошол социалдык

кызыкчылыктарга таянып түзүлүшү зарыл. Окумуштуулар арасында окуу материалдарынын дал ушундай түзүлүшүн сындагандар көп, бирок жыл өткөн сайын студенттердин тилге болгон кызыкчылыгын биринчи орунга коюп түзүлгөн мындай окуу китептеринин практикалык мааниси чоң экени байкалып, адистердин кесиптик даярдыгын арттыруу максатында тилдик, кептик-коммуникативдик компетенцияларга айрыкча басым коё баштаган башка өлкөлөр пайдалана баштаганын айтпай коюуга болбойт [1, 40-6.]. Алардын арасында биз да барбыз. Негизги окутуучулар англис тилин кесипке багыттап окутуунун илимий-теориялык базасын даяр түрүндө алып жаткандан кийин, аны окуу процессине колдонуу, анын негизинде студенттердин кесиптик билимин жогорулатуу багытында аткарылуучу методикалык материалдарды да англис тилинде даярдоо максатка туура келээри бышык. Анткени, Англиянын өзүндө иштелип чыккан англис тилин окутуунун методикасы буга чейин басып келген тарыхый мазмунга ээ салттарына азыркы мезгилдин талаптарын интеграциялап, коомдун бардык катмары бул тилди үйрөнүү үчүн кандай талаптарды коюп жатканын эске алуу менен өзүнө тиешелүү компетенцияларды аныктаган болсо, биз математикалык багыттар боюнча жогорку кесиптик билим берүүдө чыгармачыл мамиле кылуу аркылуу колдонушубуз керек болуп турат. Тактап айтканда, англис тилин жогорку кесиптик билим берүүчү окуу жайларда окутуу, түздөн-түз студентин тилдик, кептик-коммуникативдик компетенцияларын калыптандырууга милдеттүү болгондуктан, аны окуу процессинде ишке ашыруу ошол эле өнүккөн өлкөлөрдөн Кыргызстанга «көчүрүп келүү» жолдорун издөөгө милдеттендирип жатат. Андай иштер англис тилин окутууда белгилүү бир ийгиликтерди көрсөтүү үчүн ошол өнүккөн өлкөлөрдө өз натыйжасын берген методикага басым жасалыш керек. Ал окуу материалдарын толук бойдон Англияда пайдаланылган окуу китептеринен көчүрүп келүү максатын көздөбөгөнү менен айрым ык-усулдарды, билимди студентке жеткирүү формаларын, сабакты уюштуруу жолдорун

камтуу зарыл. Себеби Англиянын студенттерине тил үйрөтүүгө арналган китептер кесиптик тилге практика жүзүндө машыктырууга багытталган. А бизде болсо, Англияны өлкө таанытуу принцибине жараша, анын тарыхын, эл-жерин үйрөтүүгө айрыкча басым коюлат. Мындай багыт бизде жаңы стандарттардын негизинде эми-эми колго алынып жаткан болсо, Англия андай методиканы көптөгөн жылдардан бери пайдаланып, айрым кемчиликтери болсо улам четтетип отуруп, билим берүү процессине көптөгөн өзгөрүүлөрдү киргизген. Бизде чет тилдерин үйрөтүү боюнча иштер эми гана жолго коюлуп, методикалык жактан жергиликтүү шартка ылайык келүүчү ык-усулдарды иштеп чыга электиги англис тилин сапаттуу окутууга тоскоол болуп жатат.

Изилдөөнүн максаты. Англиянын тил үйрөтүүдө жетишкен усулдук табылгаларынын артыкчылыктарын өзүбүздүн тажрыйбада жакшы жактарын жайылтуу негизги максат.

Тил үйрөтүү ыкмалары оозеки жана жазуу түрүндө системалуу аткарылган иштерден туруп, жөнөкөйдөн татаалды көздөй кеткен бир нече баскычтагы методикалык иштер аткарылат. Конкреттүү шарттар менен байланыштырып караганда ал англис тилин математика багытындагы билим алган студенттерге кесипке багыттап окутуу маселесинде, натыйжага жетүү үчүн колдонулган ык-усулдар менен чектелбестен, мектептен билим деңгээли ар түрдүү болуп келген студенттердин, англис тили боюнча тилдик, кептик-коммуникативдик компетенцияларын бирдей абалга жеткирүү маселесинде ичине алат. Ал мектептегидей англис тилинин грамматикасына тиешелүү маалыматтар менен тааныштыруу жагын гана ойлобостон, англис тилин окутууга болгон талапты башкача коёт, б.а. жогорку кесиптик билим берүү англис тилин окутуу аркылуу эл аралык конкуренцияга туруштук берүүчү адисти тарбиялоо максатын көздөйт.

Маселени изилдөө педагогиканын талаптарына ылайык аткарылыш үчүн анализ жүргүзүү, салыштыруу жана жалпылоо методдору колдонулду. Алдыга коюлган

милдеттер өз максатына жетиш үчүн англис тилин окутуу бир нече баскычта турган методикалык иштерге көз каранды экенин айтпай коюуга болбойт, алар төмөнкүлөр:

1) күндөлүк сабактарда аткарылуучу окутуу методикасы,

2) өз алдынча аткарылуучу жумуштардын методикасы,

3) англис тилин окутууда сунушталган окуу материалдарын кесиптик компетенциялардын кызыкчылыгында өздөштүрүү методикасы,

4) англис тилин окутуу башка кесиптегилердей эле кайсы окуу жайда болбосун адистиктин «паспортун» түзүүнү жетекчиликке алуу методикасы.

Негизги мазмун. Англис тилин билип-үйрөнүүгө карата ар бир студенттин мамилеси ар кандай болгону менен өз кесибинде колдонуп, анын негизинде кесипкөйлүгүн арттырууга коюлган социалдык талаптардын бирдейлиги рыноктук кызматташууда ийгиликке жетүү кызыкчылыгы баарына бирдей талап коёт. Мунун өзү англис тилин окутууда ар бир студентке жекече мамиле жасоого чакырык таштап, жогоруда аталган иштердин системасын туура пайдаланууга милдеттендирет. Ал англис тилин окутууда мурда колдонулуп келген төрт (окуу, жазуу, угуу, сүйлөө) ишмердүүлүктү кесиптик кызыкчылыкка карата өркүндөтүп, тилди окутуунун прикладдык мүнөзүн социалдык ченемдер менен тереңдетип, ар бир окуу материалы студенттин өзүн өзү таануусуна, жеке керектөөсүн эске алуу менен өз алдынча окуу жана үйрөнүү жолдорун издөөгө, кесиптин табиятына ылайык материалга концептуалдуу мамиле жасоого багытталган методикалык жумуштарды ичине алат [3, 456-б.]. Анын баарын окуу жайда өтүлгөн практикалык сабактар менен чечүү мүмкүн эмес. Азыр бизден талап кылып жаткан англис тилин окутуунун методикасы бардык жерде өзүнүн популярдуулугу менен башкалардын көңүлүн буруп жаткан ык-усулдарды студенттердин кесиптик кызыкчылыктарына ыңгайлаштыруу аркылуу окуу процессинде пайдаланууга жол берет.

Кыргызстандын жогорку окуу жайларында англис тилин окутуунун методикасы жергиликтүү элдин кызыкчылыктарына жараша эми гана түптөлүп жаткандыгына байланыштуу, аудиторияларда өтүлгөн сабактардан тышкаркы, эмне иштерди жасоо керектигине анча көңүл бурулбай, анын натыйжасында алардын өз алдынча аткаруучу жумуштары кандай иш-чаралардан турушу мүмкүн экендиги бүгүнкү күнгө чейин тактала элек. Кайсы кесипте болбосун англис тилин окутуу анын ошол адистик боюнча алдыда аткарчу иштери кандай болушу мүмкүн экендигин студенттерге элестетип түшүнгүдөй абалды көз алдыга тартуу менен анда колдонууга зарыл болгон кесиптик лексика боюнча кеңири маалымат берүү менен бирге кептик каражаттарды коммуникативдик кызматташууда пайдалануу жолдорун үйрөтүүгө милдеттендирсе, ал ошол кесипке тиешелүү болгон сүйлөө жана сүйлөшүү ишмердүүлүгүн өз алдынча жүргүзө билүүгө тийиш социалдык муктаждыктарды кадимки иштиктүү чөйрөнүн өзүндө аткарылчу оозеки жана жазуу түрүндөгү кептик тексттер менен иштөө боюнча методиканын керектигин ачыктайт. Маселен, бизде математикалык багыттарда англис тилин окутуу кадимки Англиянын өзүндөгүдөй болбосо да, бул тилди тез жана сапаттуу үйрөтүүгө мүмкүндүк түзгөн бардык методикалык ык-усулдарды чыгармачылык менен пайдалануу жагын иштеп чыгуу маанилүү маселе бойдон турат. «Азыркы коомдо билим берүүчү окуу жайлар маданиятты сактоочу жана маданий чыгармачыл социалдык институт катары каралууда» [4, 163]. Анткени англис тилин математикалык кесиптин талабында өздөштүрүүгө карата коюлган концепция Британ окумуштуусу М. Philip тарабынан иштелип чыккан «New method of teaching English» методикасынын чен-өлчөмдөрү менен окутуу баардык англис тили мугалимдерине маанилүү. Бизде бул багытта иш алып баруу колго алына элек, ошондуктан студенттерге англис тилин үйрөтүү кадимки орто мектептерде окутулгандай эле жүрүп, сабактан чыккандан кийин студент аны кантип уланта

турганы эч кимди ойлондурбай жатат. Анын натыйжасында англис тилинде кептик тексттерди окуу, мугалимдин тапшырмасы менен жазуу жана которуу, сүйлөө жана сүйлөшүү жумуштары жүрбөсө, көпчүлүк жерде сабактардын уюштурулушу менен жүрүшү совет мезгилинде калыптанып калган эрежелерден толук ажырабай жатат. «Азыркы билим берүүнүн максаты катары студентти өзүнө гана керектүү болгон инсандык жөндөмдүүлүктөрдү өнүктүрүү саналат» [5, 152]. Учурдагы кесиптик билим берүү башка тилдердей эле англисче сүйлөө жана сүйлөшүүнү кадимки реалдуу турмушта колдонууга зарыл болгон критерийлердин бирине чыгарганын эсепке алсак, анда студент жогору окуу жайында окуп жүргөн маалда калыптануучу компетенциялардын мазмунунда ордун аныктап үйрөтүү маселеси курч бойдон калууда. Ал бизде өткөн замандан бери далай жылдарды басып өтүп калыптанган англис тилин окутуунун методикасына жаңыча акцент коюп, өзгөчө ар бир жасалган иш-чара студенттин адистешүүсү менен түздөн-түз байланышта турган коомдук-социалдык керектөөнү чечүү жолдорун үйрөтүүгө багытталышын жетекчиликке алышы маанилүү орунда турганын белгилей кетели [6, 25-б.]. Азыр биз үчүн аны аткаруу кол жеткис нерсе катары көрүнгөнү менен чет өлкөлөрдүн көпчүлүгүндө бул багытта ийгиликке жетүүнүн методикасы эбак практикага киргенине таянсак, анда көпчүлүк жерде практикаланган англис тилин окутуунун ык-усулдарын жергиликтүү шартка ыңгайлаштырып пайдалануу окутуунун максатына ылайык келээрин ачыктайт. Ага чыгармачылык менен мамиле жасоо аларда практикаланып жаткан ык-усулдарды ошол турушунда сабактарга колдонуу эмес, аларды пайдалануу аркылуу чет элдик окуу жайлар кандай ийгиликтерди жарата алганына да талдоо жүргүзүү жагын көрсөтөт.

Бул маселени чечүү үчүн өнүккөн өлкөлөр англис тилин окутуунун мазмунун жана формасын социалдаштырып, студент «түрдүү кырдаалда» ой-пикирин билдирүүгө даяр болушу үчүн учурда өз ара маектешүүнү жөнгө салган «жандуу тилдин» аракеттерин

колдонууга көңүл буруп жатса, андай методиканы биз да ар кыл шартта пайдалана билишибиз маанилүү маселелердин бирине айланууда. Англис тилин окутуунун методикасын иштеп чыккан адистер негизги басымды турмуштук кызыкчылыкка көтөрүшкөндүктөн, сабактан тышкаркы учурда студент тарабынан аткарылуучу иштер өз ара иштиктүү сүйлөшүүлөргө – интернет желелеринде жазышууга, жазуу түрүндө ой алмашып катташууга, күнүмдүк керектөөсүн кимдир бирөөгө түшүндүрүүгө, ошол кырдаалда англис тили боюнча өз билимин өзү текшерүүгө, даяр эрежелерди жаттай бербестен, адистигине кандай сөз каражаттары керектигин өз алдынча таанып-түшүнүүгө, аларды кепте колдонуу үчүн сүйлөм түзүүнүн кандай жолдорун билүү зарыл экенин айкындай алат. Окутуунун формасын өзгөртүүгө карата коюлган студенттердин мындай социалдык муктаждыгы англис тилин өздөштүрүү деңгээлин конкреттештирип, Англиянын өзүндөгүдөй «турмуштук персонаждар» иштөөгө чейин алып барат [9, 74-б.].

Сабакты студенттердин кесип алуусуна түздөн-түз тиешеси бар социалдык-турмуштук керектөөсүн жетекчиликке алуу менен бирге алардын ар биринин өздүк кызыкчылыгы кандай муктаждыктардан тураарын билүүгө ыңгайлуу шарттарды түзөт да, окуу материалдарын ошол мазмунга өткөрүү менен англис тилин окутуунун ык-усулдарын, тил каражаттарын үйрөнүү жолдорун окуу стандарттарында сунушталган компетенцияларды калыптандыруу кызыкчылыктарына ылайык ийкемдүү болушун да көзөмөлдөйт. Мында негизги басым студенттер ала турган билимдин прикладдык табиятына жасалгандыктан, алар эртең окуу жайды бүтүп чыккандан кийин кандай иштерди аткаруусу мүмкүн экенин эске алуу аркылуу «ролдоштуруп», сүйлөө жана сүйлөшүү объектисин түзүү ыкмалары англис тилин өнүккөн өлкөлөрдө окутуп жаткан формаларын бизде да колдонууга чакырык таштайт [10, 36-б.]. Ал англис тилин окутууну студенттин окуган кесибине кантип байланыштырууга мүмкүн экенин мугалимге

окуу процессинде ачык эле туюндура алса, студентке кийин адистиги боюнча кездешүүчү турмуштук кырдаалдарды элестетүүгө, анда пайдаланууга тийиш болгон тилдик каражаттар менен кептик-коммуникативдик кызматташууларды баамдап түшүнүүгө жол ачат. Азыр кайсы тилди болбосун үйрөтүү жумуштары адистикке тиешелүү кызыкчылыктар менен тикелей байланыштуу окутулушу керектигин бардык окуу жайда белгилүү болгондуктан, англис тилин окутуунун методикасы сабакта берилген тапшырмалар аркылуу чектелип калбай, ар студенттин бардык шартта аны колдонуусун камсыздоо маселесин да мугалимге милдеттендирет.

Кесиптик билим берүүдө базалык дисциплиналардын катарында турган англис тилин окутууда керектелүүчү окуу материалдары конкреттүү кырдаалдык «окуяларды» чагылдырган проблемалардын тегерегинде ойлонууга аргасыз кылуу менен бирге студенттерди кандайдыр бир «ролду» тандап алуусуна, өзгөчө өзү кызыккан проблемаларды кимдир бирөөгө айтып түшүндүрүү жолдорун издөөгө, кептик байланыштарда ойлондурган маселе боюнча сүйлөө жана сүйлөшүү шарттарын аткарууга багыт берээри бышык [11, 28-б.]. Анын өзү англис тилинен сабак берген мугалимдерди азыркыдай даяр окуу материалдарын студентке таңуулоодон мурда, англис тилин үйрөнүүдөн алчу натыйжанын эмне экенин аңдаштырып, анан ага ылайык жарым-жартылай турмуш чындыгына негизделген кептик байланыштарды жүргүзүүчү окуу материалдарынын айланасында тилдик, кептик-коммуникативдик компетенцияларды калыптандыруучу иш-чараларды сабактан тышкаркы учурда ар бир студент өз алдынча окуп-үйрөнүүсүнө ыңгайлуу шарттарды түзүүчү ык-усулдарды издештирүүсүнө дайыма милдеттендирет. Демек, студенттер андай жумуштарды өзүнүн социалдык кызыкчылыктарына ылайык өз алдынча жасашы үчүн биз да математикалык багыттарда англис тилин окугандар үчүн, окутуучулар «жумушчу китебин», «кыргызча-англисче кесиптик

терминдердин сөздүгүн», «көнүгүүлөр жыйнагын», «кесиптик тексттер жыйнагын» түзүшүбүз керектигин Англияда жана өнүккөн өлкөлөрдө колдонулган методикалык иштер ырастайт. Бардык окуу материалдары англис тилинде болуп, аны студенттер сабакта, сабактан тышкаркы учурларда өз алдынча которушуп, кептик текст катары айтып беришкени менен ал кийин студенттердин кептик-коммуникативдик компетенциясын калыптандырууда тилдик же кептик каражаттык кызмат аткара албай ошол өтүлгөн сабакта гана кеп болбосо башка мезгилде эч нерсеге жарабай калганын көп кездештирдик. Мындай көрүнүш азыр бардык жогорку кесиптик билим берүүчү окуу жайлардын баарында орун алгандыктан, аны оң жагына чечүү учурда англис тили предметинде окутулуп жаткан окуу материалдарын толугу менен студенттин кесибине байланыштырып, адистин дипломго ээ болгондон кийинки аткарчу иштерин эске алуу аркылуу окуу процессинде жүргүзүлгөн окутуу жумуштарын жүргүзүү маселесин козгойт. Бул учурда окутулуп жаткан дисциплинанын баарына таандык десек, математикалык багыттарда үйрөтүлүүчү англис тили мындай талаптардан четте калбайт.

Корутунду. Кесипкөй адисти тарбиялоо үчүн, студенттин жашоо-турмушунда сөзсүз керектелүүчү оозеки жана жазма кептик каражаттар, терминдер менен түшүнүктөр, тексттер менен иштиктүү документтер, сүйлөө жана сүйлөшүү эрежелери, ойду так жеткирүүчү монологдук жана диалогдук конструкциялар пайдаланылат. Ар бир студент окууну аяктагандан кийин түз эле кайнаган жашоо-тиричиликке бара турганын англис тилин окутуунун методикасы дайыма эске алып, студенттерге окуу материалын сунуштоодо алардын өздүк кызыкчылыктарын жетектөө менен кесибине керектүү кептик байланыштарды түзүүгө мүмкүн болгон ишмердүүлүктү сабакта жана сабактан тышкаркы иш-чараларда көндүм катары калыптандырып чыгуу жолдорун издештирүүгө жоопту болуп барат. Негизги проблема англис тили боюнча жалпы маалымат

берүү эмес, аны кесибинде колдонуу болгондуктан, ар бир өтүлгөн сабактын мазмунунда окуу материалынын кайда керектелишин так көрсөткөн күндөлүк сабактарда аткарылуучу окутуунун методикасынын негизинде иш алып баруу өнүккөн өлкөлөрдө натыйжа бергендей эле бизде да көздөгөн результатка жеткире турганы бышык.

Адабияттар:

1. Бекбоев И. Инсанга багыттап окутуунун технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери 2-баскыч. – Б.: Педагогика века, 2004. – 40-б
2. Жогорку кесиптик билим берүүнүн Мамлекеттик билим берүү стандарты. – Б., 2012. – 23 б.
3. Акматов Б.М. Кыргыз адабиятын жогорку окуу жайларында компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун технологиясы: Монография. [Текст]: Б.М. Акматов. – Б.: «Фаст принт», 2016. – 456 б.
4. Жолдошбаева Ы.К., Ташиева Н.А. Болочок мугалимдерди даярдоонун айрым маселелери // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2020. – № 3 (52). – С. 160-165. – EDN: NMMSMU
5. Токтомамбетова Ж.С., Тагаева Д.А. Математика сабагында компетенттүүлүккө багытталган тапшырмаларды түзүүнүн айрым жолдору // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2020. – № 2 (51). – С. 151-155. – EDN: KJXJSU
6. Аршинова Н.И. Формирование иноязычной лингвистической компетенции студентов вуза с применением средств компьютерных технологий (английский язык как вторая специальность): автореф... дис. канд. пед. наук. – Петрозаводск., 2007. – 25 с.
7. Кузнецов В. Что такое глобализация? [Текст]: / В. Кузнецов // Мировая экономика и международные отношения. – 1998. №2. – 9-12- беттер.
8. Делор Ж. Образование: сокровище. [Текст]: Ж. Делор / UNESCO, 1996. – 416 б.

9. Ананьев Б.Г. Психологическая структура личности и ее становление в процессе индивидуального развития человека // Психология личности. Т. 2. Хрестоматия. – Самара: Изд. Дом «Бахрах», 1999. – 7-94-бб.
10. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования // Высшее образование сегодня. – 2003. – № 5. – 34 44-б.
11. Соловова Е.Н. Методика обучения иностранным языкам. Продвинутый курс. – М. АСТ; Астрель, 2008. – 28-б.

Рецензиялаган:
Асипова Н.А.,
педагогика илимдеринин доктору, профессор

EDN: RTMRXM

*Темирканова Таалайгуль Эмильбековна,
Управление образования Ленинского района,
директор,
Кыргызская Республика, город Бишкек,
e-mail: Tina_temirkanova@list.ru*

**МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ СТУДЕНТОВ
БАКАЛАВРИАТА ПЕДАГОГИЧЕСКОГО НАПРАВЛЕНИЯ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ
ПРОЦЕССЕ УНИВЕРСИТЕТА**

*Темирканова Таалайгуль Эмильбековна,
Ленин райондук билим берүү башкармалыгы,
директор,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары,
e-mail: Tina_temirkanova@list.ru*

**ПЕДАГОГИКАЛЫК БАГЫТТАГЫ БАКАЛАВРИАТТЫН СТУДЕНТТЕРИНИН
УКУКТУК МАДАНИЯТЫН КАЛЫПТАНДЫРУУ МОДЕЛИ**

*Temirkanova Taalaigul Emilbekovna,
Leninsky District Department of Education,
Director,
Kyrgyz Republic, Bishkek city,
E-mail: Tina_temirkanova@list.ru*

**THE MODEL OF FORMATION OF THE LEGAL CULTURE OF BACHELORS OF
PEDAGOGICAL EDUCATION EDUCATION IN THE EDUCATIONAL PROCESS
OF THE UNIVERSITY**

***Аннотация:** В статье представлена модель формирования правовой культуры бакалавров педагогического образования. Охарактеризованы целевой, содержательный, организационно-деятельностный, оценочно-результативный компоненты разработанной модели.*

***Аннотация:** Макалада педагогика боюнча бакалавриатта билим берүү процессинде студенттердин укуктук маданиятын калыптандыруу модели келтирилген. Иштелип чыккан моделдин максаттуу, мазмундуу,*

уюштуруучулук-ишмердик, баалоочу-натыйжалуу компоненттери мүнөздөлдү.

***Annotation:** The article presents a model for the formation of the legal culture of bachelors of pedagogical education. The target, meaningful, organizational-activity, evaluative-effective components of the developed model are characterized.*

***Ключевые слова:** правовая культура, модель формирования правовой культуры бакалавра педагогического образования, компоненты правовой культуры.*

Түйүндүү сөздөр: укуктук маданият, педагогикалык билим берүү бакалаврынын укуктук маданиятын калыптандыруу модели, укуктук маданияттын компоненттери.

Key words: legal culture, model of formation of legal culture of bachelor of pedagogical education, components of legal culture.

Введение. В системе разнообразных социальных групп и социальных институтов, постоянно влияющих на личность, сознание и идентичность ребенка, важную роль играет семья с ее неповторимым нравственным обликом, психологической атмосферой, специфическими межличностными отношениями между супругами, детьми и их родителями со всеми людьми разных возрастов и т.д. Уникальный психологический климат семьи, как правило, определяется взаимодействием

нескольких факторов, в том числе материальных условий семьи, уровня образования ее членов, особенностей их нравственных ценностей, рациональных традиций и т.д. [6]. Правовая культура: основа гармоничного общества. Важность правовой культуры в современном обществе неоспорима.

Правовая культура является неотъемлемой частью общей культуры и играет важную роль в социализации личности и формировании ответственного гражданина. В условиях модернизации, когда главной целью образования становится формирование у молодых людей готовности и способности нести ответственность за себя и общество, правовая культура занимает одно из центральных мест.

Цель исследования: представление модели формирования правовой культуры студентов бакалавриата педагогического направления.

Рисунок 1. Модель формирования правовой культуры

Компоненты модели правовой культуры.

Основное содержание. Формирование правовой культуры: от знания законов к глубокому пониманию правовой системы. Формирование правовой культуры – это не просто механическое заучивание законов. Это комплексный и непрерывный процесс, охватывающий различные аспекты личности, от знания и понимания правовых норм до развития моральных принципов и ценностей, связанных с правом. Интеллектуальный компонент правовой культуры является фундаментом для осознанного и эффективного взаимодействия с правовой системой.

Он включает в себя: 1. Глубокое знание законов: правовая культура предполагает не просто поверхностное знакомство с правовыми нормами, но и их глубокое понимание. Это означает изучение не только текста законов, но и их исторических предпосылок возникновения, целей, задач, а также принципов, лежащих в их основе. Например, знание Гражданского кодекса КР не ограничивается прочтением статей, оно предполагает понимание принципов гражданского права, таких как равенство участников гражданских правоотношений, свобода договора, добросовестность и др.

2. Знание Конституции: Конституция – это фундаментальный закон страны, определяющий основы правовой системы, принципы государственного устройства, права и свободы человека. Знание Конституции позволяет разобраться в механизмах власти, понять права и обязанности граждан, а также законодательные основы работы правоохранительных органов.

3. Понимание правовой системы: правовая культура предполагает знание не только отдельных законов, но и правовой системы в целом. Это означает понимание различных отраслей права (гражданское, уголовное, административное, конституционное и т.д.), их взаимосвязи и место в общей правовой системе страны. Важно не только знать законы, но и быть осведомленным о судебной практике, доктрине права, роли правоохранительных органов, а также механизмах применения законов в конкретных ситуациях.

4. Умение анализировать правовые нормы: правовая культура требует не просто заучивания законов, но и умения анализировать их, выявлять взаимосвязи между статьями, выделять ключевые положения и применять их к конкретным ситуациям. Например, при возникновении спора с контрагентом необходимо не просто знать соответствующий закон, но и уметь применить его положения к конкретным обстоятельствам дела, определить права и обязанности сторон, а также предусмотреть возможные последствия различных решений.

5. Развитие правового мышления: правовая культура предполагает формирование правового мышления, которое позволяет рассуждать о правовых ситуациях с точки зрения законодательства, анализировать факты с правовой точки зрения, формулировать правовые аргументы и приходить к обоснованным выводам.

6. Понимание роли права в обществе: правовая культура включает в себя понимание роли права в обществе, его целей и задач. Права не существуют в отрыве от жизни общества. Они призваны регулировать общественные отношения, обеспечивать

порядок и защищать права и свободы человека.

7. Развитие моральных принципов и ценностей, связанных с правом: правовая культура неразрывно связана с моральными принципами и ценностями. Справедливость, честность, ответственность, уважение к закону и к другим людям – это ключевые принципы, на которых строится правовая культура. Развитие правовой культуры – это не скоростной процесс, а длительный и постоянный путь самосовершенствования. Важно не только учиться законам, но и развивать правовое мышление, формировать ответственное отношение к праву и правовым нормам, а также понимать роль права в жизни общества.

Критическое мышление: правовая культура включает в себя способность критически оценивать правовую информацию, различать надежные и ненадежные источники, анализировать аргументы и выявлять несоответствия. Эмоционально-ценностный компонент правовой культуры включает в себя: уважение к закону (правовая культура формирует уважение к закону как к высшей форме воли общества, как к гаранту права и свобод человека) понимание важности правопорядка (правовая культура формирует у людей понимание важности соблюдения правовых норм для обеспечения социальной безопасности и стабильности, защиты прав и свобод всех членов общества).

Ответственность: правовая культура способствует формированию чувства ответственности за свои поступки и их правовые последствия, пониманию того, что нарушение закона может иметь негативные последствия не только для себя, но и для других.

Практические аспекты правовой культуры: правовая культура предполагает приобретение практических навыков, так как подразумевает не только теоретические знания, но и умение применять правовые нормы в повседневной жизни. Это может быть умение заключить договор, написать заявление, обратиться в суд и т.д. «В период педагогической практики студент осваивает в

определенной мере навыки выполнения различных функций.

При написании конспектов урока, докладов, рефератов и материалов приобретает элементы осуществления конструктивной функции. А выступая на семинарах и практических занятиях приобретают коммуникативные компетенции. При подготовке курсовых и дипломных работ, участвуя в мероприятиях и НИРС овладевает элементами исследовательской компетенции.

Однако в полной мере понять суть педагогических исследований и приобрести необходимые аналитические умения и педагогический опыт, можно только на педагогической практике, при непосредственном общении с детьми и учителями» [10]. Умение защищаться: правовая культура дает человеку возможность отстаивать свои права и интересы в рамках закона и учит его отстаивать свою позицию и обосновывать свою версию в конфликтных ситуациях. Конструктивный диалог с государственными органами: правовая культура включает в себя умение строить конструктивный диалог с государственными органами и правоохранительными структурами, не бояться обращаться к ним за помощью, отстаивать свои права и интересы в правовом поле.

Формирование правовой культуры – это не одномоментный процесс, а постоянное обучение и саморазвитие. Этот процесс начинается в детстве и продолжается на протяжении всей жизни. Родители являются первыми учителями правовых норм и ценностей и должны подавать своим детям пример законопослушности, объяснять важность правопорядка и воспитывать уважение к другим людям и их правам. Школа играет не менее важную роль в формировании правовой культуры: она должна предоставить учащимся системные знания о праве, о правах и свободах человека, о механизмах защиты прав, об ответственности за собственные поступки. Важно не только преподавать правовые нормы, но и воспитывать уважение к закону, чувство справедливости, ответственности.

Вуз продолжает формировать правовую культуру: студенты получают глубокие специализированные знания в разных отраслях права, учатся применять правовые нормы на практике, развивают аналитические и критические навыки мышления. Современные специалисты должны обладать соответствующим уровнем правовой грамотности, а также высоким уровнем профессиональных навыков. Они должны уметь понимать правовые нормы, регулирующие их профессиональную деятельность, решать правовые проблемы, защищать свои права и интересы.

В гражданском обществе правовая культура рассматривается как важный элемент общей культуры, а также профессиональной культуры. Это означает, что все члены общества, независимо от рода занятий, возраста и социального положения, должны быть юридически грамотными. Формирование правовой культуры является задачей не только образовательных учреждений, но и всего общества в целом. Каждый из нас может внести свой вклад в этот процесс, соблюдая законы, уважая права других и устанавливая конструктивный диалог с органами власти. Только при наличии развитой правовой культуры возможно создание справедливого и гармоничного общества. Общество, в котором каждый чувствует себя защищенным, законы реально работают, а права и свободы граждан не нарушаются. Правильное отношение к правам и свободам, которые являются важными жизненными ценностями, играет важную роль в подготовке студентов к будущей профессиональной деятельности.

Само по себе изучение содержания нормативного права не дает студентам возможности оценить значение права для человека, профессионального сообщества и общества в целом. Правовая культура помогает студентам интегрироваться в профессиональную среду. Мотивированный человек – это тот, кто полон энтузиазма и чей энтузиазм позволяет ему продолжать свою деятельность, несмотря ни на что. В нашей

области деятельности студентов по «педагогическому направлению» – это приобретение знаний, навыков и компетенций в области педагогики. И для эффективного обучения студентов затрагивается тема мотивации. Причиной той «бесконечной» актуальности данной темы выступают проблемы обучения в целом. Успешность обучения во многом зависит от сформированности познавательного интереса и отношения к учебной деятельности в целом, т.е. от результатов не только преподавания, но и воспитательной работы. Также влияет структура педагогической деятельности [9]. Не зря педагоги рассматривают мотивацию в качестве решения проблем обучения, так как этот инструмент служит эффективным поддерживающим средством в образовании всех представителей учебных заведений, в чьих интересах выступают получение образования. В настоящее время одной из главных задач в образовательной сфере является необходимость формирования конкурентоспособных специалистов, готовых к процессу самореализации в профессии [8].

Модель формирования правовой культуры студентов бакалавриата в университетском образовании основана на интеграции правовых знаний и профессионально-педагогических знаний, которые применяются профессионально, признании социальной, профессиональной и личностной значимости правопорядка, развитии чувства ответственности за неукоснительное соблюдение положений правового кодекса, развитии доверия к правильности и справедливости правового кодекса и развитию профессионально применяемого «объективного-образования».

Цель – приобретение системы правовых знаний для профессионального применения, в том числе. Содержательный (правовые знания основ образовательного права, методов деятельности, опыт правоприменительной деятельности, реализация аффективно-ценностных отношений к ценностям права и правоотношений в сфере образования), организационно-деятельностный (реализация

процессов аудиторного правового образования, внеаудиторного правового образования (педагогический практикум решения проблемно-ситуационных правовых задач, педагогическая практика, социально-значимая деятельность) и правовое воспитание студентов; оценочно-результативный (уровень сформированности правовой культуры студента в соответствии с критериями её сформированности).

Когнитивный компонент в структуре правовой культуры бакалавра образования характеризует уровень, полноту, осознанность и прочность правовых знаний и правового регулирования правоотношений в системе образования КР; о социально-правовой защите участников образовательного процесса; об организации правового просвещения, воспитания и обучения детей и взрослых в образовательной организации; о степени освоения правовых понятий, терминов и норм в системе образовательного права; о нормативно-правовых актах, регулирующих правоотношение участников образовательного процесса и деятельность работников образовательной организации; о способах формирования профессионально-педагогического правового мышления. В результате эти способности характеризуют личностный элемент в структуре правовой культуры бакалавра образования и создают доминирующую правовую направленность личности.

Эти способности определяются рядом личных качеств, включая оригинальность, гибкость, критическое мышление, ассоциативные навыки, воображение и продуктивное юридическое мышление. Они также включают проявление творческого подхода к решению ситуационных и правовых задач, готовность будущих бакалавров к проектированию и реализации педагогических моделей правового воспитания, развития и обучения студентов, а также стремление к самосовершенствованию и преобразованию образовательных процессов. Усвоение, присвоение и развитие правовой культуры происходит в ходе активной деятельности и тесно связано с процессом понимания,

осознания и формирования личного ценностного отношения к правовым знаниям и собственной деятельности, что включает в себя рефлексию. Под рефлексивным аспектом правовой культуры понимается способность мыслить, рассматривать различные варианты развития событий, вести дискуссии, осознанно участвовать в образовательной деятельности, интерпретировать правовые знания, а также быть готовым признавать свои ошибки, демонстрировать логику своих интерпретаций, решать правовые проблемы в образовательном процессе и иметь собственное мнение.

Рефлексивный элемент позволяет студентам осознанно отслеживать результаты правоприменительной деятельности и собственный уровень правового развития в сфере реализации и защиты прав, свобод и обязанностей в образовательном процессе вуза, выявлять причины затруднений и вносить коррективы в способы деятельности.

Рефлексивный элемент в структуре правовой культуры личности образовательного бакалавриата определяет степень саморазвития и самооценки, а также способность контролировать правовое поведение в различных ситуациях, возникающих в ходе образовательного процесса, обучения и будущей профессиональной деятельности. Диалог между преподавателем и студентом, студентом и профессиональным сообществом в современных условиях социума является основополагающим фактором не только для формирования знаний и компетенций специалиста в вузе, но и для формирования его личной, правовой и профессиональной культуры. Правовые нормы регулируют общественные отношения, опираясь на цели, поставленные перед государством и обществом.

Право регулирует общественные отношения, являясь частью правовой структуры государства. Оно представляет собой сочетание обязательных правил поведения, правовых норм и положений, которые действуют для всех граждан. Для этого необходимо знать и соблюдать существующие в обществе правовые нормы. Ключевым

условием обязательного соблюдения этих норм является достаточный уровень правовой культуры граждан, что подразумевает высокий уровень правовой грамотности. Этот процесс возможен при наличии правосознания и правомерного поведения. Правовое воспитание должно также быть направлено на предотвращение правового нигилизма и на обучение конструктивным жизненным стратегиям.

В системе образования произошли значительные изменения, касающиеся модернизации и правовых отношений, а также формирования правовой системы, соответствующей современным требованиям и реалиям. В связи с этим формирование правовой образованности студентов педагогического направления должно, прежде всего, выражаться в развитии их способности эффективно использовать правовую деятельность и правовой инструментарий для достижения педагогических результатов, становясь неотъемлемой частью образовательного процесса в вузе и необходимым элементом профессионального становления личности.

Особую актуальность этот процесс приобретает в условиях модернизации системы высшего профессионального образования, в которой определяющим выступает процесс формирования опыта деятельности личности, ее готовность в профессионально-педагогической деятельности принимать ответственные решения и действовать адекватно требованиям современного образовательного законодательства при организации образовательного процесса.

Таким образом, возник вопрос о разрешении противоречия между сложившейся системой профессиональной подготовки студентов в вузах и современными требованиями к уровню правовой культуры как необходимому компоненту профессиональной и социальной компетентности студентов педагогического образования. Организационно-деятельностные элементы данной модели представлены рядом педагогических условий. В качестве педагогических инструментов были выбраны организационные

формы и педагогические методы, направленные на формирование всех компонентов правовой культуры. Данный компонент представлен процессом формирования правовой культуры студентов педагогического направления в образовательном процессе вуза последовательно и поэтапно. Формирование правовой образованности включает реализацию возможностей образовательного процесса в рамках интегрированного обучения в высшей школе и его воспитательного воздействия на личность, педагогическую практику по решению правовых задач в соответствии с проблемной ситуацией, самостоятельную и исследовательскую деятельность студентов, педагогическую практику и социально значимую деятельность.

Выводы. Эффективная реализация структурно-содержательной модели формирования правовой культуры студентов требует создания определённых педагогических условий. Важнейшим из них является организация учебного процесса, которая должна быть направлена на последовательное усвоение правовых знаний.

В этом контексте активные и интерактивные методы обучения играют ключевую роль, так как они способствуют более глубокому вовлечению студентов в процесс обучения, а также формируют у них навыки критического мышления и анализа.

Профессиональная компетентность студентов, в частности правовая компетентность, становится важнейшим элементом их подготовки. В современных условиях к выпускникам вузов предъявляются повышенные требования, и их способность адекватно решать профессионально-педагогические задачи в будущей образовательной деятельности должна быть на высоком уровне.

Успешность и качество воспитательной деятельности в образовательных учреждениях во многом зависят от уровня правового образования, полученного студентами в вузе. Этот уровень формируется не только через теоретические занятия, но и через практическое применение всех компонентов правовой культуры представленной модели.

Важно отметить, что правовая культура студентов не только способствует их профессиональному развитию, но и формирует активных граждан, способных участвовать в жизни общества, защищать свои права и интересы, а также уважать права других людей. Таким образом, создание благоприятных педагогических условий для формирования правовой культуры студентов является неотъемлемой частью их подготовки к будущей профессиональной деятельности.

Литература:

1. Алексеев Н.Г. Проектирование условий развития рефлексивного мышления: автореф. дис. ... д-ра пед. наук. – М., 2002. – 45 с.
2. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. – СПб.: Питер, 2001. – 288 с.
3. Андреева Г.М. Социальная психология. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1980. – 416 с.
4. Горстко А.Б. Познакомьтесь с математическим моделированием. – М.: Знание, 1991. – 160 с.
5. Давыдов В.В. Теория деятельности и социальная практика. Вопросы философии. – 1996. №5. – С. 53-62.
6. Жолдошева А.О., Сабирова В.К., Рыспаева С.Р., Садикова Р.С., Абылкасымова А.О. Влияние родителей на формирование национального самосознания подростка. В кн.: Попкова Е.Г. (ред.) Риски устойчивого развития и управление рисками. Достижения в науке, технике и инновациях. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-34256-1_85
7. Карпова С.Е., Васильева Е.Н., Кондратьев А.Я., Иванова И.О. Правовая культура современной молодежи: актуальное состояние и пути её повышения // Молодой ученый. – 2018. – № 1. – С. 173-175.
8. Рыспаева Ч.К. Связь психолого-педагогического сопровождения и информационных технологий в диагностике учебной мотивации// Наука и инновационные технологии. – Бишкек, 2018. – №4 (9). – С. 213-217.

9. Рыспаева Ч.К., Макарычева И.А., Джумгалбекова А. Дж. Педагогическая деятельность: ее сущность и структура // Наука и инновационные технологии. – Бишкек, 2022. – №1/2022 (22). – С. 179-185.
10. Син Е.Е. Новые возможности педагогической практики в профессиональном становлении личности учителя // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2016. – № 2 (38). – С. 9-18. – EDN: WZTJIV
11. Штоф В.А. Моделирование и познание. – Минск, 1974. – 116 с.

Рецензент:
Мамбетакунов У.Э.,
доктор педагогических наук, профессор

**«Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары» журналына
чыгарылуучу макалаларга коюлган талаптар**

Макалалар А-4 форматта 2 экземплярда басылып (1-экземпляр эксперттер үчүн фамилиясы жазылбай жашыруун берилет, ал эми 2-экземпляр иштеп чыгуу үчүн фамилиясы жазылып берилет) жана электрондук түрдө кабыл алынат. Автор менен байланыш үчүн 2-экземплярга мобилдүү телефонуңуздун номерин жана электрондук почтаңыздын дарегин сөзсүз түрдө көргөзүүңүз зарыл. Редакцияга түшкөн макала жөнүндө ырастоо электрондук почта аркылуу жиберилет.

КРнын илимий макалаларга коюлган талаптарына ылайык анын негизги текстинде төмөнкү зарыл элементтер камтылыш керек:

- актуалдуу педагогикалык көйгөйлөрдү жалпы түрдө коюу жана анын маанилүү илимий же практикалык милдеттери менен байланышы;

- берилген көйгөйдү чечмелөөнүн негиздери камтылган жана аларга автор таянып акыркы изилдөөлөр менен жарыкка чыккан эмгектердин талдоосу;

- жалпы көйгөйдүн мурда чечмеленбеген бөлүктөрүнө жазылган макалада арналгандыгын көрсөтүү;

- макаланын алдына коюлган максатты жана милдеттерди аныктоо;

- өткөрүлгөн изилдөөнүн алынган илимий жыйынтыктарын толук негиздөө менен баяндоо;

- жүргүзүлгөн изилдөөдөн тыянактарды чыгаруу менен аталган багыт боюнча келечекте өнүктүрүүнүн перспективаларын көрсөтүү талап кылынат.

Автордук оригиналга коюлган талаптар

- форматы – MS Word.

- гарнитурасы – Times New Roman.

- шрифттин өлчөмү (кегль) – 14

- саптардын ортосундагы аралык (интервал) – 1

- абзацтык ачык жер – 1,5

- бардык талаачалар – 2 см

- мүмкүн болгон ажыратуулар – курсив, каралжын түстө, макаланын аягында адабияттардын тизмесине кирген эмгектерге тексттин ичиндеги шилтемелер квадраттык кашаанын ичинде тизмедеги булактын номерин жана беттердин номерлерин көрсөтүү менен келтирилет.

- дефис тиреден айырмаланышы тийиш.

- тире менен тырмакчалар макаланын бардык текстинде бирдей сызыктуу болушу керек.

- абзацтардын ортосунда өтө чоң аралыктар болбош керек.

- сүрөттөр жарым тондуу эмес даана ак-кара, WMP, EME, CDR, AI, вектордук форматтарда, растрдык сүрөттөлүштөр - TIFF, JPG форматта 300 чекит/дюймдан кем эмес ажыратуу менен, реалдуу өлчөмдө болуу керек. Бардык сүрөттөр жана таблицалар текст боюнча жайланышы керек. MS Excel, MSVisio программалардагы диаграммалар - бааштапкы файл менен чогуу болууга тийиш.

Макаланын текстин компоновкалоо

- Макаланын башында авторлордун фамилиясы менен инициалдары, даражасы, наа-мы, иштеген кызматы, шаары, өлкөсү – кыргыз, орус жана англис тилиндеги варианттар, электрондук дареги (ширифттин өлчөмү-14 кегль, каралжын түстө оң жагын түздөө менен).

- макаланын аталышы – чоң тамгалар менен кыргыз, орус жана англис тилдеги варианттар (ширифттин өлчөмү-14 кегль, каралжын түс, борбор боюнча түздөө).

- Аннотация – кыргыз, орус жана англис (Annotation) тилиндеги варианттар (ширифттин өлчөмү-12 кегль, беттин туурасы боюнча түздөө).

Аннотациянын көлөмү 3-5 сүйлөм. Макаланын аталышындагы маалыматтар аннотациянын текстинде кайталанбашы керек.

Түйүндүү түшүнүктөр: сөздөрдүн саны 5-8-кыргыз, орус (ключевые слова) жана англис (key words) тилиндеги варианттар (ширифттин өлчөмү – 12 кегль, беттин туурасы боюнча түздөө, 1 интервал).

Негизги текст адабияттын стилистикалык жана библиографиялык талаптарына дал келиш керек, беттин туурасы боюнча түздөө.

Макаланын структуралык түзүлүшү:

- Киришүү
- Изилдөөнүн максаты
- Изилдөөнүн методу
- Негизги мазмуну
- Корутунду
- Адабияттар тизмеси

Адабияттардын тизмеси 5-10 булактарды камтып, аягында кийинки жылдары чыккан 2-3 чет өлкөлүк эмгектер (ширифттин өлчөмү – 12 кегль, беттин туурасы боюнча түздөө). Адабияттар тизмесин ГОСТ боюнча түзүү.

Шилтемелердин (цитирование) орун алышы; “КББАнын кабарлары” журналына шилтеме келтирүү.

Макала мурда башка булакта жарыяланбашы керек, же башка журналдарга жиберилбеши керек.

Аталган талаптарга канааттандырбаган макалалар кароого кабыл алынбайт. Жарыкка чыгарууга кабыл алынбаган материал боюнча кат жазуу жүргүзүлбөйт. Макалалардын кол жазмалары кайтарылбайт.

Төлөм акысы:

Талаптарга жооп берген макалалар журналда төлөмдүү негизде жарыкка чыгарылат. КББАнын академиктери жана мүчө-корреспонденттери үчүн – **акысыз**.

КББАнын кызматкерлери менен аспиранттары үчүн – **500 сом**,

Кыргызстандын мекемелеринин кызматкерлери жана аспиранттары үчүн – **1000 сом**,

Алыскы жана жакынкы чет өлкөлөрдүн жарандары үчүн – **3500 сом**.

**Требования к оформлению статей в журнале
«Известия Кыргызской академии образования»**

Статьи следует предоставить в бумажном вложенным в файл и электронном виде. В сопроводительном письме необходимо обязательно указать номер мобильного телефона и адрес электронной почты для связи с автором. Редакция высылает подтверждение о получении статьи по электронной почте.

В соответствии с требованиями к научным публикациям в КР, основной текст статьи должен содержать следующие необходимые элементы:

- постановка актуальных педагогических проблем в общем виде и ее связь с важными научными или практическими задачами;*
- анализ последних исследований и публикаций, где заложены основы решения данной проблемы, на которые опирается автор;*
- выделение ранее нерешенных частей общей проблемы, которым посвящается данная статья;*
- формулировка цели и задачи статьи;*
- изложение основного материала проведенного исследования с полным обоснованием полученных научных результатов;*
- выводы из данного исследования и перспективы дальнейшего развития по данному направлению.*

Требования к авторскому оригиналу

- Формат – MS Word.*
- Гарнитура – Times New Roman.*
- Размер шрифта (кегель) – 14.*
- Междустрочный интервал – одинарный.*
- Абзацный отступ – 1,5*
- Поля – все по 2 см.*
- Допустимые выделения – курсив, полужирный.*
- Внутритекстовые ссылки включенные в список литературы, приводятся в квадратных скобках с указанием номера источника в списке и номера страницы источника цитаты.*
- Дефис должен отличаться от тире.*
- Тире и кавычки должны быть одинакового начертания по всему тексту.*
- Не допускаются пробелы между абзацами.*
- Рисунки только черно-белые, без полутонов, в векторных форматах WMP, EME, CDR, AI, растровые изображения – в формате TIFF, JPG с разрешением не менее 300 точек/дюйм, в реальном размере. Все рисунки и таблицы располагаются по тексту. Диаграммы из программ MS Excel, MSVisio вместе с исходным файлом.*

Компоновка текста:

- В начале статьи фамилия, инициалы авторов, степень, звание, должность, место работы, город, страна (на кыргызском, русском и английском языках), электронный адрес (размер шрифта – 14 кегль, полужирный, выравнивание – по правому краю).*
- Название статьи – заглавными буквами на кыргызском, русском и английском языках*

(размер шрифта – 14 кегль, полужирный, выравнивание – по центру).

Аннотация: на кыргызском, русском и английском языках (Annotation) (размер шрифта – 12 кегль, выравнивание – по ширине страницы).

Объем аннотации 3-5 предложений. Сведения, содержащиеся в заглавии статьи, не должны повторяться в тексте аннотации.

Ключевые слова: количество слов 5-8 – на кыргызском, русском и английском языках (Key words) (размер шрифта – 12 кегль, выравнивание – по ширине страницы, через 1 интервал).

Основной текст должен соответствовать стилистическим и библиографическим требованиям литературы, выравнивание – по ширине страницы.

Структура статьи:

- Введение
- Цель исследования
- Методы исследования
- Основное содержание
- Выводы
- Список литературы

Список литературы: 5-15 источников (размер шрифта – 12 кегль, выравнивание – по ширине страницы). Составление библиографии в соответствии ГОСТ.

Размещение ссылок (цитирование), ссылка на журнал «Известия КАО».

Статья не должна быть ранее опубликованной или представленной к публикации в других журналах.

Материалы, не удовлетворяющие указанным требованиям, к рассмотрению не принимаются. По материалам, не принятым к опубликованию, переписка не ведется. Рукописи статей не возвращаются.

Размер оплаты:

Статьи удовлетворяющие требования, публикуются в журнале на платной основе.

Для академиков и членов-корреспондентов КАО – **бесплатно**.

Для сотрудников и аспирантов КАО – **500 сомов**.

Для сотрудников и аспирантов других учреждений Кыргызстана – **1000 сомов**.

Для граждан дальнего и ближнего зарубежья – **3500 сомов**.

МАЗМУНУ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENT

БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИННОВАЦИЯ
ОБРАЗОВАНИЕ И ИННОВАЦИИ
EDUCATION AND INNOVATION

Дуйшенбиева Дамира Аскербековна,
Шапетова Назгул Темирбековна

Duishenbieva Damira Askerbekovna,
Nazgul Temirbekovna Shapetova

Жусуп Баласагындын «Кут алчу билим» чыгармасын окутууда интерактивдүү каражаттар.....4
Интерактивные средства обучения при
изучении произведения Жусупа Баласагына «Благодатное знание».....4
Interactive learning tools «Blessed knowledge» by Jusup Balasagyn.....4

Белгибаев Алтынбек Куланбекович
Belgibaev Altynbek Kulanbekovich

Интеграция международных стандартов ИКАО в обучение кыргызскому языку
для авиации: практические аспекты и обеспечение безопасности в Кыргызской Республике.....11
ИКАО эл аралык стандарттарын авиация үчүн кыргыз тилин үйрөтүүгө интеграциялоо:
практикалык аспектилер жана Кыргыз Республикасында коопсуздукту камсыз кылуу.....11
Integration of ICAO international standards into kyrgyz language
training for aviation: practical aspects and safety ensurance in the Kyrgyz Republic.....11

Эрматали уулу Баяман,
Жаманкулова Юланда Досоевна

Ermatali uulu Bayaman,
Zhamankulova Yulanda Dosoevna

Жылуулук процесстерин MATLAB колдонмо программасында моделдөө.....16
Моделирование тепловых процессов в прикладной программе MATLAB.....16
Modeling thermal processes in MATLAB application program.....16

Иманкулов Мурат Калматович,
Козубаева Бурул Увайдуллаевна

Imankulov Murat Kalmatovich,
Kozubayeva Burul Uvaidullayevna

Кыргызстан тарыхы курсунун мазмунун оптималдаштыруу
боюнча илимий изилдөө ишинин экспериментинин жыйынтыгы.....23
Результаты эксперимента научно-исследовательской
работы по оптимизации содержания курса истории Кыргызстана.....23
The results of the research experiment on optimizing the content of the history course of Kyrgyzstan.....23

ОКУТУУНУН ТЕХНОЛОГИЯСЫ
ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ
TEACHING TECHNOLOGY

Сатаев Алмаз Бейшеналиевич
Sataev Almaz Beishenalievich

«Аскерге чейинки даярдык» предметин окутууда заманбап ыкмаларды колдонуу.....	30
Использование современных методов в преподавании предмета «Допризывная подготовка».....	30
Use of modern methods in teaching the subject «Pre-military preparation».....	30

Алымбекова Айтолкун Алымбековна
Alymbekova Aytolkun Alymbekovna

Влияние раннего обучения на успешность в школьном образовании: анализ современных подходов...	35
Эрте билим берүүнүн мектептеги ийгиликке тийгизген таасири: заманбап ыкмалардын талдоосу.....	35
The impact of early learning on school performance: an analysis of modern approaches.....	35

Зайнидинова Гулима Шайлообекковна,
Шайлообек кызы Жамал

Zainidinova Gulima Shailoobekovna,
Shailoobek kzy Zhamal

Методика обучения студентов причастиям русского языка в группах с кыргызским языком обучения.....	42
Кыргыз тилдүү тайпаларда студенттерге этиштин атоочтук формасын үйрөтүү методикасы.....	42
The methodology of teaching students participles of the russian language in groups with the kyrgyz language of instruction.....	42

Нусупова Гулсада Шералиевна
Nusupova Gulsada Sheralievna

Башталгыч мектепте окуучулардын сынчыл ой жүгүртүүсүн өнүктүрүү.....	50
Развитие критического мышления учащихся в начальной школе.....	50
Development of critical thinking in primary school students.....	50

Джунушалиева Калыйбубу Кенешбековна,
Кайдулатова Миргул Бейшенбековна

Dzhunushalieva Kalyybubu Keneshbekovna,
Kaydulatova Mirgul Beishenbekovna

Мектепте географияны окутууда окуучулардын табигый-илимий сабаттуулугун калыптандыруу.....	56
Современные методы и приемы обучения географии в школе.....	56
Modern methods and techniques of teaching geography at school.....	56

Бердибекова Бактыгуль Каныбековна
Baktygul Berdibekova Kanybekovna

Восприятие концепта «өмүр / life» в английской и кыргызской лингвокультурах.....	63
«өмүр / life» концептинин англис жана кыргыз лингвомаданияттарында кабылданышы.....	63
The perception of the concept «өмүр / life» in english and kyrgyz linguistic cultures.....	63

Крымова Лариса Рахисhevна
Krymova Larisa Rakhishevna

Понятие и структура устно-речевых умений при использовании искусственного интеллекта на уроках русского языка.....	70
Орус тили сабактарында жасалма интеллектти колдонууда оозеки жана кептик көндүмдөрдүн түшүнүгү жана түзүмү.....	70
Speech skills using artificial intelligence the concept and structure of oral in russian language lessons.....	70

Исакова Венера Токтосуновна,
Жунусакунова Айжаркын Данияровна,
Калдыбаев Салидин Кадыркулович

Isakova Venera Toktosunovna,
Zhunosakunova Aizharkyn Daniyarovna,
Kaldybaev Salidin Kadyrkulovich

Коммуникациялык технологиялар аркылуу окуучулардын функционалдык сабаттуулуктарын калыптандыруу.....	77
Формирование функциональной грамотности учащихся с помощью коммуникативных технологий...	77
Formation of functional literacy of students with the help of communication technologies.....	77

ТАРБИЯ ЖАНА ТААЛИМ
ВОСПИТАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ
EDUCATION AND TRAINING

Мамбеталиева Бурулай Абжалбековна
Mambetalieva Burulai Abzhalbekovna

1920-жылдардагы тарыхый-адабий процесс Тендик Аскарөвдүн интерпретациясында.....	85
Историко-литературный процесс 1920-х годов в интерпретации Т. Аскарова.....	85
The historical and literary process of the 1920s in the interpretation of T. Askarov.....	85

Батыркулова Айгүл Бекмурзаевна
Batyrkulova Aigul Bekmurzaevna

Мектеп окуучуларынын окурмандык сабаттуулугун калыптандырууда кыргыз адабияты предметинин орду жана ролу.....	93
Место и роль предмета кыргызской литературы в формировании читательской грамотности школьников.....	93
Place and role of the subject of kyrgyz literature in the formation of reading literacy of schoolchildren.....	93

Крымова Лариса Рахисhevна
Krymova Larisa Rakhishevna

Роль инонациональной литературы в теории и практике обучения русскому языку.....	102
Орус тилин окутуунун теориясында жана практикасында чет өлкөлүк адабияттын ролу.....	102
The role of foreign literature in the theory and practice of teaching the russian language.....	102

**Иманкулов Мурат Калматович,
Азимова Матлюба Латыповна**

**Imankulov Murat Kalmatovich,
Azimova Matlyuba Latypovna**

Межкультурная толерантность: идея, содержание и пути формирования.....	108
Маданияттар аралык толеранттуулук: идеясы, мазмуну жана калыптандыруу жолдору.....	108
Intercultural tolerance: idea, content, and ways of formation.....	108

**КЕСИПТИК БИЛИМ БЕРҮҮ
ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ
PROFESSIONAL EDUCATION**

**Темирканова Таалайгуль Эмильбековна
Temirkanova Taalaigul Emilbekovna**

Формирование правовой культуры у будущих педагогов в процессе изучения педагогических дисциплин в вузе.....	115
Жогорку окуу жайдагы педагогикалык дисциплиналарды окутуу процессинде болочок педагогдордо укуктук маданиятты калыптандыруу.....	115
Formation of legal culture among future teachers in the process of studying pedagogical disciplines at the university.....	115

**Ниязова Жыпар Дуйшоевна,
Мукамбетова Айгуль Садырбаевна**

**Niyazoova Zhypar Duishoevna,
Mukambetova Aigul Kadyrbayeva**

Медик студенттердин англис тилиндеги кесиптик байланыш кебин өстүрүү боюнча сабактарда колдонулган ык-усулдар, окутуу формалары.....	121
Методы и формы обучения, используемые на уроках по развитию навыков профессионального общения студентов-медиков на английском языке.....	121
Methods and forms of teaching used in lessons to develop professional communication skills of medical students in english.....	121

**Бекматова Жыпара Тулебаевна,
Мукамбетова Айгуль Садырбаевна**

**Bekmatova Zhypara Tulebaevna,
Mukambetova Aigul Sadyrbaevna**

Математика багытындагы кесиптик билим берүү стандарттары жана студенттердин кесипке багытталган кебин англис тили сабактарында калыптандыруунун азыркы абалы.....	127
Стандарты профессионального образования по математике и современное состояние формирования профессиональной речи студентов на английском языке.....	127
Standards of professional education in mathematics and the current state of the formation of professional speech of students in english.....	127

Темирканова Таалайгуль Эмильбековна
Temirkanova Taalaigul Emilbekovna

Модель формирования правовой культуры студентов бакалавриата педагогического направления в образовательном процессе университета.....	135
Педагогикалык багыттагы бакалавриаттын студенттеринин укуктук маданиятын калыптандыруу модели.....	135
The model of formation of the legal culture of bachelors of pedagogical education education in the educational process of the university.....	135

Ответственный секретарь: Дербишова Н.А.

Редакторы: Карамолдоева С.К., Дуйшо кызы М.

Компьютерная верстка: Дербишова Н.А.

Офсетная бумага А4

Тираж 50 экз.

Отпечатано в типографии КАО

Кыргызская Республика, 720040, г. Бишкек, бульвар Эркиндик, 25.

Тел.: +996 (312) 622368